

Anmeldelser

Janet Bately og Anton Englert (red.): *Ohthere's Voyages. A late 9th-century account of voyages along the coasts of Norway and Denmark and its cultural context.* Maritime Culture of the North 1. Roskilde 2007. 216 sider. ISBN 978-87-85180-47-6. Bogladepri: 299 kr.

Engang i slutningen af 800-tallet gæstede den norske søfarer Ottar (oldengelsk: Ohthere) vestsaksernes konge Alfred den Store. Ottar fortalte kongen om tre forskellige rejseruter, der tilsammen dækker hele Norskekystens forløb og de danske øer: fra Ottars hjemstavn i Hålogaland i Nordnorge og rundt om Kolahalvøen, fra Hålogaland til Kaupang i Sydnorge og fra Kaupang til Hedeby. Hans nøgterne, næsten logbogsagtige rejseberetning blev nedskrevet og indført i en revideret oldengelsk oversættelse af romeren Orosius' verdenshistorie og er således overleveret os som den tidligste kendte beskrivelse af Skandinavien begået af en »indfødt«. Ottars beretning i »Orosius« efterfølges i øvrigt af Wulfstans beskrivelse af sørejsen fra Hedeby til Truso ved den polske østersøkyst.

»Ohthere's Voyages« (Ottars rejser) indeholder de redigerede indlæg fra et tværfagligt seminar om Ottars rejser afholdt på Vikingskibsmuseet i maj 2003. Den er redigeret af Janet Bately og Anton Englert, henholdsvis professor emerita ved King's College London og museumsinspektør ved Vikingskibsmuseet.

Bogens fokus er fordelt på seks overordnede emner: 1) kilden; 2) geografien; 3) Ottar derhjemme; 4) Ottar til søs; 5) destinationerne; 6) handel og udveksling i vikingetiden.

I kapitlet om kilden redegør Janet Bately for gengivelsen af Ottar og Wulfstans rejseberetninger i den oldengelske »Orosius«. Selve kilden er gengivet i affotografering, udskrevet originaltekst og oversættelse til moderne engelsk. Oversættelsen er efterfulgt af en række nyttige, uddybende noter.

Det geografiske kapitel udgøres af to relativt korte, og desværre illustrationsløse, artikler: dels om de tidligmiddelalderlige skriftlige kilder til Skandinavien før den oldengelske »Orosius«, dels om geografi, stednavne og politisk organisering i det tidlige Skandinavien, skrevet af henholdsvis Ian Wood og Stefan Brink.

Kapitlet om Ottar »derhjemme« domineres af Inger Storlis veldisponerede og velillustrerede artikel om Ottars verden set i et samtidigt perspektiv. Derudover skriver Gerd Stamsø Munch om den imponerende stormandsresidens Borg på Lofoten, mens Irmeli Valtonen indkredser, hvilke folkegrupper Ottar henviser til med betegnelserne »Finnas« og »Cwenas«.

I kapitlet om Ottar »til søs« foreslår Arne Emil Christensen, at Ottars fartøj må have været omtrent lig Gokstad- eller Tuneskibet, der med en datering til o. år 900 stemmer nogenlunde overens med Ottars englandsbesøg, og som tillige lever op til de relevante størrelses- og søsikkeheds-mæssige fordringer. Anton Englert analyserer sørejserne fra et nautisk perspektiv. I alt tilbagelagde Ottar ca. 2200 sømil (knap 4000 km) fordelt på tre sørejser: 1) 15 dages rejse fra sit hjem i Hålogaland i det nordlige Norge, rundt Nordkap, til Varzuga-flodens munding på Kolahalvøens sydkyst; 2) mindst 28 dages rejse fra sit hjem til handelspladsen Kaupang i Sydnorge; 3) fem dages rejse fra Kaupang til

Hedeby. Andres Siegfried Dobat giver en indlevende beskrivelse af den femte og sidste dag på Ottars rejse til Hedeby – sejlad- sen gennem den trange fjord Slien – på ba- sis af de dengang synlige lokaliteter i kul- turlandskabet.

I kapitlet om destinationerne giver Peter Sawyer et generelt overblik over Ottars samtids politiske forhold i Norge, Dan- mark og England. Nikolaj A. Makarov indkredser folket »Beormas«, hvis land Ottar sejlede til på sin Nordkapsejre. Dag- finn Skre fremlægger udgravningsresulta- terne fra handelspladsen Kaupang, mens Michael Müller-Wille skriver om Hedeby i 800-tallet.

Afslutningsvis skriver Stéphane Lebecq om kommunikation og udveksling i vikin- getidens Nordvesteuropa, mens Carsten Müller-Boysen beretter kort om økono- misk politik, velstand og professionelle købmænd.

Bogen er forsynet med fodnoter, fælles litteraturliste, forfatterliste og et nyttigt in- deks. Layoutet er professionelt og tiltalen- de, som det oftest gælder for Vikingeskibs- museets publikationer, og illustrationerne rigelige og flot gengivne. På forsiden ses en stemningsfuld og akkurat akvarel af Flem- ming Bau, gengivende forestillingen om 800-tallets Kaupang. Og så den negative side af sagen: det er lidt uheldigt, at man har fravalgt at translitterere de kyrilliske referencer i fodnoterne, således at de kun- ne indgå systematisk i litteraturlisten (som fx »Makarov, N.A. 1986: Макаров, Н.А. 1986: Археологические данные о [etc.]«). Det er også ærgerligt, at bogen ikke er for- synet med et sammenfattende resumé på mindst ét nordisk sprog, samt fransk/tysk. Men når alt kommer til alt, så er dette dog blot bagateller, som ikke rører ved det po- sitive helhedsindtryk. Der er tale om en helstøbt, seriøs, videnskabelig publikation, der får vendt og drejet ethvert perspektiv af Ottars værdifulde og fascinerende be- retning og dens kontekst. Bidragene er ge- nerelt af høj kvalitet, og forfatterne undgår

behændigt at ende i det morads af ubevise- lige spekulationer, der kan udgøre en slem fælde, når man beskæftiger sig med en så summarisk kilde som Ottars beretning.

Det er dog en bog, som først og frem- mest har en videnskabelig målgruppe. Den vil nok, illustrationer og godt layout til trods, forekomme en anelse tung for den interesserede lægmand. Som sådan erstat- ter den ikke den nu udgåede »Ottar og Wulfstan – to rejsebeskrivelser fra vikinge- tiden« som Vikingeskibsmuseet udgav i 1983.

»Ohthere's Voyages« er første bind i Vi- kingeskibsmuseet i Roskildes nye mono- grafiserie »Maritime Culture of the North«. I Jan Bill og Tinna Damgård-Sø- rensens forord til bogen forlyder det, at denne serie skal supplere museets eksiste- rende monografiserie »Ships and Boats of the North«, der har været tilegnet publice- ringen og analysen af konkrete fartøjsfund og skibstyper. Det er planen, at »Maritime Culture of the North« skal fokusere bredt på de mange maritimkulturelle aspekter, der ikke nødvendigvis kan henføres til så- danne konkrete fund. Det er en udvikling, man kun kan tiljuble: at den maritime ar- kæologi bevæger sig væk fra næsten ude- lukkende at beskæftige sig med den tekni- ske side af sagen – væk fra den selv fascina- tion af skibsknæ, klinknagler og hypotetiske uldsejl, der har præget den danske forskning siden udgravningen og opstillingen af Skuldelevskibene. Det er en udvikling, der fik en alvorlig saltvandsind- sprøjtning under Nationalmuseets Marin- arkæologiske Forskningscenter, der eksis- terede fra 1993 til 2003, og som Vikinge- skibsmuseet glædeligvis fører videre i denne nye bogserie – økonomiske genvor- digheder til trods.

Næste bind i »Maritime Culture of the North« bliver »Wulfstan's Voyage. The Baltic Sea region in the early Viking Age as seen from shipboard«. Udgivelsen er plan- lagt til 2008. Wulfstans beretning i den old- engelske »Orosius« er noget kortere end

Ottars. Det bliver interessant at se, om der er materiale nok til et ligeså gennemført værk som »Othere's Voyages« uden at vride udgangspunktet unødigt.

Ole Thirup Kastholm
Roskilde Museum

Johannes Bengedans: *Krigskunst og kanoner. Kriegeskunst und Kanonen.* Udgivet af Hans Blosen og Rikke Agnete Olsen. Med bidrag af Aage Andersen, Bendt Falkesgaard Pederson og Frede Storborg. Bind 1-2: 287 + 149 sider. Århus 2006. ISBN 87-7934-162-4. Bogladepris: 498 kr.

Mellan jul och Nyår kom en fantastisk försändelse i min brevlåda. Paketet innehöll ett bokverk av en typ som jag inte längre kunde föreställa mig utgiven idag.

Ämnet för boken kan tyckas märkligt och föga läsvärt för en modern människa, men Johannes Bengedans verk om krig, kanoner och krut innehåller flera dimensioner för den som är intresserad av medeltida historia.

Att skriva böcker om olika specialämnen var populärt under senmedeltiden. Det finns böcker om det mesta från denna tid och olika aspekter på krigskonst finns bevarade i bortåt 300 bokverk. Bengedans bok är därmed representativ för en hel litterär genre.

Han kom själv från den lilla orten Grebenstein i mellersta Tyskland, nordväst om Kassel. Här balanserade man mellan två olika språkområden, Nedertyskan och Högtyskan. Bengedans blandade flitigt de båda språken, eller snarare dialekterna, i sitt litterära verk. Likt andra författare vid denna tid har han också blandat fackkunskap med litterär prosa. Exempelvis är huvuddelen av boken skriven på vers.

Under 1400-talet var krig en lukrativ affär. Storskaliga krig mellan olika nationer blandades med lågintensiva kraftmätningar mellan olika furstehus och bondeuppror

var vanliga. En rad olika experter på krig formerades i skuggan av dessa konflikter. Legoknektar och deras anförare, condottiarerna, hade bråda dagar och stora inkomster lockade. Det krutdrivna artilleriet hade visat sin överlägsenhet på både slagfältet, i det fasta försvaret av borgar och vid belägringar. Här fanns pengar att göra för krutmakare, kanonsmeder och artillerister, yrkesgrupper som snart skulle rubba det medeltida ståndsamhället i sina grundvalar. Den pansrade riddaren, själva adelsmärket för de styrande klasserna, var inte längre slagfältens kungar.

Det är med bakgrund av denna föränderliga värld som man skall se Bengedans bok och han är en verklig expert i ämnet och mycket stolt över sina kunskaper.

Korta hänvisningar till filosofernas värld visar att han dessutom är långt mer bildad än de vanliga krigarna vid denna tid. I sitt egenhändigt skrivna och författade brev hänvisar han också till kungligheter som han träffat. Exempelvis har han varit i tjänst hos den nordiske unionskungen Kristoffer av Bayern när han söker tjänst hos den Tyska Orden. Det är alltså en belevad man vi möter i detta praktverk.

Första gångerne jag själv stiftade bekantskap med Johannes Bengedans var vid två konferenser om internationell borgforskning, Château Gaillard i Österrike och Irland, där Rikke Agnete Olsen höll spännande föredrag om Bengedans värld. Jag måste erkänna att jag allt sedan dess ivrigt väntat på boken och jag blev inte besviken över dess innehåll när jag väl fick den i min hand.

Blosen och Olsen har lagt ned ett stort och omsorgsfullt arbete på utgivningen av Johannes Bengedans verk i två band. Första delen inleds med ett Förord av författarna och beskriver bakgrunden till utgivningen och de olika delförfattarnas specialkompetenser presenteras. Därefter följer en presentation av författaren Johannes Bengedans med en kort biografi över hans levnadsöde.

I bind I är hela boken utgiven som en vacker faksimil, en speciell eloge måste ges till tryckaren Narayana press för den fina återgivningen av Bengedans skrift och teckningar. Detta bind avslutas med en översättning av verket till danska språket och nutidstyska.

En del av Bengedans avbildade och föreslagna krigsmaskiner (det finns 119 medeltida teckningar i boken) ger intrycket av att vara mer dekorativa än användbara medan andra säkert var dödligt effektiva. Två av mina personliga favoriter bland illustrationerna är en dykare och en omsorgsfullt tecknad arbetsvagn.

Efter faksimilen följer en översättning av hela verket på både danska och nutidstyska.

Del II upptas först av en transkription av hela verket. Den språkligt intresserade har alltså möjlighet att följa själva handskriften parallellt med transkriptionen och har därmed möjlighet till textkritiska bedömningar av utgivarnas översättning. Detta är fördömligt gjort.

Sedan följer tre brev i original av Johannes Bengedans egen hand vilka ställdes till högmästaren över Tyska Orden, Ludwig von Erlichshausen hos vilken han söker tjänst. Här ser vi hur en senmedeltida tjänsteansökan var författad med lönekrav, personlig beskrivning, styrkt med referenser och anställningsintervju (vilket Johannes Bengedans inte har råd att åka till).

Därefter följer en rad nyttiga och läsvärda fördjupningar. Avsnittet om handskriftens historia, inbindning, material, vattenstämplar, konserveringshistoria och hur den hamnade i Köpenhamn är i sig en spännande berättelse. Bengedans språk ägnas ett kapitel där de geografiska och språkliga skillnaderna mellan nedertyskan och högtyskan utreds. I fördjupningen kring den kemi som Johannes Bengedans behärskade får man en intressant inblick i tidens naturvetenskapliga värld. Här finns också en kommenterad ordlista över de kemikalier som Johannes Bengedans nyttja-

de för framställningen av sina explosiva varor.

Något som ofta möter den medeltids-historiskt intresserade är de olika vikter och måttenheter som nyttjades av olika yrkesgrupper. Ett speciellt avsnitt behandlar därför vilka måttenheter som Johannes Bengedans använde vid uppmätningen av de olika ingredienserna.

Naturligtvis finns också en kommenterande del som behandlar de vapen och krigstekniker som Bengedans beskriver.

I fördjupningsavsnitten och ordlistorna har anvisningar till originalutgåvans foliesidor inarbetats. Det är därmed enkelt för läsaren att snabbt slå upp ett speciellt ord som beskrivs i fördjupningstexterna och se i vilket sammanhang Bengedans nyttjat det.

Boken kan varmt rekommenderas, inte bara för att Johannes Bengedans ger oss en unik inblick i medeltidens värld men också för att han är en utmärkt tecknare. Det fördömligt logiska upplägget av boken gör att läsaren snabbt kan dra nytta av den kunskap som Bengedans förmedlar till omvärlden. Att boken är utgiven på både tyska och danska förhöjer läsoplevelsen för en bredare publik.

Man känner onekligen en stor tacksamhet för att utgivarna har gett oss möjlighet att lära känna Johannes Bengedans och hans värld.

Anders Reisnert
Malmö Kulturmiljö

Arne Emil Christensen och Margareta Nockert (red.): *Osebergfunnet, Bind IV. Tekstilene.* Kulturhistorisk Museum, Universitetet i Oslo. Oslo 2006. 401 sider; ISBN 82-8084-024-9. Bogladepris: 990 NOK.

1904 fann man i Norge en av de rikaste vikingatida gravar som någonsin påträffats, Oseberg. Detta verk (band IV), i vilket textilierna från fyndplatsen presenteras, är

det sista bandet i en serie av fem som behandlar fyndet. Band I, II, III och V publicerades 1917-1928.

Osebergsfyndet har haft stor betydelse för arkeologin och tolkningen av vikingatiden. Detta gäller i hög grad också textilierna, man kan nog våga påstå att »Osebergsbonaden« är en av vikingatidens mest berömda textilier. Det fanns dock flera andra fynd av textil i graven, brickvävda band, silkestyger, silkesbroderier, ylletyger vävda i olika tekniker osv. Vi är många som har sett fram emot publicering av det samlade fyndet och vi fick vänta länge.

Redan från början stod det klart för utgrävningsledaren, professor Gabriel Gustafson, att textilmaterialet var unikt samtidigt som det var mycket ömtåligt. I inledningen ges ingen egentlig förklaring till varför det tog över 100 år innan dessa fynd publicerades mer än att textilierna redan från början blev summariskt behandlade och att fyndupplysningarna från grävningen är få och dåliga. Arbetet har inte heller underlättats av att de flesta av textilierna är fragmentariska och svåra att analysera. Många av textilierna återfanns i större och mindre klumpar vilket också delvis försvårat arbetet.

Det är många som arbetat med dessa textilier under årens lopp. Hans Dedekam fick inledningsvis ansvaret för publicering av textilierna. Nämnas bör också Sophie Krafft som under en första bearbetning arbetade med att teckna fynden. Hennes illustrationer har än idag betydelse för tolkningen av textilierna. Efter Dedekams död 1928 låg arbetet nere fram till 1932 då det övertogs av Björn Hougen. Mycket av Hougens arbete blev färdigt innan krigsutbrottet 1940, då han också publicerade en artikel om bildväven (B. Hougen 1940: Osebergsfunnets bildvev. Viking IV). Efter kriget gick arbetet långsamt och vid Hougens död 1976 fick Anne Stine Ingstad överta ansvaret för bearbetningen av brukstextilierna. 1981 blev Margareta Nockert knuten till projektet med ansvar

för brickband, siden och silkesbroderier. Vid Ingstads bortgång 1998 övertog Nockert, tillsammans med Arne Emil Christensen, arbetet med att redigera publikationen. Det skall också tilläggas att genom åren har flera tecknare, konservatorer m fl på olika sätt varit involverade i arbetet.

Boken är indelad i sju kapitel skrivna av flera författare. Avslutningsvis finns en »Funnliste« men i förordet påpekas att den inte är fullständig. Det finns även en engelsk summary som följer samma indelning som huvudkapitlen. Eftersom många varit involverade och arbetet dragit ut på tiden har redaktionen valt att publicera de manuskript de enskilda författarna skrivit utan ändringar.

Det första kapitlet, »Billedvev«, är författat av Björn Hougen. Han inleder med en beskrivning av konserveringstillståndet och fortsätter därefter med en mycket detaljerad redogörelse av de olika figurerna och vad samtliga bildvävsfragment föreställer. Lika detaljerat förklarar han sedan vilka tekniker de skilda fragmenten är tillverkade i. Därefter diskuterar han »Motiver og Stil, Komposisjon, Kunstneriske virkemidler og indehold« och avslutningsvis »Spredte tydningsforsøk«. Hougen pekar i sin text på flera viktiga aspekter som är ovanliga i textilarkeologiska publikationer. Nämnas kan t ex att han diskuterar väverskan och väverskans roll och konstaterar att inte bara en utan flera hantverkare varit involverade i arbetet. Likaså diskuterar han vilken typ av vävstol bonaden kan ha varit tillverkad på och jämför med de vävstolsfynd som också påträffades i graven. Hougen redogör för och jämför med andra bildframställningar, inte bara andra bildvävar, utan även gotländska bildstenar mm. Skriftliga källor och bruket av bonader samt deras värde är också något han reflekterar över. Sammanfattningsvis kan man alltså konstatera att han inte bara beskriver textilierna utan han försöker också att placera dessa i sitt sammanhang och han tar alla tänkbara källor till sin hjälp.

Efter Hougens text följer ett kort appendix, författat av Margareta Nockert. I detta påpekas att det sedan Hougen skrev sitt manuskript har kommit nya fynd och nya resultat vilket i hög grad påverkar Hougens slutsatser. Den största kritiken riktas mot de tekniska slutsatserna och hon menar att den delen i hans artikel delvis är missvisande. De nya resultaten påverkar främst hans diskussion om likheterna med de svenska medeltida bonaderna och bildvävkonsten utveckling i Norden. Självklart är det viktigt att göra detta tillägg, men detta är något som borde gjorts tydligt för läsaren innan man läst Hougens artikel. Läsaren hade då kunnat förhålla sig till hans text på ett helt annat sätt. Det borde också framgå tydligare vad dessa nya forskningsrön får för konsekvenser vad gäller Hougens tolkningar.

I kapitlet »Brickväv och brickband« presenteras av Margareta Nockert de i graven funna brickvävda banden. I inledningen finns en utförlig sammanställning av nordiska brickvävda band och teknikutveckling. Redogörelsen av de olika banden från Oseberg är detaljerade och tekniska och Nockert indelar i sin analys banden i fem olika grupper. Den i Oseberg funna brickbandsväven med bevarade brickor och väv beskrivs och diskuteras så ingående att man får en känsla av att man själv skulle kunna sätta upp väven efter att ha läst texten. Intressant är också framställningen av det band som är vävt med silke och växtfibrer. Avslutningsvis konstaterar Nockert att fynden av brickband representerar både en äldre och en yngre nordisk bandtradition. På grund av fyndomständigheterna, menar hon, är det dock oftast svårt att påvisa vad banden använts till. Ett undantag är dock de band som använts för att kanta bildväven.

I följande kapitel »Stoffer med Brosjering av grov ulltråd i smettevev (åkle – tjald)« beskrivs av Björn Hougen en grupp av grövre tyger som förekom frekvent och som enligt Hougen också var förhållande-

vis lätta att känna igen. Dessa tyger var, enligt Hougen, broscherade med mycket karakteristiska geometriska mönster. Mellan tygen i buntarna har man vid flera tillfällen också funnit rester av dun och fjädrar. Naturligtvis infinner sig här hos läsaren en osäkerhet, stämmer Hougens uppgifter eller finns det nyare rön som skulle ge andra resultat? Om så är fallet framgår inte då ingen har kommenterat denna text. Hougens avslutande beskrivning om hur Osebergshallen varit inredd framstår som mycket levande, här får man bild av hur textilierna använts och deras betydelse. Tänk om man utifrån denna beskrivning gjort en illustration.

I kapitlet »Analyser av Osebergtekstiler« författat av Anna M. Rosenqvist redovisas fynd från 277 katalognummer. Inom varje katalognummer följer sig ett större eller mindre antal fragment, exakt hur många framgår inte. Artikel är skriven på 1960-talet då den också publicerades första gången. Den belyser främst olika metoder som man använt vid analyserna. Bland annat nämns att man vid kvalitetsbestämningen av uller gjort flera mätningar av t ex fiberdiameter, antalet fibrer i en tråd osv. Analysen visar att man använt olika typer av ullfibrer från mycket fin till grövre och resultaten kopplas sedan till vilken färtyp som uller kan ha kommit ifrån. Rosenqvist konstaterar dock att det också är sannolikt att uller sorterats innan spinningen i diskussion som fortfarande är ytterst aktuell. Vegetabiliska fibrer är mycket sällsynta i detta fynd vilket med största sannolikhet beror på bevaringsförhållandena. Rosenqvist har emellertid analyserat några av de få bevarade växtfibrerna och anser att dessa är nässlor, inte lin som man kunde förvänta sig.

Artikeln avslutas med en teknisk översikt av de vävda ylletygerna. Det finns dessvärre ingen förklaring till den gruppering av textilierna som gjorts. Däremot finns det mycket bra foton som tydligt visar de olika textilgrupperna och som underlättar den fortsatta läsningen.

Kapitlet om »Brukstekstilene«, skrivit av Anne Stine Ingstad, är mycket välstrukturerat. Hennes gruppering av material bygger främst på de tekniska analyser som Rosenqvist gjort tidigare. Ingstads arbete omfattar dock endast 69 katalognummer, totalt 965 fragment. I ett första avsnitt ges en beskrivning av olika textiltekniska moment som t ex spinning och färgning.

Mycket positivt är att teknikerna hela tiden kopplas till fynden i Oseberg, så också fynden av redskap. Efter följer en detaljerad redogörelse av samtliga fragment, indelad i de olika textilgrupperna. Intressant är också diskussionen om efterbearbetning som tvättning, valkning o dyl. I det andra avsnittet förs en utförlig diskussion om vilka textilier som är inhemskt tillverkade och vilka som kan ha importerats. I detta utgår Ingstad från tidigare diskussioner och jämför också textilierna med fyndmaterial från andra platser. Avslutningsvis diskuterar hon textiliernas funktion. Tyvärr blir det något oklart vad som innefattas i »dragt I« och »dragt II«. Också här görs många jämförelser med andra samtida textilynd och det är svårt att hålla isär mellan vad som faktiskt ingår i Osebergfyndet och vad som påträffats på andra platser. Det finns inte heller en enda illustration av hur dessa dräkter eventuellt sett ut eller tolkning av vikingatida dräkt generellt. Avslutningsvis följer en beskrivning av mycket ovanliga fynd, kuddar, bolster – sängutstyrsel etc. Saknas gör en sammanfattande tolkning, istället avslutas kapitlet med en katalog över de genomgånga textilierna.

Ett stort antal sidenfragment har påträffats i graven. Dessa beskrivs och diskuteras av Margareta Nockert i kapitlet *Siden*. Sammanlagt rör det sig om 110 fragment, oftast smala remsor, från 15 olika tygggrupper. I kapitlet finns också detaljerade redovisningar av sidenkonstens historia, olika typer av tyger, mönster och dess tillverkningsplatser. Nockert diskuterar sidenhandeln och berör dess betydelse. Sammanfattningsvis konstaterar hon att frag-

menten från Oseberg är en heterogen samling som snarare har kommit till Norge via vikingaplundringar, i England och/eller västra Europa, än via handel. Vad gäller tygernas funktion ger hon en ingående beskrivning av hur sidentyger användts i Europa både före under och efter vikingatid. Ofta har tygerna klippts sönder och därefter applicerats på olika plagg. Så är också fallet med de sidentyger som påträffats i Oseberg men om samtliga fragment suttit på ett eller flera plagg går dessvärre inte att påvisa. Kapitlet avslutas med en katalog där tygerna redovisas i detalj.

I det sista kapitlet, »Silkesbroderier« av Margareta Nockert, redovisas och beskrivs de unika silkesbroderierna. Dessa kan indelas i två grupper efter storlek och användning, den ena gruppen härrör sannolikt från ett och samma plagg, troligen en huvudduk, slöja el dyl. Vad broderierna i den andra gruppen använts till går idag inte att säga men liksom sidentygerna har broderierna klippts sönder och applicerats på andra tyger. Samtliga broderier är utförda med färgat silkesgarn. Mönstermotiven varierar och man har sytt olika typer av stygn. Motiven anger att broderierna sannolikt kommer ifrån England. Också i detta kapitel görs en noggrann redovisning och jämförelse av liknande fynd i Europa.

Publiceringen av Osebergstextilierna har varit efterlängtat, kanske främst av textilforskare. Boken kommer per automatik att anses som en klassiker och den kommer att få stor betydelse. Detta samlade fynd är unikt och oerhört viktigt för arkeologisk forskning. Här finns fynd av textilier, kuddar bolster, bonader etc som aldrig eller ytterst sällan påträffats. Delar av fyndet har publicerats i olika, sammanhang men aldrig tillsammans. Det är dock tydligt att boken skrivits av flera författare och under en mycket lång period. Publikationen kan faktiskt också ses som ett exempel på hur textilforskningen utvecklats(?) under etthundra år. Visst får man en förståelse för redaktionens dilemma men

som läsare hade man önskat att det funnits en tydligare röd tråd och en sammanfattande analys.

En fråga är om allt material nu publicerats, eller? Det går nämligen inte att få en uppfattning om samtliga textilier ingår i analyserna. Tack vara de detaljerade beskrivningarna kan forskare själva, till en viss gräns, arbeta vidare. Metoder att analysera arkeologisk textil har dock utvecklats under denna period och sannolikt skulle nya modernare analyser tillföra än mer viktig information. Detta gäller då främst bildvävnaderna och brukstextilierna. Publikationen är mycket textiltkniskt inriktad och för de som inte har denna kunskap torde delar av texten vara svårtillgänglig.

Den samlade bilden av detta fynd kan diskuteras utifrån många olika frågeställningar med fokus på gender, produktion, handel, export – import och så vidare. Visserligen är detta teman som delvis nämns, speciellt vad gäller diskussionen kring textiliernas ursprung, men inget som utvecklas. En sammanfattande bild är oerhört viktigt för förståelsen för fyndet, dess komplexitet och användbarhet i en mer generell diskussion. Textilierna kan heller inte bara diskuteras lösrykta ur sitt sammanhang, de måste bättre införlivas i den kontext de är funna i. Mycket arbete är gjort men mycket spännande arbete återstår.

Eva B. Andersson
Centre for Textile Research
Københavns Universitet

Klaus Ebbesen: *Danske dysser. Danish Dolmens.* Vordingborg 2007. 406 sider. ISBN 978-87-752-8652-2. Bogladepris: 395 kr.

De danske stendysser er bygget af stenalderbønderne for over 5.000 år siden (3.500-3.200 f.Kr.). Dysserne er iøjnefaldende, ofte dramatiske, elementer i land-

skabet, og de har desuden som nationale symboler stor bevågenhed i befolkningen. Selv om de også tidligt tiltrak sig arkæologernes opmærksomhed, har udforskningen af dysserne været begrænset set i forhold til de større og mere fundrige jættestuer.

Derfor har vi spændt ventet på den længe annoncerede »Danske dysser«. Og nu er den endelig kommet med en flot akvarel af en dysse på forsiden, som på udmærket vis signalerer bogens indhold: nemlig gengivelser af en stor del af de dysseafbildninger, der blev udført under herredsrejserne i form af hundredvis af tegninger, akvareller, gouacher og oliekriddstegninger, som vi i det følgende blot vil kalde for tegninger. De er overvejende lavet med tusch. Tegningerne har siden ligget i Nationalmuseets arkiv, og er i mindre omfang og udvalg fra tid til anden blevet vist på tryk.

Det var Nationalmuseet, som stod bag herredsrejserne, der foregik i 1873-1930. Alle kendte fortidsminder og oldsagsfund skulle kortlægges, og da det foregik herred for herred, blev projektet kaldt for herredsrejserne. I de første årtier var der flere hold i gang, og hver af dem bestod af en arkæolog og en tegner. Det var tegnerens opgave at afbilde og fastholde indtrykket af væsentlige fortidsminder, og på grund af deres visuelle effekter og mange elementer forestiller langt de fleste af tegningerne dysser eller jættestuer. I dag udgør tegningerne en vigtig kilde til vor viden om dyssernes udseende på det givne tidspunkt, før eventuel fortsat ødelæggelse og ofte total sløjfning fandt sted.

»Danske dysser« består af en indledning, et katalog og en planchedel. Da $\frac{2}{3}$ af kataloget også består af tegninger, udgøres sammenlagt $\frac{3}{4}$ af bogen af illustrationer, i alt omkring 500 stykker, heraf 31 i farve. Fint nok – der er med andre ord nærmest tale om en billedbog, men man får faktisk intet at vide om, hvad formålet egentlig er med bogen, og den er faktisk udgivet med økonomisk støtte af Forskningsrådet.

Indledningen består af 18 siders dansk tekst, der er oversat til engelsk. Her behandles ti forskellige emner: 1. Forskningshistorie, 2. Kildekritik, 3. Forekomst, 4. Højene, 5. Gravkamrene, 6. Konstruktion, 7. Datering, 8. Begravelserne, 9. Europæisk perspektiv og 10. Det første, nordiske høvdingedømme. I tilknytning hertil er der en liste over litteratur, og det fremgår heraf, at forfatteren har skrevet mange bøger og rigtig mange artikler – både videnskabelige og populære – om danske megalitgrave, herredsrejserne og fredningsarbejdet, samt ikke mindst manuskriptet til et firebindsværk, »Megalithic Tombs in Denmark«, som i mindst 20 år har været »in press«. Baggrunden for de mange publikationer – også den her aktuelle »Danske dysser« – er forfatterens studier i Nationalmuseets righoldige arkiver og magasiner. Det er således en erfaren forsker og formidler, der deler ud af sin viden om megalitgravene, men desværre må man konstatere, at Klaus Ebbesen ikke præsenterer en opdateret viden om vore dysser.

I afsnittet om forskningshistorien mener Klaus Ebbesen, at hans publikation af langdysser fra Grøfte (»Journal of Danish Archaeology 7« 1988) er den vigtigste artikel fra nyere tid. Med større ret kunne han have peget på Sven Thorsens artikel om Klokkehøj (»Kuml« 1980) og Erik Jørgensens undersøgelser ved Lønt (»Nationalmuseets Arbejdsmark« 1988). Ligeledes forbigår han »Dysser uden høje« af Niels Andersen og Palle Eriksen (»Skalk« 1996), der siden blev fulgt op i bogen om Poskær Stenhus (P. Eriksen 1999) og af Jørgen Jensen i det første bind (2001) af »Danmarks Oldtid« samt af artiklen om Ormslev-dysser af Nina Nielsen (»Kuml« 2003). Denne afgørende nye opfattelse af, hvordan dysserne oprindeligt så ud, er mærkværdigvis overhovedet ikke omtalt og diskuteret i »Danske dysser«.

Kildekritisk gøres der selvfølgelig flere og rimelige overvejelser. I dag er blot for-

mentligt ca. 10% af en anslået bestand på 25.000 megalitgrave bevaret ved fredning. De fredede dysser angives af Klaus Ebbesen til at omfatte 2300 anlæg (s. 12). Gid vi havde så mange, men det er desværre ikke korrekt, da der heri også indgår omkring 500 jættestuer. Ebbesen har selv i 1985 optalt de fredede dysser og jættestuer i Danmark til 2.364 anlæg (»Fortidsminderegistrering i Danmark«, s. 142). Denne klare svipser står ikke alene, for når Klaus Ebbesen skriver, går det tilsyneladende stærkt, og dysserne bliver til de talrigste af de fredede fortidsminder i Danmark (s. 12). Men det holder ikke, førstepladsen tilhører ubetinget de yngre, almindelige rundhøje, som der er over 20.000 af.

Ifølge Klaus Ebbesen har tiden og menneskene været hårde ved dysserne: »Stenalderbonden ville næppe kende sin gravhøj ... regnvejr har vasket højfylden væk. Kamrene, som ellers var skjult, er derved blotlagt ... Det skal understreges, at som dysserne står i dag i naturen, er de rene ruiner« (s. 11). Dette udsagn er jeg lodret uenig i, og det er hårrejsende, at dette forældede dyssesyn, der i øvrigt heller ikke blev delt af ældre arkæologer som P.V. Glob og Harald Andersen med et stort praktisk dyssekendskab, fremlægges endnu en gang, uden at de mange argumenter for »dysser uden høje« diskuteres. Der er nemlig gode og stærke indicier for, at mange dysser – måske alle – oprindeligt var åbne anlæg uden særlig meget højfyld som f.eks. runddysser Poskær Stenhus og langdysser i Gunderslevholm Skov for blot at nævne nogle af de mest kendte. Senere kunne nogle dysser blive mere eller mindre fyldt op med jord og sten, måske under påvirkning af den nye modestrømning med de nye, helt højdækkede jættestuer.

Man må naturligvis spørge sig selv, hvor nøjagtige de gamle tegninger fra herredsrejserne er? Kan man stole på dem? Så dysserne sådan ud for over hundrede år siden? Klaus Ebbesen diskuterer det meget gene-

relt, og han konkluderer, bl.a. med afsæt i J. Magnus Petersens tegninger, at de »kan bruges, om end med forsigtighed«. Der er faktisk foretaget analyser af Magnus Petersens tegninger og hans metode, men det nævnes ikke af Ebbesen. Magnus Petersens tegninger fra 1874 af grundplaner af dysser og jættestuer på Samsø sammenholdt med moderne opmålinger falder ikke ud til den gamle tegners fordel (P. Eriksen: »Samsøs store stengrave« 1990). Hans grundplaner er alt for pæne og symmetriske, kamrene er runde eller langstrakte ovale. I virkeligheden er de ret uregelmæssige og individuelle, og desuden mangler der ofte en bæresten på de gamle tegninger!

I de fire afsnit Forekomst, Højene, Gravkamrene og Datering er Klaus Ebbesen på hjemmebane, for her benytter han og analyserer det store materiale, han energisk har indsamlet fra arkiver og magasiner. Gennemgangen kunne dog have været lettet meget og gjort mere overskuelig ved hjælp af diagrammer og spredningskort, der i høj grad savnes.

Dysserne opdeles efter kamrenes form og forekomst eller ikke forekomst af gang i fire typer. Type I er rektangulære kamre uden gang, hvor alle sten er lige høje. Type II er rektangulære kamre uden gang, men i den ene kortside er der en åbning til kammeret ved, at stenen her – evt. en tærskelsten – er lavere. Type III er rektangulære kamre med en kort gang ved den ene kortside. Type IV er polygonale kamre (5- til 8-sidet) med gang. Dertil kommer varianter af de enkelte typer. Gravgaver og de få C14- dateringer viser, at alle fire typer kan dateres til TN 3 (slutfasen af Tidlig Neolitikum). Type I-II er sandsynligvis kun bygget i TN 3, mens type III-IV også er dateret til den efterfølgende periode MN Ia (Mellem Neolitikum Ia). Desværre diskuteres denne typeinddeling ikke i forhold til tidligere inddelinger, bl.a. den af Ewald Schuldt (»Die mecklenburgischen Megalithgräber« 1972). Her har Schuldt en

meget interessant – og måske afgørende kronologisk – iagttagelse. Ved de typologisk ældste dysser (Urdolmen) udgøres hver side i kammeret af en sten, der ligger på sin lange side. Ved de typologisk yngre dysser står stenene på deres korte ende.

Efter type I-IV følger tidsmæssigt stordysserne, som kan dateres til MN Ia-Ib. I MN Ib opføres jættestuerne, som på mange måder er meget forskellige fra de klassiske dysser af type I-IV.

Stordysserne, der som type på dansk grund er udskilt af Klaus Ebbesen i 1975 efter Schuldt's »Grossdolmen« (1972), er egentlig en misvisende betegnelse. De er nemlig med deres lange gange, der går helt ud til randstenskæden og deres jorddækkede kamre en slags monsterdysser, der mere ligner jættestuer. Det eneste, der adskiller en stordysse fra en jættestue, er formen af kammeret (runde, ovale-aflange), hvor gangen støder til kammeret i den korte ende. Ved en jættestue rammer gangen kammeret på en langside. Niels Andersen har i »Kuml« 2000 gjort opmærksom på, at det reelle typologisk-funktionelle skel ved megalitgravene ligger i, om de oprindeligt var uden høj (svarende til Ebbesens type I-IV) eller med høj (stordysser og jættestuer).

Det er en kendt sag, at der er fundet knogler, kranier og – i sjældne tilfælde – hele skeletter i dysserne. Mange af disse fund, som både er gjort i de fredede og i de sløjfede dyssekamre, er imidlertid særdeles vanskelige at tolke med henblik på at nå til en forståelse af den oprindelige – primære – brug af kamrene. Der kan være rodet rundt i kamrene, og ældre arkæologiske undersøgelser kan være upålidelige. Ifølge Klaus Ebbesen er der fundet skeletrester i ca. 30 danske dysser, og hovedparten af disse fund er dårligt oplyst. 30 dysser svarer til ca. 1 promille af den oprindelige bestand, så statistisk set er vi på absolut gynende grund. Dertil kommer iflg. Klaus Ebbesen, at kun et par fund viser, hvordan ligene er blevet placeret i kamrene. Ud fra

de få fund – bl.a. Kellerød, Klokkehøj og Havnebjerg – konkluderes det, at de døde er nedlagt fuldt påklædt i udstrakt rygleje. Men ser man kritisk på det, kan der også rokkes ved disse fund (Niels Andersen i Kuml 2000, note 29). Ligene bærer ofte spor af at være skeletterede, dvs. kranierne eller andre dele af skeletterne mangler, og den »uorden« eller snarere »sorterede orden«, der hersker mellem knoglerne, når kamrene åbnes af arkæologerne, kan være tilsigtet, dvs. primær. Det er sandsynligvis tilfældet i de to dyssekamre i Grøfte, hvor Klaus Ebbesen mener, at den manglende anatomiske stilling af knoglerne skyldes, at mus og ræve har flyttet rundt med dem. På flere af knoglerne er der nemlig gnavspor, men mon ikke det snarere er neolitisk hundegnav! For begge kamre var så tæt pakket med sten, at ræve næppe kan have været inde i kamrene. I nogle dyssekamre er der fundet rester af to eller flere lig, og dette sammen med at de kan være skeletterede, viser, at vi står overfor en kompliceret og sammensat gravskik, som kun nye og nøje undersøgelser kan afdække.

Ifølge Klaus Ebbesen er nogle dyssekamre bygget ned i allerede eksisterende høje! (s. 12); men der må snarere være tale om primært anlagte kamre, der i senneolitikum eller ældre bronzealder er indkapslet i høje, hvilket er et ganske almindeligt fænomen. Og så er det stadig Frederik 7., der krediteres for teorien om, hvordan dækstenene kom op at ligge på bærestenene. Teorien var kendt længe før Frederik 7. fremsatte den på tryk i 1857 (J.A. Bakker i »Studien zur Megalithic, The megalithic phenomenon« 1999), og for øvrigt er der langt enklere måder at gøre det på (P. Eriksen i »Kuml« 2002).

Klaus Ebbesen har en lidt kedelig tilbøjelighed til at henvise til egne publikationer, når det gælder afgørende nye iagttagelser foretaget af andre. Som nævnt fremhæver han misvisende sin egen Grøfte-publikation, vedrørende sløjfningsintensiteten af megalitgrave henvises til Ebbesen 1985,

men den grundlæggende analyse er fremlagt af Niels Andersen i 1984 (i »Arkæologiske udgravninger i Danmark«). Klaus Ebbesen henviser udelukkende til egen publikation, når det gælder de tidlige neolitiske langhøje med træbyggede anlæg, han »opdager« stordysserne, tvillingedækstenene for Poskær Stenhus og Grovlegård-dyssen kan man læse om hos Ebbesen 1993 og »in press«, men det var dog mere korrekt at henvise til Noe-Nygårds artikel i »Naturrens Verden« 1984 og til den udførlige omtale og dokumentation i bogen om Poskær Stenhus. Flere eksempler kunne nævnes. Dertil kommer, at litteraturlisten er alt for kort, og at væsentlige publikationer mangler.

Ja, der er mange ting at gå i rette med i »Indledningen«, nogle er nævnt her. Men der er også mange gode iagttagelser, og lysten til at fortælle om dysserne mangler absolut ikke. Der er faktisk mere tale om en populær fremstilling end om en videnskabelig.

Kataloget er derimod absolut ikke populært skrevet. Teksten er, som det ofte er almindeligt med katalogtekster, opremsende og fyldt med tørre for ikke at sige overflødig facts. Valget af de 404 dysser, hvoraf mange i dag er sløjfede, begrundes ikke. Men når de er med, skyldes det vel, at de også er tegnet, og der er i bogen tegninger til hver eneste dysse, enten som figur og/eller planche. Selv savner jeg i kataloget flere kendte og spændende dysser som for eksempel langdyssen i Gunderslevholm Skov, Holløse-runddyssen med de to kamre og Vilslev-runddyssen, som er blevet kaldt Sjællands svar på Poskær Stenhus. Vilslev-runddyssen er dog alligevel kommet med som fig. 67, men som en langdyse! Og mærkeligt nok og uden forklaring er der slet ikke medtaget dysser fra Samsø.

Ved omtalen af de enkelte dysser er det ofte nævnt, hvilken type jordbund de ligger på, deres topografiske beliggenhed (bakke, terrasse, lavt terræn) og nærhed til

andre dysser, vandløb og vådområder. Alt sammen meget godt, men de, som har brug for sikre oplysninger herom, ville nok selv opsøge dem ved besigtigelser, brug af gamle kort, jordbundskort m.m. Andre gange savner man oplysninger, f. eks. er ved nr. 166, Breddysse, de to skibshelleristninger på dækstenen til det ene kammer ikke omtalt. Der mangler helt klart *up to date* beskrivelser af de enkelte anlæg, f.eks. ser dyssen nr. 377 (lige over for Poskær Stenhus) i dag helt anderledes ud, efter at Julius Raklev i 1943 restaurerede den da ødelagte dysse. Ligeledes er det beskæmmende under nr. 379, Poskær Stenhus, endnu en gang at læse den gamle myte om, at der ud over det prægtige dyssekammer er registreret yderligere 1-2 gravkister. En væsentlig ulempe ved kataloget er endelig, at der mangler kort, som viser, hvor dysserne ligger.

Det vigtigste i bogen er dog foruden de tegninger, der er vist som figurer i kataloget, de 190 plancher. Det er en stor nydelse at bladre og kikke på den ene dysse efter den anden. Her er virkelig noget at se på for den nysgerrige dysse-nørd! Blot er det irriterende, at katalognummeret – endsiige navn eller sted – ikke står ved hver enkelt planche, og at man tit skal dreje bogen 90 grader. Denne bog burde have været i bredformat. Det er for så vidt fint, at 31 plancher er i farve, men jeg er nu ikke sikker på, farvegengivelserne er korrekte – de forekommer for mørke og slørede i forhold til originalerne. Og jeg er heller ikke tilfreds med tegningerne, som er trykt på en kedelig bund af lysegrå raster. På mange tegninger er der mærkværdigheder eller særlige forhold, der slet ikke er kommenteret i katalogteksterne, som desværre slet ikke knytter an til tegningerne.

Og hvem har så lavet alle disse tegninger? Ja, det kan man kun gisne om, for det er ikke oplyst. Kunstnerne er nævnt *en bloc* i kolofonen, men nogle er glemt, som f. eks. den fremragende G.V. Blom (bl.a. fig.

97-99). Hver tegner har sit særpræg, og man lærer dem efterhånden at kende. Den lidt tørre A.P. Madsen med de mange tegninger af dysse efter dysse, den romantiske Kornerup med den spidse streg, den pedantiske Schiödte, der er åh så korrekt og vel den mest pålidelige, og en Rondahl er jo altid besnærende. Men Ebbesen interesserer sig ikke for kunstnerne, men for dysserne. Mange af tegningerne er beskåret, nordpilen og målestokken kan derfor mangle. Men hvad værre er: Kunstnernes opfattelse af den enkelte dysse – tegningens sjæl – er forduftet.

»Danske dysser« er udgivet på forfatterens eget forlag Attika, og det er for denne bogs vedkommende ingen god idé. Der mangler – udover en mere velvalgt layout – en stram redigering og korrekturlæsning. Stavefejl, manglende ord m.m. er der masser af, f.eks. mindst 10 (sic!) fejl på side 14. Også i planchedelen er den gal, f. eks. viser pl. 141 B og pl. 142 B den samme tegning. Klaus Ebbesen fortjener dog – trods alt – ros for at have publiceret alle disse dyssetegninger, der i så mange år har »samlet støv« i Nationalmuseets arkiver. Det er herligt at kikke på tegningerne, og bogens tegninger er nyttige for det fortsatte videnskabelige studium af vores ældste stenarkitektur. Dertil kommer, at den også har interesse for udenlandske forskere, der er imødekommet med den engelske oversættelse af »Indledning«. Så lad os håbe, at »Danske dysser – Danish Dolmens« må bidrage til at ændre det kedelige forhold, som Klaus Ebbesen omtaler i indledningen, nemlig at »det store og rige danske dyssemateriale kun sporadisk er behandlet i de internationale oversigter over megalitgrave«.

Palle Eriksen
Ringkøbing-Skjern Museum

John Erichsen og Mikkel Vendborg Pedersen (red.): *Herregården. Menneske – Samfund – Landskab – Bygninger*, bd. 1-4. København 2004-06. 301 + 308 + 299 + 334 sider. ISBN 87-7602-028-2. Udsolgt.

»Herregården« 1-4 er et flot værk. Ca. 1.200 sider i teknisk topkvalitet, stort set uden korrekturfejl og med en meget fin billedflade, som dækker til ca. halvdelen af siderne. Mange billeder er nyoptagelser, og alle er i farver. Værket er bygget op med indledning, kildeliste, illustrationsliste samt forfatterliste i hvert bind, hertil yderligere ordliste, sted- og personregister og kort over omtalte herregårde i bind 4. Det er tydeligvis et dyrt værk, og det fremgår, at det har nydt støtte fra store fonde. Værket udkom i årene 2004-06, samtidig med at Nationalmuseet præsenterede sin store særudstilling »Herregården«, og det er da også udgivet af Nationalmuseet. Bidragsyderne er dels medarbejdere på Nationalmuseet og andre museer, dels sagkyndige fra universiteterne og andre lærestalter. Det er herligt, at vi nu har et sådant omfattende værk om den danske herregård, og egentlig er det underligt, at man skal hen til det 21. århundrede for at få det. Hidtil har standardværket været Danske Slotte og Herregårde, hvis anden udgave udkom i 1960'erne. Dette værk gennemgår enkeltvis de fleste danske herregårdes historie, mens det nye er en syntese, et samleværk, som karakteriserer forskellige aspekter ved (i princippet) alle herregårde, men ikke den enkelte gård. Således supplerer det nye værk det gamle.

Værkets første tre bind har deres tyngde fra 1500 til ca. 1. Verdenskrig, mens det fjerde blandt andet fører os frem til ca. 2000. Hvorfor nu 1500-1919? Det er der god grund til fordi, som redaktørerne skriver: »Det er først fra omkring 1500, vi i Danmark har bevaret herregårdsanlæg i større skala, som faktisk står endnu – og ofte bebos« (bd. 1, s. 14). Med herregården menes i denne sammenhæng altså

(beboelses)bygninger. I en nærtsiddende billedtekst står der dog, at værkets idé er, at herregården skal opfattes som en »totalitet af ejendommens centrale bygningskompleks, den parklignende have, og det vidtstrakte landskab«. Så ved vi det, men hvorfor så 1919? Jo, for da afskaffedes de lensordninger (stamhuse, baronier og grevskaber), som var etableret under enevælden og ifølge Grundloven af 1849 skulle væk, definitivt ved »lensaflysningen«. Herregårdene var dermed i juridisk forstand erstattet af normal, privat ejendom. Man begrundet starttidspunktet med fysiske levn – bygninger – sluttidspunktet med jura! Nu kan det forekomme ganske ordkløvende og petitesseridende, hvorledes værkets er bygget op, og hvilke ord som bruges, men det har ganske stor interesse for sagen. Den er nemlig bl.a., at herregården i Danmark går meget længere tilbage end 1500 i juridisk forstand og stadig eksisterer som fysisk levn efter 1919. De historiske kilder til tiden før 1500 er vel begrænsede, men dog sammen med arkæologiske omfattende nok til at man kunne føre herregårdshistorien tilbage til højmiddelalderen, skulle man mene. Heldigvis føres herregården (forstået som fysisk levn) faktisk tilbage i bd. 1's kapitel om »Fra storgård til herregård«. Det burde rettelig hedde »Fra stor gård til herregård«, idet de ældste store gårdes samfundsmæssige rolle vanskeligt kan tolkes særlig præcist ud fra arkæologiske levn alene.

Det er i samtlige bind uklart, hvad herregård egentlig betyder, og ved læsningen af såvel indledninger som øvrige kapitler får man kun sporadisk nogle vink om, hvad vi taler om. Først efter ca. 1161 sider kommer denne melding i epilogen: »Hvad er en herregård – og hvor mange findes der? Det kan måske undre, at der nu er skrevet godt 1100 sider, uden at det spørgsmål er blevet direkte besvaret, endside at fænomenet er blevet præcist defineret. Det er nu ikke så underligt endda, for en herregård er ikke noget entydigt juridisk begreb

eller en fast økonomisk størrelse.« (bd. 4, s. 261). Vel var herregården et fast og entydigt begreb. Så lang tid tilbage vi ved det, er der tale om hovedsæder i jordegods baseret på fæstebønder, også kaldet hovedgårde. Deres ejere/besiddere var privilegeret med skattefrihed og andre forrettigheder afhængige af godssets størrelse.

Privilegier som muliggjorde akkumulativ af store godsmængder og materielle værdier. Disse godser spillede klare, veldefinerede roller i samfundet som økonomisk underlag for overklassen og efter 1660 som opretholdere af væsentlige samfundsmæssige funktioner som retsvæsen, udskrivning, kirkeadministration, amtsadministration m.v. En »herregård« (bygninger og andet) var en funktion af godsmængden, hvorimod »herregårde« uden gods ikke eksisterede. »Herregårde« uden gods eller historie er noget for turistbranchen og folkedybet. Det ved historikere jo godt, og det er ærgerligt, at et pragtværk som dette i princippet vender sagen på hovedet og ser på bygninger med tilknyttet nærområde som det væsentlige i stedet for at anskue bygninger og andet, som noget der blev til på baggrund af vidtstrakte og samfundsmæssigt vigtige jordegodsregioner. Set på tværs bringer »Herregården« naturligvis oplysninger, som muliggør, at man stykker denne klare viden sammen, men man skal ville det! At ville det kræver desuden forudsætninger, som ikke kan forventes af den tilfældige læser, mod hvem værket er rettet, så reelt forholdes man dansk herregårdshistories pointe.

En præsentation af en klar strukturalistisk tilgang, hvor det væsentlige – det økonomiske og institutionelle grundlag hvorpå det hele hviler – blev banket på plads først, kunne altså have gjort læsningen mere logisk. Men man kan komme lidt i tvivl, om redaktionen kunne have magtet en sådan opgave. I ordlisten bagest i bd. 4 (der er ikke nævnt en forfatter, så ordlisten er vel redaktørernes ansvar) viser det sig nemlig, at man på centrale, bærende punk-

ter i herregårdshistorien ikke ved og forstår sammenhængen mellem jordegods, herregård og samfund. Det beskrives ikke mindre end tre steder, at stamhuse, baronier og grevskaber baserer sig på hhv. 400, 1000 og 2500 tønder hartkorn *hovedgårdsjord*. Hvis det var sandt, hvilede herregårdene så at sige i deres egen jord, men det er ikke sandt. Jorden er retteligt det samlede godstilliggende, hvoraf næsten 9/10 normalt var bøndergods. 2500 tønder hartkorn svarer til 400-500 bøndergårde. Hovedgårdsjorden var den sidste ca. 1/10, som skattefriheden omfattede.

»Herregården« er et ambitiøst og mangfoldigt værk. Det er vel på sin vis altomfattende, for så vidt angår sit emne. I alt er ca. 300 gårde omtalt mere udførligt. Det er ca. halvdelen af de, som ca. år 1800 juridisk set var hovedgårde. 60 væsentlige fynske gårde er med, og det er også ca. halvdelen. Når man nu laver kort og registre over 300, ville det have været dejligt, hvis de sidste 300 også havde været med. Ligeledes får man i værket et antal af individuelt statistiske oplysninger om bygningers alder og stilart, samt godsstørrelser m.v. En tabel, som samlet formidlede basal statistik om den danske herregårdsmasse, ville gøre overblik og perspektivering mulig for læseren.

Det er en fin ide med de omfattende indledninger, som de to redaktører står for. De er lange og dækker sammen med epilogen 106 sider. I indledningerne redegøres spændende og indgående for de faglige overvejelser og sammenhænge knyttet til hvert bind, og der gives en karakteristik af de enkelte efterfølgende kapitler. Den første indledning (kaldet »introduktion«) indeholder en meget spændende forsknings- og litteraturgennemgang, som tydeliggør, i hvilken faghistorisk sammenhæng værket indskrives sig.

I de fire bind præsenteres en stor buket af herregårdsviden. I bind 1 og 3 redegøres overordnet for, hvorledes »magten« i samfundet udtrykker sig i forbrug og i den

materielle virkelighed herunder bygninger (Steffen Heiberg), om de ældste store gårde, borgene og de øvrige (arkæologiske) levn (Vivian Etting og Nils Engberg). I »Gård og gods« opridser Carsten Porskrog Rasmussen gårdens historie såvel som historien om, hvordan bøndergårde kom i fæste, og som godsbestanddele dannede baggrund for etablering af herregårde. Ligeledes gives oplysninger om den institutionelle udvikling fra 1000-årene og frem. »De danske godsers [ikke herregårdes] grundvold var ejendomsretten til jord« står der s. 165. Her introduceres også »hovedgårde« og »sædegårde«. Bind 1 slutter med en redegørelse for »lensafløsningen«, det politisk-juridiske spil om ophævelse af majoraterne (stamhuse, baroniernes og grevskabernes forhold) i årene omkring 1919. Alle forfatterne har vel en holdning til stoffet, men jo nærmere vi kommer vor egen tid, nulevende herregårdsejere osv., jo mere udpræget lader det til, at man tager godsejernes parti. Ditlev Tamms beskrivelse af lensafløsningen forekommer således teknisk redelig men også ret godsejer-venlig.

Bind 2 behandler bygninger, interiør og park. Her svinger tilgangen til stoffet over og bliver meget traditionel kunst- og arkitekturhistorisk. I bind 3 kaster man sig over herregårdens drift. Karl Erik Frandsen belyser udnyttelsen af mark og eng, mens Bo Fritzbøger og Helle Serup ser på skovene. Begge bidrag er med til at kaste lys over såvel land- og skovbrug på en måde, så man bliver bedre rustet til at forstå landskabet i dag. De holder sig desværre i hovedsagen pænt til perioden 1500-1919. Dog bevæger skovafsnittet sig både lidt tilbage til middelalderen og frem til nutiden. Ikke mindst i forhold til de seneste 50 år ville det have været spændende at vide, om herregårdsdriften stadig er præget af en »generøsitet« og ekstensiv dyrkning, som var resultatet af på den ene side hovbønders dovenskab og på den anden ønsket om jagt- og andre naturherligheder.

Er der dækning for den almindelige betragtning, at naturen har det bedre på herregårdene; der sprøjtes og gødes mindre og pløjes ikke tæt til skel? Næppe. Et interessant moderne tema, som berøres ganske kort i skovkapitlet, er den nuværende bybefolknings behov for skove og natur. Ca. 90% af befolkningen bor i byer, og herregårdene besidder vel ca. 90% af den attraktive natur, der egner sig til deres rekreation (skov, eng, søer og vandløb) samt store kyststrækninger. Så der er basis for en interessant diskussion. Det er der også i afsnittet om jagt, skrevet af Jesper Laursen. Det er meget interessant ved at fokusere på et tidligere ret upåagtet emne. Den ældre jagt som var et konge- eller adelsprivilegium. Det er også interessant ved *ikke* at beskæftige sig med herregårdens moderne jagt, som ofte snarere bærer præg af at være dadel- end adelværdig. Emnet nævnes, men berøres ikke i bind 4's afsnit om »Oplevelser«.

Når der udgives et værk som »Herregården«, ligger det vel i sagens natur, at man finder herregårdene spændende. Intet sted finder man den mindste antydning af en diskussion af, om herregårde er »godt eller skidt« set i historisk perspektiv. Sjovt nok, for de var dog resultatet af og udtryk for samfundets institutionaliserede ulighed. De er jo monumenter over undertrykkelse og udnyttelse af arbejdende mennesker og over skatteunddragelse gennem mange hundrede år. De lukker sig i stort omfang om sig selv, den (fælles) kulturarv og de store, spændende landskaber og naturområder. Det er direkte misvisende, når det i oplevelsesafsnittet antydes (Luise Skak-Nielsen), at der kommer væsentlig øget adgang i disse år. Faktisk viste den seneste undersøgelse af fynske tilstande, at der – med en liberal fortolkning af begrebet – var offentlig adgang til mindre end 10 af ca. 110 hovedbygninger og ca. 20 af ca. 120 parker. Ikke desto mindre banker vore hjerter for dem.

Visse kapitler i bind 4 – om moderne

landbrug, oplevelser, moderne familieliv (Peter Bavnhøj, Luise Skak-Nielsen, Lone Rahbek Christensen) – er kommet så tæt på virkeligheden, at virkelige mennesker med dagligdag og -økonomi (dvs. ejerne) skygger lidt for perspektivet. Alle bidragene er fagligt set spændende, men alle blander også »det offentlige« interesser noget sammen med ejernes. Det forekommer mig, at det for forfatterne er ligegyldigt, hvad ejerne finder på for at sikre deres forbliven på gården, uanset konsekvenserne for samfundets bevarings- og naturinteresser. Uagtet at der er mange gode, venlige, dygtige, åbne og imødekommende herregårdsejere, er der næppe lighedstegn mellem bevaring af herregårde og bevaring af herregårdsejere.

Anders Myrtue
Odense Bys Museer

Claus Feveile (red.): *Ribe Studier. Det ældste Ribe. Udgravninger på nordsiden af Ribe Å 1984-2000.* Bind 1.1-1.2. Den antikvariske Samling og Jysk Arkæologisk Selskab. Højbjerg 2006. 312 + 450 sider. ISBN 87-88415-33-3. Bogladepris: 500 kr.

Værket behandler 23 udgravninger på tilsammen ca. 9.800 m². Samlet på oversigtskortet s. 11 viser det de helt fantastiske muligheder, Den antikvariske Samling i Ribe har haft her i de seneste par årtier til at drive byarkæologi i Ribe på nordsiden af åen. Muligheder som nok kunne give misundelse hos mange byarkæologer.

Bindnummereringen kunne antyde, at der fremover vil komme flere bind med detailstudier af fx genstandsmaterialet fra udgravningerne, mens den nærværende publikation skal ses som en fælles referenceramme.

Bogens styrke ligger da også i, at konklusioner og tolkninger ikke blot er baseret på et enkelt udgravningsfelt, men på det samlede erfaringsgrundlag. Som det næv-

nes et enkelt sted om en given omdatering, er denne ikke foretaget på baggrund af en ny naturvidenskabelig datering, men bygger på en helhedsopfattelse af byen.

Bind 1 indeholder ud over en introduktion følgende bidrag: Claus Feveile: »Ribe på nordsiden af åen, 8.-12. århundrede« (samme bidrag på engelsk, »Ribe on the north side of the river, 8th-12th century«), Kristian Dalsgaard: »Fygesandsaflejninger ved Ribe«, David Earle Robinson, Ida Boldsen & Jan Andreas Harild: »Arkæobotaniske analyser af prøver fra markedspladsen i Ribe, ASR 9 Posthuset«, Bent Aaby: »Pollenanalyser fra markedspladsen i Ribe, ASR 9 Posthuset og ASR 951 Plejehjemmet Riberhus«, Peter Hambro Mikkelson: »Arkæobotaniske undersøgelser af korn fra ASR 926 Ribelund I og ASR 1357 Giørtzvej«, Inge Bødker Enghoff: »Fiskeknogler fra markedspladsen i Ribe, ASR 9 Posthuset«, Inge Bødker Enghoff: »Pattedyr og fugle fra markedspladsen i Ribe, ASR 9 Posthuset«, Ulla Høg Freund: »To menneskeknogler fra markedspladsen i Ribe, ASR 9 Posthuset«, Lene Lund Feveile: »Hulglasskår fra markedspladsen i Ribe, ASR 9 Posthuset«, Claus Feveile: »Mønterne fra det ældste Ribe«.

Det helt centrale afsnit i bind 1 er ubetinget Claus Feveiles afsnit om Ribe på nordsiden af åen. Her gives en redegørelse for de forskellige fænomener og dateringer, og de bliver som nævnt sat ind i en helhedsopfattelse. Hertil bidrager naturligvis også de ældre undersøgelser fra 1970'erne, som Mogens Bencard gennemførte og efterfølgende publicerede. Flere af de mange udgravninger er tidligere i et vist omfang blevet publiceret, og en del af resultaterne udnyttet i museet Ribes Viskinger. Her må man nok sige, at nye læsere skal begynde med publikationen »Det ældste Ribe« og læse den tidligere litteratur med lidt forsigtighed. I denne bog gør Claus Feveile op med en del ældre forestillinger. Her er vi mange, som har interesseret os for Ribe, der må prøve at glemme en

ellers meget suggestiv tegning, der viser stærke vikinger i gang med at sprede enorme mængder af tilkørt sand forud for anlæggelsen af markedspladsen. Nu har de seneste undersøgelser, som fremlægges af Kristian Dalsgaard og Bent Aaby, vist, at sandet er fygesand aflejret o. Kristi Fødsel – altså længe før etableringen af pladsen. Dette er jo en omtolkning, som har stor betydning for vurderingen af de kræfter, der står bag markedspladsen.

Dette er ikke stedet at diskutere alle omtolkninger, men Feveile har afslutningsvis et tankevækkende afsnit om »Ribe i 900 og 1000-årene – byen der blev væk?« I modsætning til situationen i de foregående par århundreder, mangler der fund af betydning fra denne periode. Der kan være flere årsager, som fx at udgravningsfelterne ikke lige har ramt centrale områder, og det er jo altid svært at tolke på manglende materiale. Man må dog medgive, at med den intensive indsats i Ribe gennem de seneste årtier, er det ved at være påfaldende med de manglende fund. Forfatteren fremlægger et par hypoteser, at byen er flyttet til et andet sted og kommet tilbage, eller at visse funktioner flyttes og andre (som bispesædet) forbliver. Den sidste idé forekommer spændende. Bispesædet behøver ikke have efterladt sig mange spor. I en stor del af den »fundløse« periode har bispemesteren administreret hele Nørrejylland, så han har nok kun lejlighedsvis været i Ribe. Det er klart, at uden omfattende undersøgelser kan man vanskeligt på baggrund af alene arkæologiske udgravninger tale om tilbagegang i vikingetidens og middelalderens byer; men det vil på den anden side være noget forenklet, hvis vi forestiller os, at alle byer blot har haft en jævn vækst gennem alle århundreder.

Claus Feveiles bidrag er opbygget systematisk og forsynet med en lang række glimrende kort og planer. Via oversigtskortet og den tilhørende liste over undersøgelserne er det muligt at stedfæste de forskellige undersøgelser, men læseren kan

med fordel fra start af sætte sig ind i den topografiske placering af de vigtigste lokaliteter som Posthuset, Gasværksgrunden eller Ribelund I. Det kan spare megen bladren. Der er tale om en meget læseværdig og velargumenteret redegørelse for den tidlige udvikling i Ribe nord for åen.

Fra de øvrige bidrag i bind 1 skal blot fremhæves ganske få elementer (som i virkeligheden ikke levner disse grundige undersøgelser retfærdighed). Ved de arkæobotaniske analyser (David Earle Robinson, Ida Boldsen & Jan Andreas Harild) er der påvist humlerester. Altså har man i det mindste i Ribe brygget humle- og ikke porselø længe før ellers antaget. Af de to menneskeknogler (Ulla Høg Freund) er den ene et afsavet lårbenshoved fundet i et område med meget hjortetaksaffald. Savnningen er foregået, mens knoglematerialet var rimelig unedbrudt. Et længere bidrag behandler skår af hulglas (drikkeglas eller skåle) fra Posthusgravningen (Lene Lund Feveile). De mange skår opfattes dels som rester af importerede hulglas og dels som skrot til brug for perlemagerne. Takket være den finmaskede kronologi i forbindelse med denne gravning, er det muligt at påvise en kronologisk udvikling af forskellige typer hulglas. I det sidste bidrag (Claus Feveile) behandles mønterne, og uden nogen afgørende konklusion fremlægges forskellige argumentationer i diskussionen om mønternes prægested.

Bind 2 kan opfattes som et katalogbind med systematiske gennemgange af de 23 forskellige udgravninger. Bidragyderne er Claus Feveile, Lene B. Frandsen og Stig Jensen (†1998). De forskellige udgravninger er vel i det omfang, det har været praktisk muligt, fremlagt på samme måde. En udtagelse er dog ASR 7 Sct. Nicolajgade 8 (fra 1985-86) ved Lene B. Frandsen og Stig Jensen, hvor der for længe siden blev planlagt en publicering af materialet. Derfor indeholder dette bidrag en langt mere gennemarbejdet fundfremlæggelse, end der er tale om ved de fleste andre udgravninger.

Her vil der hyppigst være et skema med oversigt over de forskellige genstandstyper, kontekst og antal. Ved visse undersøgelser som ASR 9 Posthuset kan der dog være en ret detaljeret fundfremlæggelse for visse grupper. Bind 2 afsluttes med 70 tavler med afbildninger af fund og 10 plancher til at folde ud af diagrammer og profiler.

Bind 2 er meget informationstung. Det er et imponerende dokumentationsmateriale, der her fremlægges. Som nævnt i introduktionen er hovedvægten lagt på de kulturhistoriske elementer, der var til stede i den enkelte udgravning så som »markedsplads, bebyggelse, begravelser, befæstning m.m.« Som i hele publikationen er det kronologiske aspekt det mest centrale.

Trods det store arbejde, der er nedlagt i denne publikation og dens store omfang, står det dog også klart for læseren, at der gennem disse udgravninger er samlet et enormt materiale med et vældigt forskningspotentiale af næsten skræmmende omfang til fortsatte studier. Men vi har nu fået en helhedsopfattelse af det ældste Ribe.

Hans Krongaard Kristensen
Institut for Antropologi, Arkæologi og
Lingvistik
Aarhus Universitet

Lars Erik Gjerpe (red.): *Gravfeltet på Gulli. E-18 prosjektet Vestfold. Bind 1. Varia* 60. Kulturhistorisk Museum. Fornminneseksjonen. 177 sider. Oslo 2005. ISBN 82-8084-025-7. Bogladepris: 100 NOK.

I forbindelse med at det norske Statens vegvesen anlagde en ny firesporet motorvej gennem Horten, Re og Tønsberg kommuner i Vestfold, blev der i 2003 og 2004 foretaget en række arkæologiske udgravninger. I denne publikation præsenteres undersøgelsen af en vikingetidsgravplads ved gården Gulli i Tønsberg kommune. Det er den største gravplads fra vikingetid

undersøgt i Østlandet siden Kaupang for 50 år siden. De øvrige fortidsminder, der blev undersøgt på den ca. 12 km lange strækning, bliver fremlagt i et senere bind om udgravningerne i tilknytning til motorvejsprojektet.

Indledningsvis gives en orientering om baggrunden for projektet, der blev styret af Kulturhistorisk Museum, Fornminneseksjonen, Universitetet i Oslo. Her redegøres for fortidsmindelovgivningen i forbindelse med anlægsarbejder samt aftalerne med Statens vegvesen. Desuden er der en præsentation af styregruppen for projektet.

Gravpladsen ved Gulli ligger i dyrket mark, og en moderne vej forløber gennem gravfeltet. Det skønnes, at der oprindeligt har været omkring 60 grave på stedet. Af de 20 bevarede og undersøgte gravanlæg dateres ét til merovingertid/tidlig vikingetid, mens de øvrige, der kan dateres, stammer fra vikingetid. Tre grave kan ikke dateres nærmere end jernalder. Der er i alle tilfælde tale om nord-sydvendte jordfæstegrave, og 13 af dem var omgivet af ringgrøfter med en diameter på 10-15 meter. Yderligere blev der undersøgt 22 ringgrøfter uden bevarede grave. Her har måske været højereliggende brandgrave, der nu er pløjet bort. »Fodgrøfterne« viser, at gravene oprindeligt har været dækket af høje.

På oversigtsplanen ses tydeligt en omtrent øst-vestgående åbning gennem gravpladsen. Gravene ligger nærmest i to rækker nord og syd for denne. Der synes at være tale om et gammelt vejforløb, som gravene er placeret på begge sider af. Interessant er det, at vejen har retning direkte mod »Gulli«, nutidens gård på stedet. Det kan måske antyde, at denne gård har ligget på samme sted siden tidlig vikingetid.

Inden gennemgangen af gravene er der en redegørelse for udgravningsteknik, dokumentation og indmåling. Forskellige metoder som f.eks. georadar, fosfatkartering, afsøgning med metaldetektor og digitale opmålingsmetoder blev brugt un-

dervejs, og afsnittet rundes af med en vurdering af de indhøstede erfaringer. Der blev opnået meget gode resultater med den digitale registrering, mens de øvrige metoder, der blev anvendt i et forsøg på at kortlægge udbredelsen af grave og andre nedgravninger, ikke gav brugbare resultater. I slutningen af bogen er der en nærmere redegørelse for dette arbejde.

I kapitlet om gravpladsen får man en kort beskrivelse af de enkelte grave. Det understreges, at en mere dybtgående behandling af fundstoffet ikke har været mulig inden for rammerne af denne publikation. Hensigten er først og fremmest at præsentere fundene, så materialet kan bruges videnskabeligt. Beskrivelser af gravene er tilstræbt at være så ensartede og korte som muligt. På plantegningerne er opgivet et undernummer sammen med genstandsbetegnelsen. Undernummeret henviser til kataloget, der afslutter beskrivelsen af hver enkelt grav. Ud over plantegninger af gravene er der udgravnings- og genstandsfotos samt i nogle tilfælde genstandstegninger. Herved får man et glimrende indtryk af gravanlæggene samt fundmaterialet, der bl.a. omfatter våben, hesteudstyr, værktøj, bronzesmykker og glasperler.

Gravpladsen rummede otte bådgrave, og selve båd materialet får en særskilt behandling. Takket være en meget omhyggelig registrering af bådaftryk, klinknagler og søm kan det dokumenteres, at der er tale om syv klinkbyggede både og en stammebåd. De klinkbyggede både har været 5–6 meter lange, og de bliver opdelt i to typer (færing og seksæring – dvs. til henholdsvis fire og seks roere). Spor efter reparationer er blandt de detaljer, det er lykkedes at påvise ud fra placering af søm og klinknagler. Et tydeligt sammenfald i proportionerne tyder på, at der har været brugt standardiserede mål ved bådbygningen. For at afprøve dokumentationen af disse grave blev en af bådene rekonstrueret på tegnebordet. Det skete i form af en 3D-model baseret på indmålingen af søm og

nagler samt en række profiltegninger. Resultatet blev et fartøj af samme type som en af småbådene fra Gokstad.

Ved en samlet vurdering af gravskikken opregnes følgende gravtyper: bådgrave (8), kammergrave (3), kiste- og simple jordgrave (5) samt grave med hesteplatform (4). Sidstnævnte gravtype har i sydenden et særskilt område med en hest eller dele deraf (tilsyneladende kun hovedet) samt hesteudstyr. Hvad kronologi angår, så ser det ud til, at de ældste grave ligger syd for den påviste vej gennem gravpladsen og de yngste på nordsiden. Af de 20 bevarede grave kan 15 kønsbestemmes, og fordelingen er så lige som mulig med 8 mands- og 7 kvindegrave. Mænd er overrepræsenteret i bådgrave, mens kvinder dominerer i kiste- og simple jordgrave. I de øvrige gravtyper er kønsfordelingen omtrent lige.

Hvis der ses bort fra en af bådgravene, der dateres til merovingertid, så synes jordfæste- og kammergrave at være den ældste gravform på pladsen. Derefter overtager bådgrave, og til sidst kommer grave med hesteplatform. Bådgrave, kammergrave og grave med hesteplatform synes at være omtrent lige rigt udstyrede, mens kistegrave og simple jordgrave har mindre udstyr. Mindst syv af gravene er blevet plyndret i løbet af vikingetid eller middelalder. Et nærmest hesteskoformet grøftanlæg, der omslutter stolpehuller fra en formodet bygning, tolkes som et kulthus med tilknytning til gravpladsen.

Afslutningsvis bliver udgravningen fra Gulli sat ind i et større perspektiv. Vestfold har siden 1800-tallet været i fokus for den norske forskning vedrørende jernalder og specielt vikingetid. Her tænkes først og fremmest på skibsgravene fra Oseberg og Gokstad, Borre-gravpladsen samt bopladsoområdet og gravpladsen ved Kaugang. Vestfold markerer sig med sine mange bådgrave, og her kan resultaterne fra Gulli give et vigtigt bidrag, idet mange ældre fund lider af en mangelfuld dokumentation. Også på andre områder er fundet

vigtigt, idet Vestfold hos både arkæologer og historikere indtager en central rolle i diskussionen om rigssamlingen og kristningen af landet.

Med »Gravfeltet på Gulli« er det lykkedes at fremlægge fundstoffet allerede et år efter udgravningens afslutning, og det må nok i høj grad tilskrives styregruppen, der har været medvirkende til en nøje prioritering af indsatsen undervejs i arbejdet. Selv om man indledningsvis påpeger, at det inden for de givne rammer ikke har været muligt at gennemføre en dybtgående behandling, så er det beundringsværdigt, at materialet så hurtigt er blevet gjort tilgængeligt, oven i købet i en publikation til en særdeles overkommelig pris.

Jens Jeppesen
Moesgård Museum

Steffen Stummann Hansen: *Islands Pompeji. Den Fællesskandinaviske Arkæologiske Ekspedition til Þjórsárdalur i 1939.* Publications from The National Museum. Studies in Archaeology & History Vol. 11. København 2006 (2005). 163 sider. ISBN 87-7602-053-3. Bogladepris: 180 kr.

Den 23. september 1932 forlod det danske inspektionsskib »Hvidbjørnen« Julianehåb i det sydlige Grønland med kurs mod Island. Med ombord var tre af bebyggelsesarkæologiens nordiske pionerer, danskerne Poul Nørlund og Gudmund Hatt samt svenskeren Mårten Stenberger, der i Grønland på Nationalmuseets vegne blandt andet havde foretaget udgravninger af Erik den Rødes gård Brattahlíð i Østerbygden. Undervejs fostrede den lille gruppe en ny idé om et fællesnordisk udgravningsprojekt i Island. Forslaget blev ved Hvidbjørnens ankomst til Reykjavík forelagt lederen af Islands Nationalmuseum, historikeren Matthías Þórðarson, som viste sig positivt indstillet over for planen. Tilbage i København fortsatte Poul Nør-

lund den følgende tid arbejdet med at organisere og realisere projektet. Det var ikke nogen let opgave, skulle det vise sig. Syv år kom der til at gå, før planen blev ført ud i livet.

I sommeren 1939 indtog en lille gruppe nordiske forskere så endelig den af ekspeditionens officielle leder, Matthías Þórðarson, til undersøgelserne udvalgte dal Þjórsárdalur i det sydvestlige Island. Gruppen, der skulle forestå de arkæologiske undersøgelser i dalen, bestod foruden Þórðarson af den danske arkitekt og medarbejder ved Nationalmuseets 2. afdeling, Aage Rousset, den finske arkæolog Jouko Voionmaa samt Mårten Stenberger. Til gruppen hørte desuden den svenske etnolog Albert Nilsson, der skulle studere arkitekturen i de eksisterende islandske gårde og to islændinge, Sigurður Þórarinnsson og Kristján Eldjárn. Projektets mest ivrige fortalere, Poul Nørlund, var i 1938 blevet direktør for Nationalmuseet og havde ikke mulighed for at deltage. Gennem to måneder udgravede ekspeditionen henved en snes lokaliteter i Þjórsárdalur og Borgarfjörður (Stenberger og Voionmaa) i det nordvestlige Island.

De nordiske forskere var imidlertid ikke ene om at fatte interesse for vulkanøen i Nordatlanten i sommeren 1939. I Tyskland forberedte rigsfører Heinrich Himmlers SS hele to ekspeditioner til Island. Den ene ekspedition havde en gammel kending af dansk arkæologi, kielerarkæologen Herbert Jankuhn, blandt sine deltagere. Jankuhn skulle foretage udgravninger af islandske gudehov, eller »germanische Tempelstätten« som det hed i den tidstypiske nazistiske jargon. Til at assistere sig ved udgravningerne skulle Jankuhn have haft kielerstudenten, den senere professor, Klaus Raddatz. Ingen af de to fik dog mulighed for at stikke en skovl i den islandske muld. Meget atypisk for SS kom en unavngiven ekspeditionsdeltager til at offentliggøre indholdet af projektet. I danske og islandske aviser dukkede sarkastiske

artikler op om SS« ekspeditionsplaner til Island, og Himmler trak følehornene til sig. Ekspeditionsplanerne blev droppet, officielt på grund af økonomiske årsager.

Om den fællesnordiske ekspedition i den politisk turbolente tid har Steffen Stummann Hansen skrevet en veldokumenteret, velillustreret og til tider underholdende bog, hvor forfatterens store indsigt i – og kærlighed til – den norrøne arkæologi kommer til udtryk. Det er næppe mange dokumenter vedrørende ekspeditionen og den efterfølgende kamp for at få resultaterne udgivet, der har unddraget sig forfatterens blik. Steffen Stummann Hansen er gået meget grundigt til værks.

Helt uproblematisk er bogen dog ikke. Forfatteren lægger i bogens forord ikke skjul på, at det er hans hensigt i vidt omfang at lade ekspeditionsdeltagerne selv fortælle historien. Og man må sige, at denne mission er lykkedes til fulde. Alene antallet af breve og dagbogsnotater, der gengives i deres helhed (mere eller mindre), er over 60. Det samlede antal citater skal tælles i hundreder. Mange er meget lange. Brug af citater kan ofte være med til at levendegøre en fortælling og bringe læseren tættere ind på livet af de biograferede personer. Og vi kommer tæt ind på livet af ekspeditionsdeltagerne i Steffen Stummann Hansens bog. Problemet er blot, at forfatteren, ved at gengive så godt som hvert eneste brev, han har haft i hænderne, sætter læserens tålmodighed på en alvorlig prøve. Der må i sagens natur følge en større mængde af mindre væsentlige oplysninger med, når alle detaljer skal med på tryk. Valget af metode har også som en naturlig konsekvens en større mængde gentagelser, der heller ikke fremmer læselysten. Det er navnlig et problem i afsnittet om Mårten Stenbergers ellers ihærdige indsats for at få udgravningsresultaterne udgivet under krigen (kapitel 9). Kapitlet er med sine 28 sider bogens længste.

Hvor Steffen Stummann Hansen altså ingen problemer har med at referere eller

citere fra ekspeditionsdeltagernes korrespondancer, er han mere tilbageholdende, når baggrunden for deltagerne til tider mærkværdige handlinger og uforskammede udtalelser vendt mod kollegaerne skal forklares. Interessant havde det for eksempel været at høre forfatterens bud på, hvad der lå bag ekspeditionens formelle leder Matthías Þórðarsons mildt sagt kølige holdning til projektet og dets deltagere. Þórðarsons alt andet end imødekommende opførsel, som han gentog over for flere af ekspeditionsdeltagerne ved forskellige lejligheder efter krigen, kan vel næppe alene være resultatet af kommunikationsmæssige problemer som følge af vanskelighederne med at få posten bragt til og fra Island i årene før og under krigen. Etnologen Albert Nilssons opførsel over for Stenberger efter hjemkomsten til Sverige havde også fortjent at få et par uddybende bemærkninger med på vejen.

Bogens vel nok mest tankevækkende afsnit er kapitlet om SS« planer om at sende en større ekspedition til Island (kapitel 6). I kapitlet, der blandt andet bygger på Michael H. Katers standardværk om SS-organisationen Ahnenerbe fra 1974 og to nyere artikler af Gerd Simon, giver Steffen Stummann Hansen et udmærket indblik i de tyske ekspeditionsplaner. Plads bliver der også til at berette om Roussels og Stenbergers kontakter til berlinerprofessoren Hans Reinerth i midten af 1930'erne. Reinerth var tilknyttet organisationen Amt Rosenberg, Ahnenerbes argeste modstander på den kulturpolitiske scene i Tyskland. Aage Roussel deltog, blandt andet sammen med Johannes Brøndsted, i 1935 i en kongres i Leipzig arrangeret af Reinerth og bidrog også til den efterfølgende publikation, der udkom i 1937. Roussels bidrag var uden politiske tendenser, men det er næppe rigtigt, når Steffen Stummann Hansen hævder, at Roussel ikke var klar over, hvilken sammenhæng han indgik i. Vi har en række vidnesbyrd – også fra de første år efter Hitlers magtovertagelse –

om at danske arkæologer udmærket kendte til såvel den uheldige politiske udvikling syd for grænsen som de faglige stridigheder de tyske arkæologer imellem. Roussel gjorde vel blot som sine danske kollegaer, han valgte ikke at lade de politiske forhold gribe ind i det videnskabelige samarbejde med tyskerne. Steffen Stummann Hansen gør Hans Reinerth til »en af de ledende figurer indenfor den nazistiske kulturpolitik«. Det er at tage munden for fuld, men Reinerth drømte derom og ville sikkert have nydt Steffen Stummann Hansens ord. Omvendt ville Wolfram Sievers, Ahnenerbes magtbegærlige forretningsfører og reelle daglige leder, næppe have brudt sig om blot at se sig selv omtalt som »medlem af Ahnenerbe«, havde han været i live i dag. Indvendingerne ændrer dog ikke ved helhedsindtrykket af et interessant og tankevækkende kapitel.

Steffen Stummann Hansen har – helt i Poul Nørlands ånd – valgt at lade de enkelte deltagere fortælle historien på deres egne sprog. Tanken er i og for sig sympatisk, men forfatteren har dog – af hensyn til sine i overvejende grad danske læsere, må vi antage – selv været nødt til at snyde lidt på vægtskålen. Et uddrag af Jouko Voionmaas notesbog, der blandt andet indeholder finnens syrlige bemærkninger om de andre deltagere, har forfatteren ladet oversætte fra finsk til svensk. Det vil de færreste vel begræde. Fornuftigere havde det derfor også været, om Steffen Stummann Hansen havde oversat de islandske citater, eller i det mindste gengivet dem efterfølgende på dansk. Det er trods alt de færreste, der, som forfatteren, behersker det islandske sprog.

Steffen Stummann Hansen har tidligere – i *Acta Archaeologica* 72, 2 (2001) – skrevet en artikel om den fællesnordiske ekspedition til Island i 1939. Det er nok bogens største problem. Har man, som denne anmelder, stiftet bekendtskab med den pågældende artikel, sidder man, når bogens sidste side er læst, uvilkårligt tilbage

med spørgsmålet: Giver bogen væsentlig ny viden om det banebrydende projekt? Svaret må desværre blive et nej. Bogens struktur og de fleste kapiteloverskrifter går igen fra artiklen, omfanget af de enkelte afsnit er i sagens natur forøget. Steffen Stummann Hansen har i bogen – det skal retfærdigvis siges – udvidet sin fortælling med et par korte og gode kapitler om bygningsarkæologiens etablering (kapitel 3), forberedelserne forud for afrejsen (kapitel 5) og ekspeditionsdeltagernes rejse og ankomst til Island (kapitel 7). Men når alt kommer til alt, er det centrale i fortællingen allerede kendt stof.

Historien om den fællesnordiske ekspedition til Island er på mange måder et spændende stykke arkæologihistorie, og Steffen Stummann Hansen har så fint berettet derom i sin artikel fra 2001. Om der er »kød nok« på historien til at udsende en bog om ekspeditionen er dog mere tvivlsomt. De kritiske bemærkninger til trods fortjener Steffen Stummann Hansens beretning om den fællesnordiske ekspedition til Island i 1939 og dens betydning for den nordiske arkæologi i tiden der fulgte at blive læst af mange. Den interesserede læser har endda to udgaver – en kort og en lang – at vælge i mellem.

Lars Schreiber Pedersen
Frederiksberg

Gitte Hansen: *Bergen c 800-c 1170. The emergence of a town.* The Bryggen Papers, Main Series No 6. Bergen 2005. 298 sider. ISBN 82-450-0441-3. Bogladepris ikke oplyst.

Mange af arkæologiens mest interessante pladser er ironisk nok så komplicerede levn, at selv specialister inden for feltet kan have vanskeligt ved at danne sig en kvalificeret mening om deres sammenhæng. Kun de ganske få forskere, der selv gennem mange år har deltaget i arbejdet, kan holde

overblik over det puslespil af enkeltstående undersøgelser, lag, faser, fund og metodiske faldgruber, som en plads med mangeårige arkæologiske undersøgelser frembyder. Enhver anden, der vover sig ind på en sådan plads, har enten brug for en indfødt rejsefører, eller endnu bedre en manual.

En sådan manual er nu skrevet for en af Europas vigtigste middelalderbyer, Bergen, i form af Gitte Hansens doktorafhandling, forsvaret i 2004. Undersøgelsen omfatter byens ældste faser, fra vikingetid til højmiddelalder. Bogens indretning er ubønhørligt stringent: Efter en introduktion til byens historie og til bogens mål, samt en oversigt over stedets arkæologiske forskningshistorie, følger en oversigtsmæssig præsentation af hver og én af de 46 forskellige udgravninger, der har afdækket spor fra den tidlige middelalder fra 800-tallet og indtil 1998. Materialet ordnes for hele byen i fem hovedfaser, der til sammen dækker tidsrummet fra ca. 800 til ca. 1170.

På den baggrund behandles i bogens anden del seks centrale spørgsmål for forståelsen af Bergens fremkomst som bysamfund: Aktiviteterne på stedet før bydannelse; den tidlige bebyggelses struktur og parcelsystem; aktivitetsniveauet i forskellige områder, dvs. hvordan bystrukturens rammer i praksis blev udfyldt; organisationen af håndværk og anden produktion; indikationer for (fjern)handel og udveksling; og endelig den overordnede karakter af bebyggelsen.

Det er et nøgternt billede, Gitte Hansen giver af den berømte middelalderbys ældste århundreder. Byen blev ifølge saga-traditionen grundlagt af Olav Kyrre omkring 1070, men er i moderne oversigtslitteratur undertiden blevet tillagt rødder langt tilbage i vikingetiden. Hansen demonstrerer klart, at aktiviteterne på stedet i den ældste fase frem til ca. 1020 begrænsede sig til en spredt gårdsbebyggelse. Et første initiativ mod en bygrundlæggelse fandt sted ca. 1020/30, hvor et større område inddeltes i parceller, måske på bud af Olav Haralds-

son (den Hellige) eller Knud den Store, som erobrede Norge i 1028. Den sidste mulighed er spændende som mulig parallell til det sammenfald mellem Knuds besøg i Danmark i 1018 og den massive opbygning i Viborg, som er påvist i de seneste udgravninger.

Fra denne begyndelse gik der imidlertid mange årtier, inden der kan spores nogen aktivitet på flertallet af byens parceller. Et nyt kongeligt initiativ dateres i overensstemmelse med sagaerne til Olav Kyrres regeringstid i slutningen af 1000-tallet, og flere følger. Helt frem til begyndelsen af 1100-tallet har den produktion, der kan spores i byen, imidlertid karakter af husflid, der formentlig kun har forsynet bebyggelsens egne indbyggere og næppe kan have været en drivende kraft for en urbanisering. Først i den sidste hovedfase, efter ca. 1120, kan professionelle håndværk dokumenteres. Ligeledes bliver tegn på fjernhandel først tydelige i løbet af 1100-tallet. Senmiddelalderens mægtige Hansestad havde med andre ord en beskeden og træg begyndelse.

Bogen gør ikke noget forsøg på at sammenligne resultaterne fra Bergen med forholdene i andre tidlige byer, men placerer sig i den tredje og afsluttende del i forhold til den overordnede diskussion af Skandinavien's urbanisering. Det sker med Giddens' strukturteori som bagvedliggende tankesæt. Bydannelsen anskues som et samspil mellem kongeligt initiativ (magt, intention) og en bredere befolknings reception (praksis). Den sidste forbliver længe meget lunken, hvad der – sammen med henvisning til manglende ressourcer – fremstilles som den umiddelbare årsag til, at Bergen først 100 år efter det første tiltag begynder at tage fart som bysamfund. Den vedholdende kongelige interesse for at fremelske en by skulle på sin side udspringe af ønsket om et administrativt, regionalt center for indsamling og fordeling af ressourcer.

I denne analyse kan man savne en lidt

nærmere overvejelse over ressourcerne selv, hvis tilgængelighed, cirkulation og efterspørgsel har deres egen dybt interessante historie i Europas tidlige middelalder. Det giver god mening at begrænse bogens empiriske undersøgelse til byen Bergen. Mindre heldigt er det at begrænse forklaringsrammen til den udvikling, der kan iagttages her, som det er tæt på at ske. Spørgsmålet om kontakter til den fjernere omverden tages i bogen reelt kun op i form af spor efter import *til* Bergen. Anløbsbroerne, der også diskuteres, er et mere tvetydigt vidnesbyrd, da ind- og udskibning også kan være foregået uden dem. Historisk er Bergen kendt for sine eksportvarer, bl.a. tørfisk og kværnsten. Byens historie må derfor anskues i lys af fremvæksten af de europæiske bycentre, som modtog disse varer, så meget som det var en sag mellem den norske konge og bergenserne.

Forskellen på modtagelsen af et kongeligt urbaniseringsinitiativ i Vestnorge i 1020'erne, i 1070'erne og i midten af 1100-tallet er ikke kun et spørgsmål om magt og fremadskridende social strukturation, men om et stærkt forandret økonomisk Europa-kort. Bogen her forbliver først og sidst en bog om Bergen – men netop som sådan et værk, man kan glæde sig over at have ved hånden, hvis man vil forstå arkæologien i denne vigtige by i en større sammenhæng.

Søren M. Sindbæk

Institut for Antropologi, Arkæologi og
Lingvistik
Aarhus Universitet

Ole Høiris: *Antropologi i Middelalderen og Renæssancen: Kristendommen, teologien og de fremmede.* Århus 2006. 555 sider. ISBN 87-7934-214-0. Bogladepris: 448 kr.

»Antropologi i Middelalderen og Renæssancen« er en stort anlagt *tour de force* gennem middelalderens og renæssancens skil-

dring og forståelse af det og de fremmede set fra et europæisk perspektiv. Værket er som helhed ambitiøst funderet og elegant udført, og der er lagt vægt på en massiv informationsformidling. Her er der meget at lære om middelalderens og renæssancens teologiske forståelse af de fremmede, da Høiris er særdeles grundig og detaljeret i sin gennemgang af forskellige teologers, historikeres og opdagelsesrejsendes skildringer af den fremmede verden og de fremmede. Denne teologiske antropologi var baseret på en passioneret søgen efter oprindelse, mening og sandhed, og betragtede samtidig de fremmede som et spejlbillede på det civiliserede Europa. Ved at spore genealogier igennem historien var målet helt konkret at komme tilbage til udgangspunktet, nemlig paradiset på den anden side af syndefaldet, og således placere menneskets historiske position mellem skabelse og evighed. Imidlertid stødte denne teologiske slægtsforskning ind i problemer, når man gjorde sig opdagelser om folk og steder, som ikke umiddelbart kunne placeres i forhold til den bibelske fortælling. Disse måtte således kategoriseres og anbringes efter bedste evne i et større teologisk-historisk apparat, hvilket er selve omdrejningspunktet for bogen.

En af de måder, hvor det fremmede – men også Europa – skulle stedfæstes var gennem en kortlægningsmetode, som var baseret på lige dele bibellæsning, historieforskning, opdagelsesrejser og kartografisk arbejde. Heri fremkommer et af de særligt interessante aspekter af »Antropologi i Middelalderen og Renæssancen«, for når de opdagelsesrejsende rejste ud i verden, så foretog de ikke blot en rejse i rum, men også en rejse i tid: en vandring tilbage i historien til tiden før syndefaldet. Dette aspekt afspejler et helt særligt og overordentligt interessant syn på såvel historie som geografi, som illustrerer en opfattelse af tid og rum som uløseligt forbundne fænomener, samt en erfaring af verden som et rumligt og tidsligt kontinuum. Efter-

som verden var skabt i en perfekt og færdig tilstand, var tid og rum også uadskillelige størrelser; når man bevægede sig i rum, bevægede man sig også i tid. Høiris lokaliserer et skift i dette historie- og geografisyn i renæssancen, hvor forskelle i historie og geografi nu begyndte at blive opfattet som forskelle i tid, hvilket betyder at mennesket kan kunne få en egentlig historie.

Her støder man ind i en af de centrale problemstillinger i »Antropologi i Middelalderen og Renæssancen«, nemlig konstellationen af teologi og antropologi: Hvordan forholder en videnskab om Gud sig egentligt til videnskaben om mennesket og menneskers kultur? Er en teologisk antropologi dybest set ikke en selvmodsigelse? Høiris fremdrager ikke konkrete og entydige svar på disse spørgsmål, som ellers kan synes basale for en grundlæggende begrebsafklaring, men lader i stedet læseren danne sig sine egne konklusioner på baggrund af den omfattende informationsmængde og de mange perspektiver, som vokser ud af det store formidlingsarbejde, som er lagt for dagen i bogen.

Imidlertid løber »Antropologi i Middelalderen og Renæssancen« også ind i nogle påfaldende problemer. En af disse akilleshæle er den vedvarende uinspirerede sprogtone, som præger værket. I forhold til det farverige emne, som Høiris behandler, fornemmer man ikke den store passion for at formidle det på en synderligt sanselig måde, hvilket også gør sig gældende ved det påfaldende fravalg af illustrationer, som ellers kunne have givet værket et mere let og stimulerende præg. Dette får i det store hele »Antropologi i Middelalderen og Renæssancen« til at fremstå som en skoletekst, der med udpræget staccatorytme og kancellisprog slavisk gennemgår et historisk handlingsforløb, tilsyneladende uden nævneværdig entusiasme. I nogen grad synes teksten også at savne en redaktionel bearbejdning, da logikken i tekstopbygning og argumentation visse steder forekommer rodet eller umotiveret. På denne

måde synes bogens informationstunge vægtning også at stå i vejen for nogle af de mere fortolkende perspektiver, som kunne have krydret dens stærkt faktuelle præg.

Man kan heller ikke undlade at bemærke, hvordan terminologien i bogen reproducerer et sprogbrug, som i høj grad forudsætter en »othering«, altså en fremmedgørelse af den Anden. I dette lys synes det svært at forstå, hvorfor for eksempel Edward Said og orientalisme-fænomenet er udeladt fuldstændigt, da dette netop ville have været i tråd med værkets bagvedliggende videnskabelige problematik. Er den orientalisme, som Said identificerer i den europæiske koloniperiode, for eksempel allerede foregrebet i middelalderen eller renæssancen? En klar stillingtagen til denne problemstilling kunne have været ønskelig for »Antropologi i Middelalderen og Renæssancen«.

Disse kritikpunkter ændrer dog ikke ved det faktum, at »Antropologi i Middelalderen og Renæssancen« er et enestående og bemærkelsesværdigt detaljeret værk om videnskab i middelalderen og renæssancen. Informationsmængden er overvældende og encyklopædisk i karakter, og bogen rummer adskillige passager, der giver anledning til både forundring og fornøjelse.

Tim Flohr Sørensen

Institut for Antropologi, Arkæologi og
Lingvistik
Aarhus Universitet

Ola W. Jensen: *Fortid i Historien. En arkeologihistorisk studie av synen på fortid och forntida lämningar, från medeltiden till och med förupplysningen.* GOTARC: Serie B. Gothenburg Aechaeological Thesis no. 19. Göteborg 2002. 452 sider. ISBN 91-85952-63-x. Bogladepris ikke oplyst.

Ola W. Jensens bog er en svensk doktorafhandling, der blev forsvaret ved Göteborg Universitet den 15. marts 2002. Den har

to mål, at analysere udsagnene om den svenske forhistorie fra middelalderen til oplysningstiden ved at sætte dem ind i den kontekst, de blev formuleret i, og at forsøge at sætte grænser for de forskellige udsagn om fortiden, som var i perioden – det sidste ud fra den opfattelse, inspireret af Ludwik Fleck, at der var rammer for en vis variation af udsagnene i de forskellige perioder. Bogen er bygget op i tre hovedafsnit: en præsentation af teorier om arkæologihistorie, en kronologisk gennemgang af den måde, man så på fortiden på, og en fremstilling af den måde, man så på fortidslevn og den måde, man behandlede disse levn på. Til forskel fra tidligere tilsvarende undersøgelser inddrager Jensen også en stor mængde arkivmateriale og mindre kendte trykte ting, så udsagnene, set i forhold til den tid de blev fremlagt, bliver mere nuanceret end de er, når man kun ser på de klassiske og kendte skrifter.

Jensen betragter ideerne om fortiden som socialt og kulturelt betingede, og han ser dem således som udtryk for samtidens erkendelsesproduktion. Det drejer sig ikke om, om de forskellige forfattere tager fejl, men om at forudsætningerne for udsagnene er forskellige, og her tillægger Jensen især religiøse forskelle stor betydning for de forskellige ideer om fortiden. Kernen i den svenske fortidstænkning er gotismen, opfattelsen af svenskerne som goternes efterkommere, noget som i selvforståelsen vel kan sammenlignes med vore egne nutidige ideer om afstamning fra vikingerne.

I perioden mellem det 11. og det 14. århundrede og med kristendommens fremvækst etablerede den svenske elite den såkaldte gotiske fortid i en kombination af kristendommen og den kristne goter Jordanes' (ca. 485–552) værk fra 551 om goternes oprindelse og bedrifter, hvor goterne placeres i det høje skandinaviske nord ved økomenets udkant. Jordanes fortæller goternes drabelige historie, herunder deres indtagelse af Rom. Goterne var i familie med både skyterne og hunnerne, men de

rene af dem endte som modige og lærde folk i kontakten med Rom og i og med, at de nu blev en del af den romerske historie, blev de også en del af den bibelske historie, der havde Romerriget som det fjerde og sidste rige før det gudsrige, der skulle komme 6.000 år efter skabelsen. I den svenske fortidshistorie skabes dog også en mere direkte forbindelse til den bibelske historie, idet den forbindelse, der i den kristne tænkning var mellem Gog, Magog og skyterne, og hvor Magog var Noas sønnesøn via Jafet, gør, at Magog blev gjort til den første svenske konge. Hermed var grundlaget lagt for såvel en heroisk placering af Sverige i den universelle kristne historie, som en opbygning af en mere isoleret, men lige så heroisk national historie. Dette sidste ses især i det 16. århundrede, hvor den heroiske gotiske historie placerer Sverige centralt i Europa, samtidig med at man ved at holde sig inden for dens rammer ikke behøver at beskæftige sig med den hedenske oldtid. Hedenskabet var med reformationen blevet irrelevant for frelsen. Historiens funktion var den moralske opbygning af mennesket og nationen, og det gjaldt, hvad enten man var katolik eller lutheraner.

Midt i det 17. århundrede mister den universalistiske bibelske frelserhistorie med dens moralisering terræn i forhold til en mere partikulær nordisk orientering. Der indsamles nu gamle nordiske sagn, og Odin bliver en del af nogle af de svenske forhistorier, men den bibelske fortolkning trivedes også i den svenske stormagtstid med blandt andet en idé om, at Abel og hans efterkommere allerede før syndfloden boede i Sverige, som derfor også havde haft besøg af Adam. Ellers karakteriseres det 17. århundrede af påvirkningen fra de antikke skrifter, der med trykkekunsten nu spredtes til lærde kredse – også her i det mørke Nord. Central var nu ideen om den klassiske tredeling af historien i en guldalder, en sølvalder og en jernalder, og debatten kunne gå på, om guldalderen var forti-

den eller fremtiden. For lutheranerne var sagen klar. Guldalderen var den paradisiske tid, og efter den mørke, katolske tid ville guldalderen med gudsriget snart komme igen på grund af dels reformationen, dels at jordens 6.000 år lange historie snart ville være forbi. Men andre røster gjorde fortiden til guldalder med henvisning til, at Sverige ved Guds nåde også efter syndefaldet var blevet forskånet for verdens ondskab, synd og forfald, og derved kunne man nu skabe en ny guldalder i Sverige.

Med oplysningstiden bliver den svenske historie mere kildeafhængig, og historien blev i oplysningens ånd set som en progressiv udvikling. En del fastholder dog stadig forbindelsen til Magog, men mere og mere erstattes Biblen som kilde til historien af empiriske data. Kongen som et produkt af Guds nåde erstattes af kongen som resultat af den kontrakt, som var så central i oplysningstidens samfunds- og civilisationsopfattelse. Historien bliver mere og mere en fortælling om folket og ikke om kongeslægtenes genealogi, og kulturelle, sociale og økonomiske træk drages nu ind. Med romantikkens gennemslag formes disse elementer til en påvisning af den svenske særegenhed. Det er nu tiden, hvor den nationale historie med folket som subjekt skabes i forbindelse med opbygningen af nationalstaten, og fokus er nu på de nordiske kilder.

Ola W. Jensen viser derefter, hvordan markante oldtids-elementer som især gravhøjene og runestenene tolkes gennem de samme perioder, og hvordan der også her er modsatrettede fortolkninger alt efter, om man så dem som skammelige hedenske symboler eller som symboler på fortids heroiske svenske kæmper eller giganter.

Ola W. Jensens bog er uhyre informativ og derved yderst spændende læsning. Kontekstualiseringen af de forskellige udsagn i den svenske samtid er overbevisende, men det er også her, man kan kritisere – måske lidt urimeligt i forhold til

et værk, der i forvejen er meget omfangsrigt. Det kunne have styrket bogen og indsigten i konteksten, hvis Jensen havde sat konjunkturerne i den svenske fortidsopfattelse ind i den bredere europæiske intellektuelle – og ikke kun religiøse – diskurs, som de svenske historikere jo var bekendt med, og som de vel følte sig som en del af. Havde han gjort det, ville han have set, at de svenske formuleringer af fortiden ikke kun udsprang af forskellige religiøse holdninger i Sverige, men var helt parallelle til den europæiske udvikling inden for feltet. De lærde, der i Sverige bidrog til konstruktionen af den heroiske gotiske fortid, gjorde det jo netop for at placere Sverige i det europæiske landskab, som i størstedelen af perioden var befolket med folk af andre nationaliteter, der arbejdede på det samme i forhold til de stater, de ville fremhæve. Og netop modsætningen mellem en placering i den universelle kristne historie med rødder i Noas sønner eller sønnesønner og en placering med rødder i lokale guder, helte eller andre mytiske figurer, bølgede frem og tilbage i den her behandlede periode – afsluttende inden for perioden med oplysningstidens universelle menneskeudvikling, hvor det var slutproduktet frem for oprindelsen, der karakteriserede et folks internationale placering, afløst i det nordlige Europa af romantikkens fokus på det enkelte folks særegenhed i en kulturel-biologisk forstand.

Men alt i alt er der tale om en uhyre spændende bog, som afsluttes med en række relevante overvejelser over arkæologihistoriens relevans for nutidig arkæologi. Det er et værk, som nærmest kalder på et tilsvarende dansk værk, hvor ikke bare udsagnene siden Saxo om danernes storhed i forhold til verden kunne analyseres på et tilsvarende bredt kildegrundlag, men hvor man også kunne analysere både den spændende historie gennem det 19. århundrede, der lå bag professionalisering af arkæologien som videnskab, hvor arkæologien frigjorde sig fra historien og de skrevne kil-

der, og den udvikling frem til i dag, hvor modernitetens nøgleopfattelse af udviklingen som en bevægelse fra det simple til det stadig mere komplicerede også synes at have styret den arkæologiske tænkning.

Ole Høiris

Institut for Antropologi, Arkæologi og
Lingvistik
Aarhus Universitet

Rud Kjems: *Runamo. Skriften der kom og gik.* Højbjerg 2006. 168 sider. ISBN 87-89531-25-6. Bogladepriis: 190 kr.

»Omsider sagde Kongen: 'Jeg baade takker og lykønsker Dem. Fra nu af skal intet Menneske mere faae mig til at troe, at der staar et eneste Runebogstav paa Runamo. At det var saa aabenbart Naturspil, har jeg aldrig før kunnet ansee for troligt.' Han gav sig derpaa til at lee saa stærkt, at han tilsidst holdt sig paa Maven, idet han gjen- tog: 'Aah de Lærde' og 'saa den tykke Bog om Runamo'; 'Det er tilvisse en aldeles mageløs Historie'«. (side 112 m.ref.).

Således skriver arkæologen J.J.A. Worsaae i sine erindringer om en rapport- aflæggelse til kong Christian VIII. Rap- porten gjaldt Worsaaes studierejse i 1844 til den omdiskuterede indskrift på klippen Runamo i Blekinge, hvortil kongen havde bevilget 100 rigsdaler. Worsaaes nøgterne, videnskabelige konklusion var, at »ind- skriften« var naturskabt. Han trak således tæppet væk under Finn Magnusens nyligt udgivne store afhandling »Runamo og ru- nerne« (1841), hvori de gådefulde tegn var tolket som runer, der berettede et kvad om Harald Hildetand og det navnkundige Bråvallaslag.

Og den mageløse historie om Runamo, det er lige præcis den, som udgør omdrej- ningspunktet i Rud Kjems' bog »Runamo. Skriften der kom og gik«. Men Kjems' bog er også en beretning om en videnskabs første, spæde skridt – arkæologiens begyn-

delse – samt en skildring af ikke så få skæbner og personligheder.

Bogen er tilrettelagt kronologisk og overbringer omhyggeligt læseren den 800-årige historie, som ligger bag fænomenet Runamo.

Første gang, vi stifter bekendtskab med Runamo, er hos Saxo. Uden dog at nævne stedsnavnet Runamo, beretter Saxo i sin fortale om en passabel klippevæg i Blekin- ge, oversået med sære skrifttegn. Han for- tæller endvidere om, at Kong Valdemar (den Store) lod klippen undersøge og teg- nene overføre på runestave, dog uden at teksten gav mening. Som Kjems påpeger, er Valdemars undersøgelse rent faktisk den første dokumenterede arkæologiske un- dersøgelse i Skandinavien. Denne fandt formentlig sted omkring 1170. Saxo omta- ler indskriften endnu et sted (i 7. bog), dog tilsyneladende noget selvmodsigende, da den nu omtales som et monument over sagnkongen Harald Hildetands bedrifter.

Den næste kendte kilde til Runamo er fra 1600-tallet, hvor Ole Worm i forbin- delse med sit store runeværk »Danicorum Monumentorum Libri Sex« (1643) lod ru- nelæseren Jon Skonvig undersøge ind- skriften. Skonvigs primitive skitse fra 1627 er den første kendte afbildning, og den dannede udgangspunkt for Worms elev Karsten Larssons forskønnede illustration til runeværket. Konklusionen var i øvrigt, at tegnene var ulæselige – på nær ordet »LUND«. Det er hos Worm, at stedsnavnet Runamo første gang nævnes i litteraturen.

I løbet af 1700-tallet bliver Runamo genstand for voksende interesse. Indskrif- ten behandles i en række videnskabelige og topografiske værker og besøges af flere forskere og tegnere. Selvom »runerne« på Runamo generelt opfattes som nedslidte og mere eller mindre ulæselige, sættes der sjældent spørgsmålstegn ved indskriftens ægthed. Den svenske arkivar Nils R. Broc- man påpeger som den første, i 1762, at fæ- nomenet – trods en besnærende lighed med runer – ikke var menneskeskabt, men

var afstedkommet af regnvandets fald på nogle klippesprækker. I 1804 drager antikvaren Martin Friedrich Arendt en lignende konklusion: der er blot tale om naturlige revner og sprækker frembragt ved vulkansk aktivitet i undergrunden. Arendt fastslog dermed som den første, at der var tale om et geologisk fænomen – en trapgang. Om end Brocman og Arendts indvendinger mod indskriftens ægthed gav anledning til en vis usikkerhed i den lærde verden, var spørgsmålet dog ingenlunde afgjort med dette.

I 1833 udsendte Videnskabernes Selskab en tværfaglig undersøgelseskomité til Runamo, der skulle endeligt afgøre, om det var Runamoklippen, Saxo havde henvist til og, i givet fald, hvorvidt indskriften kunne tydes. Komitéen bestod af den runekyndige Finn Magnusen, geologen Johan Georg Forchhammer og historikeren Chr. Molbech. Gruppen assisteredes af teatermaleren Chr. Ferdinand Christensen. Efter hjemkomsten udarbejdedes en beretning, som de tre videnskabelige ekspeditionsdeltagere godkendte med deres underskrift. Molbech beretter indledningsvis om forskningshistorien og slår fast, at der hidtil ikke er ført videnskabeligt bevis for hverken den ene eller anden tolkning af Runamo. Forchhammer erklærer, at der er tale om en trapgang i klippen, hvori findes naturlige såvel som kunstigt indhuggede linjer. De kunstige linjer havde Forchhammer kridtet op *in situ*, hvorefter Christensen fremhævede disse på sin tegning. Magnusen konkluderer, at de indhuggede »Characterer« er runer. Men først efter ti måneders granskning, i maj 1834, lykkedes det Magnusen at tyde indskriften – ved at læse den bagfra. Denne del af arbejdet foregik hjemme i København på baggrund af Christensens afbildninger.

Magnusens læsning af Runamo blev foreløbigt publiceret i 1834. Størstedelen af samtidens lærde udviste tiltro til tolkningen, herunder biskop P.E. Müller og historikeren N.M. Petersen. Men der fandtes

også skeptikere, heriblandt J.J. Berzelius, der i 1838 påpegede, at der ene og alene var tale om et naturfænomen.

I 1841 blev Magnusens 743 siders værk »Runamo og runerne« udgivet. Titlen til trods omhandler kun halvdelen af bogen selve Runamo-indskriften, mens resten omhandler andre runologiske spørgsmål. Bogen fik en flot modtagelse, og Runamoskeptikerne fik kun ringe betydning.

Men skæbnen ville, at Magnusens banebrydende tolkning af Runamo føje år efter blev hans Waterloo. Den unge arkæolog J. J.A. Worsaae havde i 1842 rettet sat autoriteten N.M. Petersen for hans tolkning af moselignet fra Haraldskær som værende Dronning Gunhild. I 1844 kom turen til Magnusen. Worsaae gjorde, som nævnt, en studierejse til Runamo i følge med tegneren Chr. O. Zeuthen. Resultatet af denne undersøgelse offentliggjordes i »Runamo og Braavallelaget. Et Bidrag til archæologisk Kritik«. Velskrivende og systematisk formidler Worsaae sine argumenter og indlysende konklusion i løbet af bogens blot 38 sider: Runamo er et naturfænomen – Magnusen blev narret, men den skyldige er først og fremmest geologen Forchhammer, der udpegede »runerne«. Worsaae afslutter sin bog som følger: »I Oldtidsvidenskaben har navnlig Phantasien hidtil spillet en altfor stor Rolle og det kunde ikke være anderledes, saalænge den endnu var i sin tidligste Barndom. Men i Læsningsgen af Runamo synes Phantasianskuelsen at have naaet sin største Höide, og det er neppe nogen dristig Slutning, at Videnskaben af frygt for lignende Feiltagelser nu nok vil vide at tage en mere kritisk Retning og saaledes arbeide sig fremad, om end med langsommere, saa dog med sikkrere Skridt«. (side 111 m.ref.).

Som Kjems anfører (side 118), har et videnskabeligt modindlæg sjældent været så virkningsfuldt som Worsaaes. I løbet af ingen tid var stort set alle overbevist om, at indskriften fra Runamo var et fantasifoster. Magnusen modtog sit nederlag. Det

må have været et hårdt slag for ham at se sit livsværk synke i grus. Herefter trak han sig tilbage og døde få år senere, i 1847. Forchhammer forsøgte derimod hårdnakket at unddrage sig sit ansvar i Runamo-skandalen og fik i øvrigt en flot videnskabelig karriere.

Foruden denne Runamos grundhistorie, kort refereret ovenfor, vier Kjems plads til en række dyberegående personportrætter og ekskursioner: heriblandt skildres C.J. Thomsen, J.J.A. Worsaae og naturligvis Finn Magnusen; endvidere berettes blandt andet om Magnusens (fejl)tolkning af runerne på Ruthwellkorset fra Skotland, om Runamo i skønlitteraturen og om pseudo-videnskabsfolk som danskeren Jon Galster og amerikaneren Barry Fell, der i det 20. århundrede forfægtede, at Runamos revner og sprækker var en menneskeskabt indskrift – formentlig på arabisk, bekendtgørende at: »Muhammed er Guds budbringer«. (Ak! Skal man grine eller græde?)

Rud Kjems' »Runamo. Skriften der kom og gik« er et sympatisk værk, der på sine 168 sider – vidensmættet, veldisponeret, gennemillustreret og nøgternt velskrevet – bibringer læseren den spændende beretning om løsningen af Runamo-gåden. Bogens hovedfokus er helt naturligt på begivenhederne i første halvdel af 1800-tallet, hvor affæren om fejlslutningen af Runamo udgør et tankevækkende sindbillede på brydningstiden mellem den sagn- og sagabaserede oldtidsforskning og den kritiske og metodiske moderne arkæologi. Bogen er behørigt forsynet med slutnoter, litteraturliste og personregister, samt kort over hvordan den nysgerrige kulturturist finder Runamoklippen i Blekinge. Undertegnede kan uden betænkeligheder varmt anbefale denne bog, der så solidt leverer et stykke væsentlig arkæologihistorie.

Ole Thirup Kastholm
Roskilde Museum

Lutz Klassen: *Jade und Kupfer. Untersuchungen zum Neolithisierungsprozess im westlichen Ostseeraum unter besonderer Berücksichtigung der Kulturentwicklung Europas 5500-3500 BC.* Jysk Arkæologisk Selskab & Moesgård Museum. Højbjerg 2004. 430 sider. ISBN 87-88415-26-0. Bogladepris 350 kr.

»Jade und Kupfer« handler om et af de klassiske debattemner i dansk arkæologi. Det er første gang, at det rige og mangfoldige kildemateriale fra tiden omkring landbrugets indførelse i Danmark og tilgrænsende egne tages op til en større, samlet behandling af en person med direkte baggrund i tysk forskningstradition. Afhandlingen er baseret på primærstudier inden for hele det vestlige Østersøområde (Sydsverige, Danmark og dele af Nordtyskland). Den udmærker sig ved i hidtil uset grad at inddrage forhold i resten af Europa i syntesedannelsen.

Det er særdeles glædeligt, at der med det tyske forskningsråds, Veluxfondens og Moesgård Museums forenede kræfter er skaffet muligheder for, at en entusiastisk forsker har kunnet arbejde på fuld tid i lange, sammenhængende perioder (fire år mellem 1997 og 2003) med dette centrale emne i nordeuropæisk forhistorie. Og det tjener til Lutz Klassens hæder, at han har turdet give sig i kast med et arbejdsfelt, som i tid spænder over to årtusinder, og som geografisk rækker fra Atlanterhavet til Sortehavet og fra Mellemskandinavien til Middelhavet. Bogen bekræfter med stor tydelighed, at neolitiseringen i Danmark og omegn med fordel kan ses i et bredt kronologisk og geografisk perspektiv.

Bogens første og mest substantielle del præsenterer et primærstudie af eksotiske stenøkser fra Ertebøllekulturens og den tidlige tragtbægerkulturs tid, baseret på fund fra museer i hele det vestlige Østersøområde. Til denne del af bogen knytter der sig en række detaljerede kataloger over de behandlede genstandskategorier.

Den efterfølgende halvdel af bogen behandler i mere oversigtsmæssig form andre aspekter af det senmesolitiske og tidlige neolitiske tidsrum i vestlige Østersøområde og tilstødende regioner. Sidste fjerdedel giver et detaljeret bud på baggrunden og årsagerne til landbrugets indførelse omkring den vestlige Østersø og på den nordeuropæiske tragtæggekulturs opståen.

Med få undtagelser forholder Lutz Klassen sig udpræget kritisk til de senere årtiers bidrag til neolitiseringsdebatten fra sydkandinaviske forskere. Det gælder især de økologisk og socioøkonomisk orienterede indlæg, som har præget debatten siden begyndelsen af 1970'erne. De karakteriseres som »skandinavocentriske«, og de kritiseres for at undervurdere, at der foregik tilsvarende og omtrent samtidige kulturforandringer overalt i de tilgrænsende regioner fra England over Holland og Tyskland til Polen. Samtidig må man dog konstatere, at han i praksis i stort omfang genanvender tankegods fra de seneste, socioøkonomiske debatindlæg.

I de indledende afsnit refereres kort til C.J. Beckers og de med ham åndsbeslægtede forskeres massive tilstedeværelse i det behandlede forskningsfelt gennem flere årtier forud for 1970. Der ses ingen forsøg på at forholde sig til den debat og kritik af Beckers og ligesindedes »impressionistiske« arbejdsmetoder, som ikke mindst Mats P. Malmer har været eksponent for. En kritik, som ellers måtte være interessant for Lutz Klassen, idet han vender tilbage netop til disse tidligere tiders intuitive arbejdsform. Bogen kendetegnes således i bemærkelsesværdig grad ved fravalg af entydige definitioner, kvantitative analyser og systematisk kildekritik.

Bogens første og vægtigste empiriske nedslag fokuserer på »gennemborede skolæstøkker«. Tidligere forskningsbidrag har vist, at disse økser er fremstillet af en stenart, som ikke forekommer naturligt i vestlige Østersøregion. Fra geologisk-minera-

logisk side er der peget på flere mulige proveniensområder i Centraleuropa og på Balkan. Lutz Klassen afviser i korte vendinger disse naturvidenskabelige bidrag. I stedet satser han på en klassisk arkæologisk tilgang.

Indledningsvist opdeles de 92 hele eksemplarer fra området omkring den vestlige Østersø på 15 formgrupper samt nogle ikke rubricerbare enkelt-eksemplarer. På grundlag af denne inddeling indledes en storstilet jagt på de nordiske skolæstøkkers oprindelige hjemsted. Ideen er, at hvis der kan udpeges et område, hvor en formgruppe optræder i særligt stort antal og med høj relativ hyppighed, så må det være her, den blev fremstillet. Der er fundet tusindvis af gennemborede skolæstøkker i området fra Holland og Alsace over Tyskland til Polen og Tjekkiet, så jagten bliver lang og vanskelig at følge med i for læserne, da der arbejdes uden nogen form for kvantificering eller kartografisk præsentation. Det forbliver derfor noget af et trospørgsmål, om man vil godtage forfatterens udsagn om, at de fleste af de nordiske skolæstøkker sandsynligvis stammer fra de sydvestlige dele af det tidligere Østtyskland.

Mere overbevisende virker forsøget på at sætte absolutte tidsangivelser på de nordiske skolæstøkker ved at se på, hvilke absolut daterbare kontekster centraleuropæiske økser af samme former optræder i. Samlet set fører det til udpegning af tidsrummet ca. 4900 til 4000 f. Kr., hvilket svarer til det meste af Ertebøllekulturens tidsrum, bortset fra dens tidligste århundereder. Lutz Klassen mener at kunne indplacere de enkelte formgrupper ret præcist inden for det samlede tidsrum og ser en tydelig tendens til stigende importfrekvens frem gennem Ertebøllekulturens epoke.

Det andet fokusområde for forfatterens behandling af et konkret genstandsmateriale beskæftiger sig med en lille gruppe mere eller mindre spidsnakkede økseblade uden gennemboring. De er fremstillet af

forskellige, i vestlige Østersøområde tilsyneladende fremmedartede stenarter, hvoraf nogle i slebet tilstand fremstår stærkt iøjnefaldende. I bogen opfattes de som vidnesbyrd om import fra Alpe-regionen i slutningen af Ertebølle-tid og begyndelsen af tragtbægerkulturens epoke. I alt 13 eksemplarer godtages som importerede i stenalderen. To fravælges, fordi de er fundet ved arkæologiske udgravninger, som klart antyder, at der er tale om senere tiders »souvenirs«. Den ene er således fra vikingetidshavnen ved Hedeby, den anden stammer fra en brønd i Trondheim, dateret til vikingetid eller tidlig middelalder.

Mindst fem af de »alpine prestigeøkser« burde nok også holdes uden for betragtning, da de er uden egentlige fundoplysninger. De stammer fra privatsamlinger, typisk grundlagt af socialt højtrangerende personer i 17-1800-årene. I flere tilfælde er der tale om usædvanligt store og/eller smukke økseblade, og Lutz Klassen synes at overse, at sådanne pragteksemplarer kan have været særligt foretrukne som bytte- og gaveobjekter blandt datidens oldsags- og etnografika-samlere, hvis sociale kontakter ofte rakte langt uden for Danmarks grænser.

Ved at lægge vægten på de økser, der er af uklar herkomst, risikerer forfatteren at sløre et af sine vigtigste resultater: Der foreligger et lille antal økseblade af eksotisk bjergart, som har sådanne fundoplysninger, at det ikke kan udelukkes, at der er tale om importstykker, der er kommet til det vestlige Østersøområde i slutningen af senmesolitisk og begyndelsen af tidligneolitisk tid.

Takket være bistand fra en fransk forsker mener Lutz Klassen at kunne proveniensbestemme flere af de 13 økser til forskellige dele af det alpine område. Bestemmelserne er tilsyneladende alene foretaget på grundlag af visuel inspektion – en metode, som den mineralogiske sagkundskab vist ikke vil finde velegnet til formålet.

Der gives ingen begrundelse for fravælgelsen af den proveniensmetode, som forfatteren anvender på de gennemborede skølleøkser.

Efter at have afsluttet de empirisk baserede undersøgelser af eksotiske stenøkser mv. fra det vestlige Østersøområde skifter bogen karakter. Forfatteren »tager syvmi-lestøvlerne på« og springer derefter rundt i store dele af Europa for at kortlægge »indflydelser«, »forbindelser« og »impulser«, der efter hans vurdering er væsentlige for forståelsen af agerbrugets indførelse og tragt-bægerkulturens fremkomst i det vestlige Østersøområde.

De importerede stenøkser i området omkring den vestlige Østersø tages som udtryk for eksistensen af sociale eliter i Ertebøllekulturen, der stod i handelsmæssig forbindelse med førende personer i neolitiske samfund mod syd. Det væsentligste nye er i denne sammenhæng fremlæggelsen af de alpine bjergartsøkser, som hører til i slutningen af 5. og begyndelsen af 4. årtusind (tiden omkring agerbrugets indførelse i Danmark).

Tragt-bægerkulturen opfatter Lutz Klassen ikke som en arkæologisk generalisation, men som en historisk realitet. I hans perspektiv er den sandsynligvis opstået i det sydlige Nedersaksen som en sammen-smeltning og videreudvikling af elementer fra Lengyelkulturen (i Slovakiet) og Michelsbergkulturen (med udspring i Belgien-Nordfrankrig). Han ser tragt-bægerkulturens udbredelse som udtryk for spredningen af en ny »ideologi«. Tankegangen er ikke ny, men i forhold til de forudgående bud på sagen betones i højere grad kulturens religiøse aspekter frem for de socioøkonomiske.

Man kan være mere eller mindre enig i den metodiske og teoretiske tilgang til det empiriske materiale fra det vestlige Østersøområde, og man kan have en del reservationer over for de efterfølgende kapitlers rundtur i Europa. I den første del af værket

er teksten imidlertid så detaljeret og nuanceret, at det for læseren er let at pejle sig ind på, hvor de mest holdbare resultater, de væsentligste usikkerhedsmomenter og de største uløste problemer gemmer sig. Derved kan bogen på glimrende vis fungere som udgangspunkt og inspiration for fremtidig forskning inden for emnet.

Som boghåndværk betragtet er afhandlingen en ren fornøjelse for både hånd og øje – læservenligt design, gedigen indbinding, flot omslag.

Anders Fischer
Kalundborg

Peter Korsgaard: *Kort som kilde – en håndbog om historiske kort og deres anvendelse.*

Dansk Historisk Fællesråd. Sammenslutningen af lokalarkiver. København 2006. 147 sider. ISBN 87-7423-100-6. Bogladepri: 225 kr.

I 2004 standsede Kort- og Matrikelstyrelsen (KMS), det tidligere Geodætisk Institut, udgivelsen af trykte kort. Hermed afsluttedes en 140-årig tradition, og dermed forsvinder nu gradvist den fælles referenceramme, som disse kort dannede. Skurken bag denne afvikling er den digitale revolution. Kortinformationer er i dag blevet til »geo-data«, hvor kortindholdet er opløst i enkeltelementer, der svømmer rundt i elektriske kredsløb og kun i *ad hoc* situationer stimler sammen i en helhed. Det kan derfor synes som skæbnens ironi, at der i disse år findes en stigende videnskabelig interesse for kort – gamle kort. En af årsagerne til interessen skyldes selvsamme digitale teknologi. Ved hjælp af Geografiske Informations Systemer (GIS) er det blevet forholdsvis enkelt at bruge samme teknik, nemlig at uddrage oplysninger fra (forskellige) kortværker og samle disse på en ny måde. Således produceres der i dag nye kort om tidligere tider. Det er endda også

muligt at tilføje oplysninger fra skriftlige kilder og moderne arkæologiske og naturvidenskabelige undersøgelser, således at den samlede informationsværdi bliver større end summen af de enkelte kilder.

For de professionelt drevne statslige arkiver har man i længere tid haft trykte oversigter over de væsentligste arkivfunds, herunder også kortmaterialet. Det trykte og utrykte danske kortmateriale, som primært befinder sig på KMS, har det derimod været vanskeligt at skaffe sig et overblik over. Peder Korsgaard, der er cand. mag. i historie og arkivar ved KMS, retter i sin fine bog op på denne mangel. Men bogen gør mere end det: den giver vurderinger af de enkelte korttypers oprindelseshistorie og dermed deres udsagnsværdi som historisk kilde, og her afviger bogen fra en tidligere guide udgivet i 1989 af Marie Louise Brandt m.fl. »Kort som kilde« giver på 147 rigt illustrerede sider en vejledning i, hvilket kortmateriale der er bedst egnet til belysning af bestemte problemstillinger, men den formidler også advarsler om de potentielle fælder, man ved deres anvendelse skal være opmærksom på. På baggrund af de nye anvendelsesmuligheder kan Peder Korsgaards indsigt og kildekritiske perspektiv derfor ikke skattes højt nok. Det skal være sagt med det samme, at bogen alene af disse grunde er særdeles velkommen og utvivlsomt vil blive en standardreference for alle med interesse i stedfæstet information. I tilgift til disse kvaliteter har Peder Korsgaard formået at udnytte sin ansættelse til at inddrage relevant geodætisk og kartografisk ekspertise, således at læseren også får en indsigt i disse specialisters verden. Denne indsigt er af stor gavn i en brugssituation til at kunne orientere sig i kortbladene og forstå, hvorledes geodæter og kartografer har søgt at viderefremde deres optegnelser af landskabet. Ingen tvivl om at Peder Korsgaard nærer stor respekt for deres arbejde, hvorfor omslaget på bagsiden prydes med en

billedmosaik af de mange anonyme i deres arbejdssituation.

Kærnen i bogen er et kommenteret katalog over udvalgte danske korttyper – 25 i alt. Udvælgelseskriterierne er kortenes målestok, deres kildemæssige kvalitet og deres dækningsområde. Bogens kvadratiske format og det glittede papir kommer her til sin fulde ret. Hver korttype præsenteres på venstre side af et opslag med et velvalgt eksempel reproduceret i farve i naturlig størrelse, mens den kommenterende tekst findes i en tre-spalters opsætning på opslagetes højre side. Reproduktionerne af de gamle kort er helt i top – både hvad angår skarphed og farvegensivelse – og oplysningerne er summarisk sammenfattet i et overskueligt skema. I enkelte tilfælde breder bemærkningerne sig over flere sider, det gælder først og fremmest den meget detaljerede kortlægning i forbindelse med landboreformerne omkring 1800, som har fundet stor anvendelse i forskningssammenhæng i de senere år. Denne redaktionelle prioritering er derfor fuldt forsvarlig, idet der ingenlunde er tale om en simpel kilde. Der præsenteres en detaljeret udredning om brug og genbrug af kort i den statslige forvaltning, således at man nøjagtig kan fastslå, hvad man i det enkelte tilfælde står overfor. Stor ros fortjener også katalogets henvisninger til centrale referencer i litteraturen. Der er ligeledes angivet, hvor kortene er opbevaret, og hvorledes man finder frem til dem via registraturer.

Det store kommenterede katalog er efterfulgt af et afsnit om »Andre kort«. En særlig fortjeneste er beskrivelsen af den topografiske kortlægning af Danmark. Denne beskriver de forskellige versioner og kronologien i den militære opmåling af landet. Der findes et væld af væsentlige oplysninger her, og deres sammenhæng med de øvrige topografiske kort fra kataloget er beskrevet i detaljer. Det er en smule svært at forstå den redaktionelle placering, men pyt. Øvrige mere specielle korttyper føl-

ger, efterfulgt af et afsnit om flyfotos, som også bryder disponeringen en smule. Kataloget og de mindre oversigter er suppleret af en oversigt over de skriftlige kilder, som blev udarbejdet i tilknytning til kortproduktionen. Der findes endvidere en omfattende litteraturliste, dækkende både beskrivelser af selve kildematerialet, men også et væld af studier hvor kortene har været anvendt. Endelig findes en forklarende ordliste over de særlige termer, som man støder ind i under kortstudier.

Som håndbog over anvendelsen af kort burde guiden for, hvor man finder de bedste kilder, måske have haft en lidt mere fremtrædende placering i starten af bogen. Endvidere er det lidt mærkeligt, at de mere tekniske afsnit om referencesystemer, opmåling, kortbladsinddelinger og signaturer er placeret forrest og ikke bagest i bogen. Indholdet i disse kapitler er også noget sammenblandet. Kapitlerne om kortbladsinddelinger og signaturer er decideret nyttige – de øvrige måske mere forvirrende end afklarende. Et 5 siders kapitel om digitale kort og digitalisering er ikke tilstrækkelig til at give evt. brugere en vejledning i, hvordan man skal håndtere de gamle kort i et digitalt miljø og burde også have været placeret andetsteds i bogen.

Stor ros fortjener forfatterens metodiske sammenfatning i et 18 siders kapitel med samme navn som bogen selv. Med udgangspunkt i konkrete eksempler demonstrerer Peder Korsgaard, at den almindelige historiske kildekritik også skal anvendes overfor de gamle kort, som således ikke umiddelbart skal tages for pålydende. Oplysningerne på kortene skal ligesom alle andre udsagn nøje vurderes ved sammenligning og ved en bestemmelse af deres formål og ophavssituation. Ved siden af den systematiske indsamling af det historiske kortmateriale fra kongeriget (minus Herugdømmerne, Skåne, Færøerne, Grønland m.m.), den flotte præsentation af materialet og de mange referencer til litteraturen, er det de kildekritiske advarsler, som

fuldt ud berettiger til bogens tittel og som betyder, at denne bog er et *must* for enhver, der interesserer sig for kulturhistorie.

Jens Andresen

Institut for Antropologi, Arkæologi og
Lingvistik
Aarhus Universitet

Jette Linaa: *Keramikk, kultur og kontakter. Køkken- og bordtøjets brug og betydning i Jylland 1350-1650.* Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter 56. Højbjerg 2006. 218 sider. ISBN 87-88415-41-4. Bogladepris: 288 kr.

Boken har et tiltalende ytre med fotografiet av en slank, dekorert stentøykanne på forsiden. Innbindingen er solid og papiret tykt og behagelig å bla i. Trykksidene har en fin, godt lesbar layout med teksten i to spalter. Det er mange farveillustrasjoner av keramikk og malerier som illustrerer bruken av keramikk. Tabeller og diagrammer er smakfullt utformet. Kapittelinnvidlingen er oversiktlig med nummerering, språket er lettfattelig uten overdreven bruk av fremmedord, men det er et omfattende noteapparat med sluttnoter og en fyldig litteraturliste for dem som vil gå litt dypere inn i grunnlaget for fremstillingen i teksten. Det er et kort engelsk resymé, og alle illustrasjoner har parallell dansk og engelsk tekst. Avslutningsvis er det en rekke enkle strektegninger av keramikkprofiler, seriasjonsdiagrammer m.m.

Boken henvender seg til et bredt publikum. Dette er ikke en bok bare for spesialister i middelalderarkeologi. Hovedmaterialet som Linaa bruker i sin analyse er 18.725 kar eller deler av kar av keramikk fra 42 forskjellige arkeologiske utgravninger i Jylland, og den konsentrerer seg om senmiddelalderen og renessansen frem til ca. 1650. Til tross for dette er målsetningen intet mindre enn å finne meningen bak de materielle kulturytringene. Avgrænsningen i tid og rom skyldes hensynet

til å få et håndterbart material ved det forskningsarbeidet som har gått forut for boken, først og fremst Linaas viktige ph. D-avhandling fra år 2000. Den overordnede metoden for å nå målsetningen er romlig arkeologi, dvs. en arkeologi hvor det kvantitative og kronologiske prioriteres. Nye metoder og tverrfaglighet i analysen av det arkeologiske materialet gjør det mulig for Linaa å besvare spørsmål som alt for sjelden blir tatt opp av arkeologer som beskjeftiger seg med historisk tid, men som gjerne blir overlatt til historikere.

Det er ikke det enkelte skår eller kar som interesserer Linaa, men hvordan forskjellige funksjonstyper, formtyper og godstyper av keramikk fordeler seg geografisk og på typer av funnsteder. Til det trengs det statistikk, og Linaa bruker korrespondanseanalyse, en avansert metode for utregning av nærhet mellom mange variabler og som gir oversiktlige grafiske plott. Grunnlaget for en god statistikk er klare skiller mellom typer og grupper. I kap. 5 om keramikkens kronologi skiller Linaa mellom funksjonstypene fat, skål, panne, kanne, (koke)potter, beger, krus og kopp (s. 64-65). Disse betegnelsene er tradisjonelle og baserer seg vel så meget på form som på funksjon. Klokkelig sløyfer hun de tre siste betegnelsene i sine oversiktstegninger på s. 158 og s. 216. Også inndelingen i godstyper er tradisjonell, gjort i et system som opprinnelig ble laget av den svenske middelalderarkeologen Dagmar Selling og senere utviklet videre i Sverige. Det skilles mellom A gråbrent keramikk (uglasert), B rød- eller gråbrent blyglasert keramikk, C blyglasert keramikk av hvit leire, D stentøy og nesten stentøy, F tinnglasert keramikk, G porselelen. Større undergrupper er bløtt og hardt brent grågods og eldre og yngre typer blyglasert grå og rød keramikk. At det på enkelte punkter finnes visse ulogiskheter i systemet og at rekkefølgen i tabell 26 på s.218 er litt forvirrende, spiller ingen rolle. Grunnlaget for inndelingen er langt grunn-

digere enn det som leserne av boken kan ta del i. Da må man gå til Linaas ph.d.-avhandling (sml. s. 66 og note 232). Allikevel vil det alltid være en del tvilstilfeller i et så stort materiale og keramikkskår som har fått en betegnelse som ikke er helt dekkende. Det er også spørsmål om hvor stor generell gyldighet kronologien for rand- og stjerformer på s. 104 har. Men dette er spissfindigheter for spesielt interesserte.

Keramikk er det vanligste gjenstandsmaterialet ved arkeologiske utgravninger av lokaliteter fra historisk tid. Det går lett i stykker, har ingen verdi når det var ødelagt og bevares godt i jorden. Gods, form, overflate og dekor viser stor variasjon, også over tid. Det er derfor naturlig å bruke dette i undersøkelser omkring økonomiske og sosiale forhold, i tillegg til å bruke det for å belyse kontakt og handel, samt det tradisjonelle, å bruke keramikken til datering. Det er selvsagt en del problemer med å bruke et slikt massemateriale. Dette har særlig sammenheng med representativitet. Linaa gjør i kap.1 bl.a. rede for tidligere forskning, både i Danmark og andre land på metoder og teorier som har betydning for representativiteten i et arkeologisk materiale og spesielt i et keramikkmateriale.

Middelalderen og renessansen er perioder med et stort og økende skriftlig kildemateriale. Sammen med de arkeologiske funnene og andre bevarte levninger gir dette muligheter til å drive sammenhengende studier av endringer i kjøkken- og bordtøyets bruk og sosiale betydning. Særlig fra 1400-tallet og senere er mengden av dokumenter som omhandler dansk materiell kultur stor, slik som testamenter, regnskaper og inventarier, dødsbofortegnelser og rettsprotokoller. Et problem er imidlertid at dette kildematerialet i bare meget liten grad omhandler kar av keramikk. I kap. 3 om kjøkken- og bordtøy i skriftlige kilder gjør Linaa en stor innsats med å trekke frem eksempler hvor keramikk er nevnt. Slike finnes, men mengden av metallkar og også kar av tre er langt

større. Først på 1500- og særlig 1600-tallet er keramikk hyppigere forekommende i disse kildene, særlig importerte fat og krus. Noen få regnskapsbøker, som dronning Christines hofholdningsregnskaper fra begynnelsen av 1500-tallet, nevner priser på forskjellige leirkar og trekar. Disse bekrefter at keramikk var billig, omtrent på linje med trekar, men med store variasjoner mellom kartypene. Konklusjonen er at keramikken stort sett må ha vært for billig i materialverdi til å være nevnt, i motsetning til kar av metall. Vanskeligheten med å bruke keramikk fra arkeologiske utgravninger til studium av sosiale og økonomiske forskjeller i denne perioden er at disse karene bare utgjorde en del av alle de karene som var i bruk. Metallkar var en klar statusmarkør, men finnes knapt ved de arkeologiske utgravningene.

De 42 utvalgte arkeologiske utgravningene som det keramiske grunnmaterialet i analysen er basert på måtte tilfredsstillende del krav. Utgravningene skulle være knyttet til bebyggelse hvor geografisk plassering, kronologi og sosioøkonomiske forhold var vurdert. Dessuten ble det stilt krav til stratigrafisk dokumentasjon og redegjørelse for lagene som keramikken var funnet i. I alt er det brukt 73 slike enheter. De fordeler seg på geografiske områder i Jylland og på funnenhetene herregårder, landbebyggelse, klostre, glasshytter og byer. Representativiteten er ikke like god for alle grupper. Det er kommet mange spennende delresultater ut av analysene. Av de generelle konklusjonene er kanskje den viktigste at herregårdene, funnenhetene med den høyeste sosiale status, også ser ut til å ha den mest dekorerte og forseggjorte keramikken. Selv om man på disse stedene helt klart har hatt dyre metallkar, har også keramikk vært brukt.

Linaas har med boken villet sette søkelys på kulturell identitet, sosiale forhold, handel, statusmarkører, kort sagt materiell kultur, men avgrenset til bruksområdet kjøkken og bordtøy og med keramikken

som det fremste analysemateriale. Hun gaper høyt og overlater til leseren å avgjøre om hun har lykket. Det har hun langt på vei gjort. Hun gir langt fra noe endelig svar, selv ikke innenfor den geografiske og kronologiske rammen hun har valgt. Men hun utfordrer både arkeologien og historiefaget til å forske mer målrettet på meningen bak den materielle kulturen, på menneskers markering av status, på sosial interaksjon og på kommunikasjon mellom mennesker, miljøer og områder. Jette Linaas bok er en hanske som bør tas opp!

Petter B. Molaug
Norsk institutt for
kulturminneforskning (NIKU)
Oslo

Per Grau Møller og Mette Svart

Kristiansen (red.): *Bygder. Regionale variationer i det danske landbrug fra jernalder til 2000.* Landbohistorisk Selskab. Odense 2006. 218 sider. ISBN 87-7526-206-1. Bogladepris: 248 kr.

Bogen om Bygder er en samling af 13 artikler om regionalitet i det agrare samfund fra jernalder til nutid. Der er tale om omarbejdede oplæg fra et symposium afholdt i 2003, og både mht. det overordnede emne og flere af enkeltforfatternes bidrag trækker bogen på 1990-ernes og starten af 2000-tallets store forskningsråds-satsninger på landskabsforskning. Symposiets afholdelse var nogenlunde sammenfaldende med, at den forskningspolitiske interesse skiftede, og aktiviteten inden for landskabsforskningen aftog kraftigt. Som følge deraf er bogens resultater gennemgående stadig gyldige, selv om der er gået nogle år, siden symposiet blev afholdt, men det skyldes nok desværre først og fremmest, at temaet siden har været noget mindre i fokus.

Den første af bogens artikler er en generel introduktion til det historiske bygdebegreb af Erland Porsmose, og denne artikel

kan, sammen med Bjarne Stoklunds efterfølgende forskningshistoriske gennemgang af bygder og beslægtede rumlige begreber inden for etnologien, ses som en mere overordnet og teoretisk indgang til problemstillingerne omkring regionalitet og bygder. Begge artikler er klare, interessante og velkrevne, og de får tilsammen ridset en række centrale problemstillinger og perspektiver op. Allerede de to første artikler gør det imidlertid også klart, at selve bygdebegrebet langt fra dækker over noget entydigt, et indtryk der forstærkes yderligere i de efterfølgende bidrag. Bygdebegrebet bruges således igennem bogen både til at betegne en konkret velafgrænset regional enhed med nogle klare kulturelle særtræk, og som klasser eller typer inden for et klassifikationssystem, hvor forskellige bosættelsesenheder grupperes på tværs af landsdele alt efter deres dominerende driftsform, bebyggelses- og ejendomsstruktur m.m. Endelig er der i nogle af artiklerne en henvisning til et bygdebegreb, som en form for social enhed – en art bosættelsesfællesskab i en løser sammenknytning end en landsby og dækkende et geografisk større rum. Den sidste definition er ikke stærkt repræsenteret i bogens artikler, men inden for arkæologisk forskning er det nok den betydning, der traditionelt har været mest fremtrædende, når ordet bygd blev anvendt. Begrebet bygd er derfor ikke veldefineret, hvilket Bjarne Stoklund også gør opmærksom på har været medvirkende til, at begrebet ikke længere er stærkt repræsenteret inden for den etnologiske forskning. I bogen om Bygder har flertydigheden den konsekvens, at temaet for artikelsamlingen reelt bliver historisk regionalitet i meget bred forstand.

Inden for denne brede problemstilling præsenterer de øvrige artikler en række konkrete studier eller deltemaer. Dorthe Kaldal Mikkelsen bidrager med den eneste arkæologiske artikel i bogen, og hun har dermed den lidt utaknemmelige opgave at repræsentere hele det 1600 år lange tids-

rum fra jernalderens begyndelse til vikingetidens slutning. Det bliver derfor også primært til et generelt billede af bebyggelsesudviklingen igennem perioden, mens regionalitet og bygdebegrebet kun bliver meget kortfattet berørt i form af omtalen af lokalgrupper i ældre jernalder.

En række af artiklerne har nogle meget interessante tilgange til at identificere faktorerne bag dannelsen og udvisningen af regionalitet. Det gælder således Carsten Porskrog Rasmussen, der med udgangspunkt i det slesvigske landbrug i 1700-tallet undersøger og diskuterer forholdet mellem natur og godsstrukturs indflydelse på landbrugets driftsformer og sociale struktur. En lignende problemstilling tages op senere i bogen i Adam Tybjerg Schackes artikel om enestegårdene på Fyn i 1600-tallet, hvor natur- og besiddelsesforholds relative betydning som årsag til regionale mønstre behandles.

En anden faktor, som diskuteres i flere af artiklerne, er markedet. Søren Bitsch Christensen behandler således den agrare økonomis institutionaliserede afhængighed af købstæderne i perioden 1450-1800, og hvordan købstadsbestemmelserne fik betydning for regionalisering af den agrare økonomi, eller måske snarere hvordan de modvirkede regionalitet. Bjørn Poulsen tager denne land-by afhængighed tilbage i perioden 1100-1660 med en argumentation for, at markedskræfter spillede en ikke ubetydelig rolle for udviklingen af regionalitet i landbruget allerede i middelalderen. Også bogens sidste artikel af Ellen Damsgaard er inde på markedets betydning for regionaliteten. Den omhandler enestegårde i det vestjyske i 1600- og 1700-tallet, men her ses også klima som en meget væsentlig årsag, ligesom der åbnes for andre faktorerens betydning.

Nogle af bogens artikler går ind i en mere direkte diskussion af bygdebegrebet og forsøgene på bygdeinddelinger. Mette Guldberg behandler den noget problema-

tiske bygdedetype kystbygden i 1700- og 1800-tallet og diskuterer, om typen har en relevans. Svaret må nærmest tolkes derhen, at det i bedste fald er en problematisk sammenfatning af noget meget komplekst, der måske med fordel kunne gøres til genstand for en mere nuanceret opdeling. Johannes Møllgaard repræsenterer opfattelsen af en bygd som en form for social eller kulturel enhed med sociale institutioner og identitet til at knytte den sammen, og fremfører Salling i 1500-1800-tallet som et eksempel på et område, der passer på denne definition.

Per Grau Møller behandler forskellige regioninddelinger af Danmark foretaget igennem 1900-tallet, og tegner desuden nogle generelle træk af udviklingen i regionaliteten i landbruget i 1800- og 1900-tallet. Herfra er der en forbindelse til de to forfattere, Tommy Dalgaard og Jørgen Skovbæk, der i hver deres artikel behandler landbruget fra 1950'erne og frem til i dag, med fokus på udviklingen fra meget begrænset regional driftsdiversitet i retning mod et landbrug med meget klare regionale forskelle. Der er et ret betydeligt indholdsmæssigt overlap mellem de to artikler.

Nogle af symposiets oprindelige oplæg mangler desværre i bogen. Det gælder bl.a. hovedparten af de arkæologiske indlæg og et indlæg om en bygdeinddeling baseret på pollenanalyser. De bidrag kan man fra en arkæologisk synsvinkel selvfølgelig savne, men det betyder også for bogen som helhed, at den ikke bliver fuldstændigt dækkende for, hvordan bygdebegrebet i dag bliver anvendt.

Af bogens indledning ved redaktørerne fremgår det, at det har været bogens (og det oprindelige symposiums) ambition at opnå en diskussion af begreber og metoder i studiet af regionalitet på tværs af de forskellige forskningstiltag samt at få trukket nogle store tidsmæssige linjer. Det må siges at være et glimrende initiativ, og den

store bredde og de mange indfaldsvinkler til regionalitetsproblemstillingen viser klart behovet for den diskussion. Når artiklerne læses i sammenhæng, giver de også et godt indtryk af betydningen af en række forskellige enkeltfaktorer i dannelsen af regionale strukturer, og man aner et komplekst samspil mellem dem.

Det er inspirerende, men selve perspektivet om at få trukket nogle tværgående synteser mellem de forskellige forskningsområder må nok siges i vid udstrækning at blive overladt til læseren. I den henseende bliver der aldrig tale om integreret tværvidenskab, men mere om en samling af forskellige discipliner og forskeres særegne tilgang til problemstillingen om regionalitet. Med det brede tidsperspektiv og den brede sammensætning af forskere fra forskellige discipliner havde det været både oplagt og ønskeligt, at det var forsøgt at lave en form for sammenfatning. Det gælder også mht. diskussionen af regionale langtidsstrukturer og spørgsmålet om årsagerne til disse strukturer. På trods af bogens brede tidsdækning, er det ikke noget, der behandles særligt dybtgående, selv om det nævnes i flere artikler og indgår som et helt afgørende argument for bygde- og regionalitetsstudiernes relevans i nutiden.

Bogen om Bygder kan således anbefales for sine generelt inspirerende og kvalitetsmæssigt gode artikler om en væsentlig problematik for arkæologisk, historisk og etnologisk forskning, men ligesom med flere af de store landskabsforskningsprojekter, som bogen refererer til, så efterlades man lidt med indtrykket af, at den desværre stopper, lige inden frugterne af indsatsen skal høstes.

Mads Kähler Holst

Institut for Antropologi, Arkæologi og
Lingvistik
Aarhus Universitet

M. Rundkvist (red): *Scholarly Journals between the Past and the Future. The Fornvännen Centenary Round-Table Seminar, Stockholm, 21 April 2006.* Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademin, Konferencer 65. Stockholm 2007. 109 sider. Bogladepriis ikke oplyst.

2006 var 100-året for det første nummer af tidsskriftet »Fornvännen«. Jubilæet blev markeret gennem et rundbordsseminar, hvis tema var status og fremtid for de videnskabelige arkæologiske tidsskrifter på overgangen til den digitale tidsalder. Ni indlæg fra mødet er nu blevet samlet og udgivet i bogform. Her giver redaktørerne for henholdsvis »Antiquity«, »Archaeologia Polona«, »Finskt Museum«, »Kuml«, »Acta Archaeologica« og det hedengangne »Meddelande från Lunds universitets historiska museum« hver deres bud på fortid og fremtid for deres respektive tidsskrifter. Repræsentanter for Vitterhetsakademiens bibliotek i Stockholm, Det svenske nationalbibliotek og The Royal Irish Academy, Dublin kommer også til orde. Tilsammen er dette blevet et ganske interessant dokument over de problemer, som videnskabelige tidsskrifter står over for i begyndelsen af det 21. århundrede.

I et historisk tilbageblik kan den digitale revolution, som vender op og ned på ethvert spørgsmål om copyright, informationsspredning og finansiering, dybest set sammenlignes med den vidensrevolution, som fulgte med bogtrykkerkunstens opfindelse, hvor Gutenbergs teknologi i slutningen af 1500-tallet lagde grundlaget for reformationen gennem bl.a. Biblens mangfoldiggørelse og vidensmonopolets udfordring.

I dag er viden mere et spørgsmål om kontrol med penge end med Guds ord, og de økonomiske konsekvenser af den globale tidsalders nye udfordringer går da også som en rød tråd igennem alle indlægene. Hvordan håndtere den delikate ba-

lancegang mellem netpublikation, papirpublikation, tilgængelighed og betaling? Og ikke mindst hvordan håndtere de sproglige udfordringer, som ligger i publikationer på de nationale sprog over for hovedsprogene, engelsk naturligvis først og fremmest. Denne diskussion er i Skandinavien – godt hjulpet på vej af de politiske føringer – blevet synonym med »lokal« [læs: inferior] contra »international« [læs: videnskabelig kvalitet]. På nationalsprogene er det selvklart umuligt at matche globaliseringens krav om tilgængelighed; omvendt gør sproget alene ikke et tidsskrift internationalt, hvilket man kan forvise sig om ved at kigge på udbudet – i England som i Skandinavien.

I 1993 blev således »Meddelande«, sammen med andre tidsskrifter med støtte fra det svenske forskningsråd, underlagt en evaluering som i sidste ende bragte tidsskriftet til ophør, fordi indholdet blev vurderet som værende for lokalt. Det gamle tidsskrift blev erstattet af det engelsksprogede »Lund Archaeological Review«, som imidlertid er uden økonomisk støtte og dermed også uden nogen sikker fremtid – alle internationale ambitioner til trods. Også »Acta Archaeologica« har, trods hovedsprogene engelsk, tysk og fransk, mistet offentlig støtte og er gået fra et fællesnordisk videnskabeligt tidsskrift til et dansk, nu opkøbt af Blackwell Munksgaard. I et forsøg på at genskabe »Acta«s plads som et internationalt tidsskrift har redaktøren valgt at knytte det til sit eget Centre of World Archaeology. På trods af de internationale ambitioner gør denne satsning naturligvis »Acta«s fremtid farligt afhængig af én enkelt person. Hvilken vej skal »Acta« tage, når redaktøren om nogle år går på pension?

Denne satsning på world-archaeology, som »Acta« i disse år ønsker at profilere sig på, er også den udtalte målsætning for »Antiquity«, tidsskriftet som *par excellence* er blevet internationalt, ikke alene på grund af sproget, men fordi det har formå-

et gennem årene at ekspandere sit indhold til at dække hele verden og akademisk at fastholde stor bevågenhed og høj prestige. »Antiquity« står således ikke i det samme sproglige dilemma som de nordiske tidsskrifter, og af gode grunde har redaktionen ikke haft de politiske vinde pustende i nakken med krav om »internationalisering«. Alligevel må det formodes, at også »Antiquity« må bruge økonomiske ressourcer på at sprogbehandle en del artikler, inden de kan gå i trykken på fejlfrit engelsk. Redaktørens substantielle bidrag til bogen demonstrerer med al ønskelig tydelighed, at »Antiquity«s position som et af de mest prestigefyldte arkæologiske tidsskrifter »world-wide« langt fra alene beror på et fortidigt renommé, sproglige fortrin eller slet og ret tilfældigheder, men er resultat af en velgennemtænkt og professionel strategi i en benhård verden af økonomiske realiteter.

Den disciplinering, som den videnskabelige verden i disse år lægger ryg til, hvad angår tidsskrifternes *grading* og et finansieringssystem, der som udgangspunkt prioriterer publikationer i engelsksprogede tidsskrifter, får naturligvis som konsekvens, at de lokalsprogede tidsskrifter, tidligere meritter, udtalte kvaliteter og substantielle engelske summaries til trods, kan få vanskeligt ved at tiltrække bidrag af høj videnskabelig værdi. Disse overvejelser til trods har »Kuml« valgt at fastholde sin nationale profil, hvilket er muligt, idet årbogens økonomi hviler på kontingent for medlemskab af Jysk Arkæologisk Selskab. Dette, i sammenhæng med tilknytningen til Moesgård Museum og Aarhus Universitet, gør, at »Kuml« ikke er underlagt helt de samme markedsøkonomiske realiteter, som flere af de andre, og derfor med professionaliteten i behold kan erklære verden krig. Anderledes alvorligt er forholdene for »Kuml«s søsterorgan »Finskt Museum« og dennes tvilling »Suomen Museo«, den ene på svensk og den anden på finsk. Finske publikationer på finsk kan læses af finner,

på svensk af alle skandinaver – omend en del finner i dag ikke længere behersker svensk. Løsningen synes derfor ligefrem, nemlig at publicere udelukkende på engelsk. Denne diskussion var aktuel for 100 år siden under henvisning til betydningen af det »nationale« som publikationskilde for de nationale kulturhistoriske videnskaber, og den pågår stadig. Indtil videre distancerer ønsket om det nationale dog behovet for det internationale. Ligesom finsk er også polsk som sprog sammenfaldende med nationen, og den samme diskussion derfor potentielt relevant. Forskellen er imidlertid, at Polen er et betydeligt større sprogråde og skoven af videnskabelige arkæologiske tidsskrifter forholdsvis tæt. Formentlig af samme grund diskuterer redaktøren af »Archeologia Polski« heller ikke sproget som en udfordring eller et problem. Tidsskriftet fortsætter med at publicere syntetiserende artikler på polsk med korte summaries på de gamle hovedsprog, engelsk, tysk og fransk. Hovedparten af de omtalte skrifter, herunder også det jubilerende »Fornvännen«, er så fast forankrede til nationale videnskabsakademier og museer, at deres konvertering til engelsk er komplet utænkelig af lokale grunde. På så vis står »Antiquity« og »Acta« anderledes fri af nationale føringer og kan derfor profilere sig på den internationale scene med global arkæologi.

Den digitale udfordring, som de videnskabelige tidsskrifter i disse år står overfor, kan blive et spørgsmål om overlevelse. Selvkært vokser behovet for digital tilgang med tidsskriftets målgruppe, fra »Kuml«s selvbevidste lokalførings til »Antiquity«s globale. Disse to repræsenterer spændvidden inden for de redaktionelle overvejelser. Fra »Kuml«s »lad os vente og se« til bl.a. »Antiquity«s allerede gennemførte overgang til on-line publikationer i tillæg til tidsskriftets trykte version. Martin Carver, »Antiquity«s nuværende redaktør, giver i sit indlæg, som ubetinget er bogens mest perspektivrige, indblik i de

overvejelser og konsekvenser, som enhver redaktion må tage udgangspunkt i, nemlig spørgsmålene om on-line *versus* trykt version, åben adgang eller betaling for brug på nettet, abonnementspriser for private *versus* bibliotekernes pris etc. Uden tvivl har »Antiquity«s omstilling været bekostelig, men dets uanfægtelige videnskabelige prestige tillader også en konsekvent økonomisk *policy*, hvor forskningsbibliotekerne må betale skyhøjt for on-line-tilgangen, mens de private abonnenter stadig betaler en overkommelig pris for det trykte tidsskrift og/eller on-line tilgangen, og ikke-abbonenter betaler *pay-per-view* for tilgang til de enkelte artikler.

Selvom de bidragydende redaktører understreger den fortsatte betydning af de trykte bøger, ikke mindst også for at opretholde den gamle tradition med bytteforbindelser, og alle medgiver betydningen af on-line tilgangen, så er Carver den eneste, som for alvor tager diskussionen op om fremtidens eksistensvilkår for de videnskabelige tidsskrifter, kort sagt: hvorfor som læser betale for noget, on-line eller på tryk, når man kan hente det meste gratis på nettet? Er det læseren, som skal betale for at læse, eller er det forfatteren, som i sidste ende skal betale for at få sine artikler mangfoldiggjort i f.eks. »Antiquity«, hvis der vel at mærke er åben adgang på nettet?

Forskningen er netop demokratisk, og udveksling af viden bør selvsagt ikke være underlagt kommercielle krav. I betragtning af det væld af artikler, som enhver kan »google« gratis hjem, er spørgsmålet naturligvis, om vi stadig har brug for de kostbare videnskabelige tidsskrifter, elektronisk som trykte. Svaret er ja! For den akademiske verden har brug for pejlemærker af kvalitet; en artikel antaget af »Antiquity« er andet og mere end en net-publikation i kraft af den kvalitetssikring, som et velrenommeret videnskabeligt tidsskrift og dets peer-review giver. Men samtidig vokser kravet fra universitets- og forskerverdenen om fri adgang til publicerede re-

sultater, dvs. at universiteterne ikke skal betale for adgang til de forskningsresultater, som de selv har leveret. Mange forlag og institutioner har nu sluttet op bag forskernes krav om åben tilgang til tidsskrifternes e-publikationer. Bl.a. på Nationalbiblioteket i Stockholm arbejdes målrettet med implementering af dette såkaldte Open Access-system, såvel Open Access Archives som Journals. Fuldt gennemført vil dette engang med tiden tillade digital søgning i alle OA-arkiver og tidsskrifter – world-wide!

Samlingen af artikler i bogen »Scholarly Journals between the Past and the Future« er selvsagt vidt forskellige, men det vellykkede redaktionelle greb gør helheden til mere end summen af de enkelte bidrag. Det er interessant at se, hvad de enkelte redaktører vælger at fokusere på – og hvad de vælger fra. Overraskende mange af indlæggene savner refleksion over udfordringer, som går på andet og mere end økonomi, sprog og tekniske forhold. Fagligt indhold, sikring af kvalitet, faren for en ufrugtbar videnskabelig disciplinering i de nye kontrollerende og kommercielle systemer etc. omtales ikke med mange ord. På så vis bliver den lille bog også et interessant manifest ved overgangen til en ny tidsalder.

Lotte Hedeager

Institut for arkeologi, konservering
og historie
Universitetet i Oslo

Kurt Schietzel (red.): *Untersuchungen an Skelettresten von Tieren aus dem Hafen von Haithabu. Berichte über die Ausgrabungen in Haithabu 35.* Neumünster 2006. 248 sider. ISBN 3-529-01935-6. Bogladepri: 49 €.

Med mere end ti zooarkæologiske monografier og samleskrifter er det hævet over enhver tvivl, at det arkæologiske materiale fra Hedeby udgør en enestående kilde til

studier af bl.a. dyrehold og subsistensøkonomi under vikingetiden. Den enorme mængde knogler fra Hedeby udgør grundstenen i AZA (Archäologisch-Zoologische Arbeitsgruppe). Et samarbejde mellem Archäologisches Landesmuseum Schloss Gottorf i Slesvig og Christian Albrechts Universität i Kiel hvor arkæologer og ikke mindst zoologer gennem 40 år har beskæftiget sig indgående med materialet. Også de fem bidrag i den seneste udgivelse er et resultat af dette samarbejde. Fælles for artiklerne er, at de tager udgangspunkt i materiale indsamlet under udgravninger af Hedeby havn i 1979-80. Der er tale om et meget omfattende og velbevaret materiale uden sidestykke i dansk arkæologi. Mere end 400.000 fragmenter med en samlet vægt på ca. 8 ton er indsamlet og registreret med mere.

Bogen indledes med en række generelle bemærkninger ved Professor, Dr. Dirk Heinrich vedrørende historik, metodik samt undersøgelsernes formål. Herefter følger bogens længste bidrag ved Dr. Heidemarie Hüster Plogmann om de manuelt indsamlede knogler af husdyr og fugl. Afsnittet efterfølges af en gennemgang af de manuelt indsamlede knogler af fisk (Heinrich) og en analyse af de mange konsekvenser forbundet med manglende soldning på arkæologiske udgravninger eksemplificeret ved soldeforsøg udført under udgravningerne af havneområdet (Heinrich og Dr. Ulrich Schmölcke). Bogen afsluttes med en kartering af takmaterialet i havnebassinet (M.A. Kirsten Johanna Hüser). Omfanget af de enkelte bidrag er meget varierende. Det længste bidrag udgør godt halvdelen af bogen (Hüster Plogmann), mens det korteste bidrag er på otte sider (Hüser). Bogen indeholder en lang række diagrammer og tabeller samt et mindre katalog med sort-hvide fotos. Figurene og tabellerne er generelt let tilgængelige og relevante. Enkelte fejlhenvisninger og forkerte procentberegninger har dog sneget sig ind.

Den zoologiske gennemgang og analyse af knoglerne er traditionen tro meget omhyggelig. Det gælder for både husdyr, fugl og fisk. Af tidsmæssige og økonomiske årsager begrænses analysen af husdyr til knogler af kvæg, får/ged og svin fra et begrænset område af havnen. Hertil kommer samtlige fundne knogler af hest, hund, kat og fugl. I alt mere end 87.000 artsbestemte knoglefragmenter. Materialet undersøges mht. arts-, alders- og kønsfordeling, dyrenes størrelse, patologi, elementfordeling og snit- og hugspor m.m.

Et af flere centrale formål er at undersøge eventuelle forskelle mellem materialet fra havnen, bebyggelsen og materiale fra det middelalderlige Slesvig. Ikke overraskende er der store ligheder mellem materialet fra havn og bebyggelse. Overensstemmelserne er mest markante ved bredden, mens der ses større forskelle fjernere fra land. Det deponerede affald ved bredden tolkes derfor som decideret bopladsaffald, mens affaldet længere ude i havnebassinet kan være en blanding af bopladsaffald og skibsproviant. Tilstedeværelsen af fisk fra Nordsøen synes at støtte en sådan tolkning.

Aflejrning i åbent vand og indlejring af materiale i bundens dynd har været yderst gunstig for knoglernes bevaringstilstand og har sandsynligvis medført, at materialet kun i ringe grad har været udsat for diverse taphonomiske faktorer. Derfor synes materialet velegnet til studier af slagte- og marvspaltningsteknikker, hvilket på fornemste vis er eksemplificeret vha. knogler fra svin. Hüster Plogmann opgør materialets samlede taphonomiske tab til ca. 5%. Dvs. at 95% af det oprindelige materiale synes bevaret til i dag. Dette står i skarp kontrast til analyser fra andre lokaliteter, hvor tabet opgøres til op mod 99%. Sådanne estimeringer er nødvendigvis forbundet med stor usikkerhed, da det er umuligt at udrede materialets eksakte taphonomiske historie. At Hüster Plogmanns beregninger synes for lave, fremgår af Heinrich og Schmölckes analyse.

Den artsopdelte gennemgang af de håndindsamlede knogler af husdyr, fugl og fisk leder op til en grundig analyse af de konsekvenser, manglende soldning forårsager. Materialet fra et område på 4x4 m blev først indsamlet på almindelig vis uden brug af sold, herefter blev den opsamlede jord sigtet vha. tre forskellige maskestørrelser (fra 10 til 1,3 mm). Materialet er efterfølgende analyseret for graden af skævvridning på en lang række punkter. Ikke overraskende er graden af skævvridning størst ved de mindste arter. 42% af de artsbestemte fragmenter fra pattedyr blev først fundet ved soldning. For fugl og fisk var det hele 74% og 99%. Samtidig viser undersøgelsen, at især kroppens mindste knogler overses, og at skævvridningen er mindre graverende ved store arter såsom kvæg end ved får, svin, ged og især hund og kat. Også aldersfordelingen påvirkes. Andelen af unge dyr øges markant ved at inddrage det soldede materiale.

Soldeforsøget ved Hedeby er ikke enestående. Lignende undersøgelser har gennem mere end 35 år entydigt vist, at manuelt indsamlet materiale giver et skævvredet billede af dyreholdets sammensætning. Heinrich og Schmölckes mange delundersøgelser understøtter og supplerer på bedste vis tidligere resultater og viser klart, at det er nødvendigt at integrere brugen af sold, hvis man ønsker at få et pålideligt billede af det deponerede materiale. Brugen af sold er desuden altafgørende ved faunahistoriske og zoogeografiske studier og i forsøget på at rekonstruere det forhistoriske miljø.

Som det fremgår, er der visse uoverensstemmelser mellem de forskellige forfatteres opfattelse af materialets taphonomiske historie og graden af skævvridning. Hüster Plogmann opgør det taphonomiske tab af knogler til 5% (side 33), mens Heinrich og Schmölcke opgør det til mere end 40% alene ved manglende soldning (side 201f). Det skal retfærdigvis tilføjes, at førstnævnte manuskript allerede blev fær-

digskrevet i 1997 – lang tid før sidstnævnte undersøgelse var færdiglavet. Redaktionen burde dog have omtalt soldeforsøgets resultater i forhold til det allerede indsendte manuskript. Gyldigheden af flere delresultater i Hüster Plogmanns analyse kan der således sættes spørgsmålstegn ved.

Trods ovennævnte indvendinger er der tale om en grundig og overbevisende zoologisk materiale gennemgang, og endnu en gang er det blevet slået fast, at knoglematerialet fra Hedeby er en yderst vigtig kilde til belysning af vikingetidens husdyrhold, subsistensøkonomi, zoogeografi og faunahistorie samt ikke mindst som sammenligningsgrundlag for analyser af knoglemateriale fra samtidige sydsandinaviske lokaliteter.

Jacob Kveiborg
Moesgård Museum

Peter Schmid: *Die Keramikfunde der Grabung Feddersen Wierde (1. Jh. v. bis 5. Jh. n. Chr.). Probleme der Küstenforschung im südlichen Nordseegebiet band 29. Feddersen Wierde. Die Ergebnisse der Ausgrabung der vorgeschichtlichen Wurt Feddersen Wierde bei Bremderhaven in den Jahren 1955 bis 1963 Band 5. Oldenburg 2006. 196 sider. ISBN 3-899995-355-X. Bogladepris: 45 €.*

Så er Feddersen Wierde publiceret. Med dette bind om keramikken og det samtidigt udgivne bind 6 ved Jörn Schuster om »die Buntmetallfunde« kan Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts i Frankfurt am Main og Niedersächsisches Institut für Historische Küstenforschung i Wilhelmshaven melde klart skib: Nu er resultaterne af otte års udgravninger og næsten 50 års analyser af fundene foreløbig afsluttet. Materialet er lagt frem, og vi andre kan bruge af det. Det er en stor præstation, der fortjener respekt, og at Peter Schmid er en

mand, der afslutter, hvad han er gået i gang med, illustreres vel bedst deraf, at han var med fra undersøgelsesernes begyndelse i 1955 – og at denne bog udkom på hans 80-års fødselsdag! Herimellem har han skrevet godt og vel en snes artikler om emnet keramikken fra Feddersen Wierde.

Det er altså en mand med de bedste forudsætninger, der behandler og fremlægger den store mængde keramik fra værftsbyggelsen. Og han gør det på sin vis ganske grundigt. Bogen består af syv kapitler foruden en tysk sammenfatning (kapitel 8) og resumeer på engelsk og fransk (kapitel 9). Desuden indeholder bogen 92 tavler med afbildninger af de forskellige lerkartyper og deres horisontale og vertikale udbredelse på pladsen og endelig et fundstedregister, der angiver præcist, fra hvilket kvadrant og lag de afbildede typeeksemplarer stammer. Selve tekstdelen er forholdsvis kort – faktisk bare 68 sider, men den er stort set uden billeder, og informationsmængden er overvældende.

I bogens første kapitel behandles udgravningsmetoden og dens betydning for dokumentationen af keramikken. I korthed er et væsentligt problem ved materialet fra Feddersen Wierde, at pladsen er undersøgt ved afskovling i lag af 20-30 centimeters tykkelse indenfor plankvadranter på 5x5 m. Dog er koncentrationer af keramik opsamlet for sig, typisk indenfor 1-2 m². Men selvom materialet er holdt adskilt i indtil 12 lag, betyder denne udgravningsmetode, at udgangspunktet for kronologiske analyser er forholdsvis dårligt: Groft sagt har man ingen dokumentation for, hvad der er samtidigt.

De næste kapitler behandler henholdsvis keramikken fra sen førromersk jernalder (kapitel 2), tidlig romertid (kapitel 3), 2.-3. århundrede (kapitel 4) og 4.-5. århundrede (kapitel 5). I alle tilfælde er kapitlerne bygget op således: Først behandles overordnet regionens keramik fra perioden, dernæst beskrives hvilke af periodens karformer, der er fundet på Feddersen Wierde, og en-

delig behandles hver enkelt keramiktype fra perioden for sig: Hvordan ser den ud? Hvem har tidligere arbejdet med denne type? Hvor er den fundet? Det er imponerende grundigt og respektindgydende omfattende gjort. Det er seks hundrede års jernalderkeramik behandlet i lige så mange artikler, Peter Schmid her med sikker hånd gelejdes os igennem. Og enhver, der måtte være specielt interesseret i Engmündige doppelkonische Töpfe, Weitmündige bauchige Terrinen mit steilem Hals – eller en hvilken som helst anden af de hen ved 30 typer, der gennemgås, vil formodentlig blive godt underholdt. Eller i hvert fald grundigt informeret om, hvem der tidligere har arbejdet med netop denne lerkarform.

I kapitel 6 behandles bebyggelseshorisonternes kronologi, og i kapitel 7 sammenfattes resultaterne af undersøgelserne, og keramikken fra Feddersen Wierde sættes ind i en kronologisk og geografisk ramme.

Alt i alt altså et uhyre veldokumenteret livsværk og et alt for sjældent eksempel på et bearbejdet keramikmateriale fra en jernalderbebyggelse. Men desværre er bogen ikke særlig brugbar, når det gælder hjælp til datering af jernalderkeramik. Det skyldes dels den allerede beskrevne udgravningsmetode. Men det skyldes først og fremmest den valgte typologiske metode. Forsøger man at bruge typetavler bagerst i bogen, opdager man hurtigt, at hver »type« er så bredt defineret, at de forekommer gennem hele pladsens levetid. »Typerne« er nemlig ikke opfattet som typer i traditionel kronologisk forstand. Peter Schmid's typer er snarere »funktionstyper«, som »bredmundede skåle« eller »snævertmundede forrådskar«. Det betyder, at den omfattende analyse af typernes horisontale og vertikale udbredelse groft sagt viser, at alle typer findes i alle lag og spredt ud over hele lokaliteten. Vil man vide, hvordan bredmundede skåle fra førromersk jernalder adskiller sig fra bredmundede skåle fra yngre romersk jernalder, så er man nødt til at nærlæse de enkelte afsnit i kapitel 2 og

kapitel 4. Der er ingen hjælp at hente i illustrationerne.

Man kan spørge sig selv, hvad det egentlig er, udbredelseskortene og diagrammerne over typernes vertikale udbredelse kan bruges til? Er det reelt et forsøg på at vise, hvilke funktionsgrupper der er deponeret hvor på landsbyen? Eller en demonstration af funktionsgruppernes opblomstring og levetid? Det er svært at gennemskue. Gevinsten er selvfølgelig en tydeliggørelse af, at der er store formmæssige ligheder mellem lerkarrene fra de forskellige jernalderperioder, eller mere præcist, at formgrupper har lang levetid. Men når nu Peter Schmid er så fokuseret på de kronologiske analyser og resultater, så havde bogen måske været bedre tjent med nogle mere stramt definerede typer, der var etableret direkte med kronologisk analyse for øje.

Et imponerende stort arbejde, der formodentlig vil have en meget begrænset læser-skare og en ikke helt indlysende brugsværdi.

Claus Kjeld Jensen

Museet for Varde By og Omegn

Peter Skoglund: *Hällristningar i Kronobergs Län. Motiv, myter och dokumentation.* Med bidrag av Sven-Gunnar Broström og Kenneth Ihreham. University of Lund Institute of Archaeology Report Series No 97. Malmö 2006. 88 s., 33 fig. og 27 pl. ISBN 91-89578-17-1. Bogladepris ikke oplyst.

Publiseringen av Nordens helleristninger er et av de mest seiglivede, eller skulle man si livskraftige prosjekter i nordisk arkeologi med røtter helt tilbake til Ole Worm og hans hjelpere for snart fire hundre år siden. Arbeidet har for lengst funnet sin form. Den er vedblivende optimistisk, og går ut på at helleristningene i et gitt distrikt beskrives, gjengis og tolkes så å si under ett. Optimismen ligger i tanken om at slike publikasjoner kan være uttømmende og fullstendige. Det kan de jo i virke-

ligheten ikke, og vi har sett mange eksempler på at arbeidet må gjøres på nytt, slik det nesten alltid er i arkeologien. Nye funn og nye synsmåter gjør at hver generasjon gjerne vil skape sin egen arkeologi. Det får nå så være; de regionale arbeidene har preget og fortsetter å prege nordisk helleristningsforskning, og må gjerne fortsette med det; den etablerte formen gir en god ramme om et forskningsarbeid og skaper en viss ryddighet i bokhyllenes helleristningsseksjon.

Den foreliggende boken er et helt moderne eksempel på nettopp et slikt arbeid. Noen svært stor plass i nevnte bokhylle tar ikke boken med sine 88 sider, men den er ikke mindre velkommen av den grunn. Kronobergs län i Småland har ikke tidligere kunnet glede seg over noen samlet presentasjon av helleristninger, selv om Oskar Lidéns »Hällgröpningsstudier« i sin tid tok for seg en del av dem.

Den katalogen over ristningsfeltene som danner en ganske vesentlig del av boken og også utgjør den empiri som Skoglund's resonerende kapitler bygger på, er laget av Broström og Ihrestram. Med erfaringer fra de rikere helleristningsmarker i Båhuslen og andre steder har de hatt de aller beste forutsetninger for oppgaven, og løst den på forbilledlig vis. Ristningene er undersøkt med nattbelysning, krittet opp med pensel, kalkert på plast og siden nedfotografert, nettopp den fremgangsmåten som etter undertegnede mening bør foretrekkes når det er vitenskapelig dokumentasjon av helleristningene om å gjøre. Spesielt kan det være grunn til å glede seg over at man ikke har brukt frottage, som nok har sin styrke når formålet er av mer kunstnerisk art.

Ialt 27 helleristningsfelt er beskrevet og gjengitt i nedfotograferte kalkeringer; av mange finnes det også fotografier med oppkrittete figurer. At vi befinner oss i innlandet, langt fra kysten, må vel være en del av forklaringen på at ristningene ikke inneholder en eneste sikker skipsfigur (men to ganske usikre). Derimot finnes 96 fotså-

lefigurer, 44 »renner«, 24 kretstegn i forskjellige former foruten 3 spiraler, 5 »ormefigurer«, 3 andre dyrefigurer og noen få figurer av andre slag, samt en mengde skålgroper.

I sine analytiske kapitler (s. 9-45) tar Skoglund for seg oppdagelseshistorien, den aktuelle forskningssituasjonen, regionale variasjoner med vekt på forskjellene mellom Finnveden (bare fotsåler, renner og ringer samt skålgroper) og Varend (enda flere fotsåler, og større variasjon); videre kommentarer til figurmotivene i tilknytning til spørsmål om forhold mellom mennesker og myter, og mellom monumenter og ritualer, og mellom myter og graver.

Forsåvidt er Skoglund's tekst helt tidsmessig. I og for seg er det vel fornuftig å vise en viss tilbakeholdenhet i tolkningen av Kronobergs läns tross alt beskjedne bestand av helleristninger. Som det er, blir det til å slutte seg nokså motstandsløst til Flemming Kauls og andre nyere forskeres ikke helt tradisjonsfrie tolkning av bronsealderens billedverden som uttrykk for myten om solens gang. Til dette kunne det nok være en god del å si, det kan være nok å nevne at Kauls store teori jo fortrinnsvis gjelder bilder på bronser og særlig på rakekniver, det er i og for seg ikke noen opplag sak at helleristningsbilder handler om det samme som dem. Forsåvidt kunne forfatteren med fordel ha lagt seg Joakim Goldhahns ord om kontekstens betydning, som han refererer på s. 33, sterkere på sinne. I den sammenheng kan det jo også minnes om at helleristninger representerer en annen kontekst, og derfor kanskje en annen historie, enn ristninger i graver som Kivik og Sagaholm.

Større originalitet viser Skoglund i redagjørelsen for fotsålemotivet, som jo dominerer i det materiale han tar for seg. Interessant er påvisningen av at fotsålefigurene i hovedsak er i naturlig størrelse, og forslaget om at de kanskje representerer virkelige mennesker som har vært til stede på ristningene (s. 20ff).

De store spørsmål om bronsealderens tankeverden og helleristningenes betydning skal nok ikke avgjøres på den arena som helleristningene i Kronobergs län representerer. Men som et lokalt uttrykk for hva den tids mennesker var opptatt av, har de selvsagt sin store interesse. Dette kunne ha vært tematisert litt sterkere, kanskje – ved nettopp å fremheve disse ristningenes egenart og å forsøke å karakterisere den lokale, kunstneriske tradisjon de er minner om. Hvorfor finnes ristningene i Kronobergs län i det hele tatt? Hva betyr den likhet de har med ristninger i andre strøk, og, ikke minst, hvordan skal man forklare forskjellene? Hvorfor er det ingen skipsfigurer? »Frånvaron av skepp innebär att Smålands inland skiljer sig från Danmark, men även från de flesta andra områden i södra Skandinavien där hällristningarna visar att skeppet hade en central position i dåtidens mytologi« (s. 39). Javisst, men hva betyr det?

Boken er vakkert produsert og gjør slik sett ære på sitt emne. Vi må gjerne få mange slike bidrag om helleristningene i Sveriges og det øvrige Nordens mange regioner. Kronobergs län har nå fått sitt, og om boken enn etterlater enkelte ubesvarte spørsmål, så er den så veldokumentert at enhver vil finne et godt grunnlag for å gjøre seg sine egne tanker.

Einar Østmo
Kulturhistorisk museum
Universitetet i Oslo

Dagfinn Skre (red.): *Kaupang i Skirings-sal*. Kaupang Excavation Project Publication Series, Volume 1. Norske Oldfunn XXII. Århus 2007. 502 sider. ISBN 978-87-7934-259-0. Bogladspris: 525 kr.

Kaupangprosjektet, et af de senere års største arkæologiske forskningsprosjekter i Norden, har indledt sin publikationsrække med det første af i alt seks planlagte bind.

Prosjektets udgangspunkt er de store udgravninger, som i 1999-2003 fandt sted i emporiet Kaupang i Syd Norge, et af vikingetidens sjældne, internationale handelsknudepunkter. Alligevel er bogen ikke i snæver forstand en udgravningsfremlægelse, men et resultat af det mangesidige forskningsprojekt, der med udgravningerne som flagskib har søgt at belyse den sociale og historiske baggrund for Kaupang samt for det sagnomsbundne kongesæde Skiringssal, begge beliggende i Tjølling sogn i Vestfold.

Bogens første del giver en indgående baggrund for de nye undersøgelser. Områdets stednavne diskuteres af Stefan Brink. Den ældre forskningshistorie følges tilbage til oplysningstiden, med særlig vægt på 1800-tallets antikvarer G. Munthe og P.A. Munch, hvis kildemæssigt brede tilgang fremhæves som forbillede for de nye undersøgelser (s. 50). Derefter tages alle ældre udgravninger på stedet op til kritisk gennemgang. Det gælder ikke mindst de mange grave, der gennemgås i et langt kapitel af F.-A. Stylegar, som med dette udgangspunkt bl.a. forsøger at anslå pladsens befolkningstal og kronologiske udvikling.

Resultaterne af Kaupangprosjektets feltarkæologiske hovedundersøgelse, den store fladeafdækning i handelspladsens kulturlag, fremlægges præcist og overskueligt i bogens anden del, kapitlerne 7-10 af Lars Pilø med bidrag af Unn Pedersen. Undersøgelsens genstandsfund bliver dog først fremlagt i de kommende bind. På trods af de meget ødelagte kulturlag og anlæg, som var en ubehagelig overraskelse for udgraverne, er det lykkedes at svare overbevisende på de vigtigste spørgsmål, der på forhånd var opstillet. Det kan påvises, at Kaupang havde en permanent bebyggelse af små, tætliggende huse på afmærkede parceller. De anlæg, der i ældre udgravninger blev tolket som lidt kuriøse huse eller hytter, viser sig i stedet at være parcellernes afgrænsning ud mod stranden. Skønt denne bebyggelse måske kun

har eksisteret i en del af pladsens historie, kan det konkluderes, at Kaupangs bebyggelse i denne periode svarer til det billede, der kendes fra andre af vikingetidens handelsknudepunkter eller byer.

En stratigrafisk faseinddeling er det derimod ikke lykkedes at tvinge ud af pladsen. En lille samling anlæg kan skilles ud som hørende til en ældste fase i det tidlige 800-tal. Derudover kan der kun skelnes mellem de intakte kulturlag, der ophører midt i 800-tallet, og pløjelaget, hvor der også optræder fund frem til engang i 900-tallet. Resultatet rækker til at sandsynliggøre, at pladsen er anlagt senere end hidtil antaget, sandsynligvis først efter år 800. Men den detaljerede »mikrohistorie« om pladsens senere udvikling, viste lagene sig beklageligvis for ødelagte til at levere.

Denne del af bogen afsluttes med en præsentation af en mindre undersøgelse ved Huseby, et par kilometer nord for Kaupang. Her påvistes sporene af en stor bygning på en kunstigt anlagt terrasse, hvis grundlæggelse med forsigtighed kan dateres til 700-tallet. Denne plads tolker Dagfinn Skre som en høvdinge- eller kongehal, og han foreslår senere, at dette er selve ynglingekongernes hal, Skiringssalen (s. 439). Bygningens placering, ved vejen mellem handelspladsen og bygdens tingsted, gør det unægtelig til en besnærende tanke. Det arkæologiske materiale er dog spinkelt, og udgravningen tilsyneladende mindre systematisk end hovedundersøgelsen. De spredte håndværksspor og importvarer har antagelig kunnet findes på en del gårde i handelspladsens omegn, jf. undersøgelser i Ribes og Hedeby's opland. Så længe vi endnu ikke kender en ordinær vikingetidsbebyggelse fra Vestfold, er det vanskeligt at afgøre, hvor særligt Husebyfundet er.

Styrken i den massive indsats, der blev lagt i hovedudgravningen på Kaupang, viser sig især i de naturvidenskabelige undersøgelser, som fremlægges af 14 specialister i bogens tredje del. I usædvanlig grad er det lykkedes at integrere resultaterne i tolknin-

gen af pladsen. Dendrokronologien indkredser grundlæggelsestidspunktet (kap. 13); faunaanalyser kan overraskende afkræfte tilstedeværelsen af pelsværk og tørfisk – de varer som især har været diskuteret som Kaupangs mulige eksportartikler (kap. 14); jordprøvernes mikromorfologi afslører en kort fase af sæsonmæssig aktivitet før opførelsen af de første permanente bygninger (kap. 15); endda sammensætningen af insektarter i jordprøver viser sig at indeholde vigtige udsagn om pladsens aktiviteter og bebyggelsens karakter.

De fem kapitler, der udgør bogens fjerde og sidste del, er alle skrevet af redaktøren selv. De tre første er detailstudier, der tjener til at forankre vigtige støttepunkter for en ny forståelse af Kaupang. Kapitel 16 argumenterer for, at den største af Kaupangs gravpladser, Kaupang Nord, ikke hørte til emporiets beboere, men til de hushold i oplandet, der dannede følge for herskeren på Huseby. Hermed forsvinder ejendommeligt nok grundlaget for befolkningsestimater i kapitel 5 uden nærmere kommentarer. Dernæst indkredses kapitel 17 Tjølling sogn (*þjóðalyng* = »folkeheden») som et vigtigt tingsted. Endelig argumenteres der i kapitel 18 for, at skjalde digtet Ynglingetal, en hyldest til Norges ældste konger, der er nedfældet i Snorres Edda i 1200-tallet, er en intakt mundtlig overlevering fra 800-tallet, med direkte referencer til Skiringssal og Kaupang.

Hermed er grunden lagt for en kontekstuel og i høj grad tværfaglig nytolkning af Kaupangs historie, ikke mindst med kraftig skelen til Ynglingetal. Diskussionen om digtets datering vil sikkert ikke stoppe her. Men det væsentlige nye er måske heller ikke de konkrete historiske oplysninger – som under alle omstændigheder er sparsomme – men den *forklaringsmåde*, de danner oplæg for. I stedet for de mere gængse udredninger om geografi, udvekslingssystemer og politiske centre, der ofte er hovedtema for diskussionen af vikingetidens handelspladser, opstiller Skre et scenarium

for, hvordan Kaupangs opkomst måske kan have taget sig ud som begivenhedshistorisk forløb.

Det skitserede scenarium placerer Vestfold som et omstridt land mellem det danske kongerige og Ynglingeættens domæne i Sydnorge. Skiringssal er angiveligt hovedsæde for Ynglingerne, indtil området erobres af kong Godfred eller hans sønner i begyndelsen af 800-årene. De grundlægger Kaupang som en by efter kontinentalt forbillede, og sammen med Ribe og Hedeby som en grænsepost for det første territorialt definerede kongedømme i Norden. I anden halvdel af 800-tallet genvinder Ynglingerne muligvis kontrollen med pladsen.

Skres billede af Kaupangs politiske historie er perspektivrig. Det grundlæggende spørgsmål kan stilles således: Hvorfor etableredes omkring år 800 ved Viksfjorden i Vestfold en bebyggelse, som i visse henseender kan betegnes som Norges første by? Skres svar er i hovedtræk, at her i midten af 700-årene fandtes en dygtig småkonge og fredsmægler, Hálfdan Hvítbein, som gjorde Tjølling til et velbesøgt tingsted. Hans søn, Eysteinn Fjort, konsoliderede kongesædet med hal, hird og blotfester i Skiringssal. Endelig nedkæmpede den danske kong Godfred denne rival og etablerede sin egen grænsepost ved Kaupang.

Her kommer vi formentlig tæt på, hvordan samtiden kunne have forstået stedets historie. Men samtidig bliver vi i nogen grad fanget af en historieopfattelse, som svarer til middelalderens skjalde og historieforfatteres. Det virker ejendommeligt at forklare Kaupangs historie uden henvisning til de overordnede forandringer, som vi i dag måske har bedre overblik over end samtiden: Nordsøemporiernes fremvækst, udviklingen af tunge fragtskibe, væksten i langfart over åbent hav, eller Karolingerrigetets sammenbrud i slutningen af 800-tallet. Disse ting må immervæk have haft betydning for et handelsknudepunkt. Det samme må pladsens transportgeografiske beliggenhed, ved det uomgængelige skæ-

ringspunkt for al kystsejlad mellem Vestnorge, Viken og Danmark. Skres forklaring indebærer, at Kaupang under andre politiske omstændigheder kunne være etableret et helt andet sted, eller slet ikke. Undertegnede vil fastholde, at Kaupangs herskere fik uvurderlig hjælp af stedets gunstige trafikale placering og af hele det mangfoldige aktør-netværk, som bidrog til vikingetidens fjernudveksling.

Bogen om Kaupang kommer i prægtigt udstyr, med fuldt farvetryk, stift bind, smukt papir og stilfuldt layout. I forlængelse af de tårnhøje ambitioner, der præsenteres i indledningen, og ikke mindst udsigten til endnu fem bind af serien, er det nemt at mistro projektet for at overgøre sin opgave. Trods omfanget er der imidlertid ikke noget overflødigt eller under niveau i indholdet. I modsætning til mange tilsvarende projekter er publikationen hverken præget af tilfældigt slinger eller årelange forsinkelser. Bidrag for bidrag er indholdet gennemtænkt, læseværdigt og perspektivrigt. At midlerne også har rakt til et bogværk, hvor knaphed ikke har været et hensyn, kan man kun lykønske projektet med – og glæde sig over som læser af et af årtiets vigtigste bidrag til vikingetidens arkæologi i Skandinavien.

Søren M. Sindbæk

Institut for Antropologi, Arkæologi og
Lingvistik
Aarhus Universitet

Jørgen Skaarup: *Øhavets middelalderlige borge og voldsteder.* Med bidrag af Anders Reinsnert og Sara Vebæk Gelskov. Meddelelser fra Langelands Museum. Rudkøbing 2005. 479 sider. ISBN87-88509-31-1. Bogledepris: 295 kr.

Jørgen Skaarup har skapat ett tungt verk på 3,73 kilo och en satsyta avsevärt större än A4. Boken är ett halvt kilo tyngre än den hittills tyngsta borgbok i mitt bibliotek,

Bodo Ehardts standardverk över europeiskt borgbyggeri, »Der Wehrbau Europas im Mittelalter« (Berlin 1939). Överhuvudtaget har det i Danmark producerats en rad tunga och flotta borgpublikationer under de senaste åren om Gurre, Hjelm och Boringholm. De är alla objektrelaterade och deskriptiva med en analytisk knorr på slutet. På detta sätt är också Jörgen Skaarups bok upplagd med skillnaden att han behandlar 24 olika objekt på ett tämligen ingående sätt. Under årens lopp har Skaarups borgar ofta dykt upp i Skalk med spännande berättelser och fina rekonstruktioner och på konferenser har vi förvånats över de ovanliga och märkliga fynd som Skaarup har beskrivit. Nu har man det hela samlat i en volym.

Skaarups målsättning är enkel och greppbar: »att i ett begränsat område skaffa sig kunskap om medeltida borgbyggeri«. Detta mål ska nås genom att använda och undersöka, skriftliga källor, den topografiska situationen, provgrävningar, friläggande av byggnadsrester, fyndmaterial, naturvetenskapliga metoder, relationen mellan olika borgar och dess ägare. Kort sagt alla de metoder och material som är tillgängliga, liksom man gjort i forskningsarbetet inför de övriga danska borgmonografierna. I tiden begränsas arbetet till borgar och voldsteden från perioden 1050-1536. Periodens borgbyggeri delas in i tre underperioder – 1050-1241, 1241-1396 och 1396-1536 där 1241 anger början på tronstriden efter Valdemar Sejr och 1396 införandet av drottning Margaretas borgbyggnadsförbud. Denna praktiska indelning av borgbyggandet introducerades i dansk forskning för snart 30 år sedan och har använts allt sedan dess.

Efter denna inledning och programförklaring presenteras borg efter borg. Den mycket stora satsytan har en smakfull layout och fina färgbilder, bra kartor, såväl moderna som historiska, och de sepiafärgade utgrävningsritningarna kommer till sin rätt just beroende på att de kan göras

stora. Allt för många skrifter inom ämnet har en undermålig bildlayout där minimal satsyta och smal spaltbredd gör att illustrationsmaterialet lika gärna kunde ha lämnats därhän. I de fall som fynd har påträffats har dessa återgetts i, likaså, sepiafärgade teckningar i stor användbar skala. Detta teckningsarbete har gjorts av Bjørn Skaarup. De flesta av de 24 borgarna har också visualiserats i form av rekonstruktions-teckningar med mycket liv och autenticitet, alla gjorda av Jens Korterman Jauch. Bildmaterialet är mycket bra och det är tur, för med en så tjock bok, som de flesta inte specialintresserade enbart kommer att bläddra i är det viktigt med lockande bilder som får »bläddraren« att stanna upp av nyfikenhet. En kritisk synpunkt på layouten vill jag dock framföra – att placera kapitelrubrikerna i marginalen gör det ibland svårt för läsaren att förstå vilken spalt del som hör till vilket kapitel.

Borgkatalogen börjar med Hoborg vid kusten på Langelands nordspets som är rätvinklig timmerborg från. Det fyndmaterial som påträffades av Skaarup 1996 visar att borgen byggts omkring 1300.

Hovgård har en annan karaktär med ett murat stenhus och några lättare hus på en naturlig höjd omgiven, till största delen, av en vallgrav. Skaarups grävning 1999 visar att anläggningen byggts under 1300-talet medan det skiftliga källmaterialet omnämner borgen först på 1400-talet.

Voldbjerg ligger högt på en klint vid havet. Man grävde i borgen 1909 varvid en del östersjökeramik påträffades vilket kunde datera borgens existens till 1100-talet. Denna borg bedöms vara en tillflyktsborg.

Heigned är en huvudgård byggd lik Hovgård på en naturlig kulle med omgivande vallgrav. Denna anläggning brann först 1715. Vid Skaarups undersökning 1990 påträffades tornhusets källare. Stratiografin ges en ingående beskrivning och fynden antyder ett uppförande under 1300-talet.

De flesta av bokens anläggningar är re-

lativt anspråkslösa privatborgar men Tranekær borg är Öhavets i särklass största kungliga borg. Åter är det östersjökeramik som visar på en aktivitet under 1100-talet men den stora etableringen påvisades redan 1971-1975 då Hans Stiesdal dokumenterade murverket i det på 1200-talet uppförda tegelpalatset. Detta är en av de få av de 24 beskrivna anläggningarna som står kvar till beskådande än i dag.

Fårevejle är bebyggt än i dag och aldrig undersökt arkeologiskt. Borgen är omnämnd i en källa så tidig som 1326 vilket gör att anläggningen antas vara uppförd omkring 1300 och blev under 1600-talet omgivet med ett bastionssystem.

Købingshoved är en borgbacke belägen mellan två köpingeplatser ute på ett näs på Langelands västra kust söder om Rudkøbing. Både borgen och de två köpingeplatserna dateras till omkring 1200. Ett fint fyndmaterial finns bevarat från vallgravarna, bland annat en hel långbåge.

Voldstedet på øen Kværnen ligger i havet söder om föregående. Om denna anläggning är inget känt. Två vallgravar kan skönjas och i erosionsbranterna påträffades skärvor av utvändigt glaserade kannor från 1200-1300-talet.

Guldborg är en av de internationellt mera kända och dramatiska lokalerna. Borgen var en träborg och den dateras till 1100-talet. Ett vendiskt hästoffer och ett antal döda försvarare som Skaarup funnit vid sin undersökning ger en av de mera spännande ögonblicksbilderna från vendekrigens tid.

Skovsgaard tillhör de mindre kända anläggningarna. Den är ännu bevarad som en herrgård omgiven av en senmedeltida kvadratisk vallgrav. Gården är känd på 1400-talet men har troligen existerat som en obefäst herrgård redan under 1300-talet. I stället för att befästa gården under det oroliga 1300-talet har man byggt tillflyktsborgen Hestehave voldsted 350 meter söderut. Denna har Skaarup undersökt med provschakt och dokumenterat en cir-

kulär borgbacke med en omgivande vallgrav.

På borgen Harnebjerg var inte Skaarup först med sin spade utan redan 1901 gjordes en provundersökning som gav östersjökeramik, brandgravar och ett skelett. Denna branta backe har troligen varit en tillflyktsborg likt Guldborg och från samma tid.

Ute i marken norr om byn Helsned på södra Langeland har man påträffat rester efter huvudgården Navnegård. En mycket fin källare, en ugn och rester av andra hus har undersökts. Anläggningarna har ingått i en fyrhängad gård utan egentligt försvar. Keramikfynden kan som äldst dateras till 1000-talet men det verkar som om det var först på 1300-talet som en stadigvarande och omfattande bosättning etablerades på platsen.

I denna trakt hittar vi också borgen Lykesholm. På denna anläggning har Skaarup påträffat rester efter ett stenhus med källare och diverse andra byggnader. En träpalissad har omgett gården och den ha utifrån fynden kunnat dateras till 1200-talet med en existens in i nyare tid.

Kalveborg är ytterligare en träborg med palissad och torn från 1300-talets början, daterad med hjälp av dendrokronologi. Borgen låg ute vid kusten, helt omfluten av vatten. Erosionen har gjort att hälften av den yttre ringvallen och halva borgkullen är bortspolade.

Borrebjerg på södra Langeland nämns inte i några källor. En undersökning på 1940-talet gav ett fyndmaterial som visade att borgen varit använd under 1100-talet och kom av denna anledning att räknas in bland flyktborgarna. Även vid denna palissadomgärdade borg påträffades människoben med skador av huggvapen.

Nästa borg, som ligger på Ærø, är Absalons Skanse som inte nämns i källorna förrän på 1600-talet. Såväl fynd som dendrodateringar pekar på att borgen byggts på en vattenomfluten holme vid 1300-talets början. Detta har varit en stark träborg med

dubbla vallgravar och ett kraftigt trätorn på den centrala borgholmen. Anläggningen kan beroende på sin mycket militära karaktär ha byggts på kungligt initiativ.

Om Gråsten Skanse, också den på Ærö, är inte mycket känt. Inga skrivna källor och ingen arkeologi finns tillgänglig. En påhrad i stranden ut mot havet har dock daterats till tiden efter 1350. Skansen inrymde ett kanonbatteri 1808 därför är den omgrävd och skadad.

Nästa anläggning är Sankt Alberts Fästning på Ærö är en av Öhavets märkliga skapelser. Genom en arkeologisk undersökning har Skaarup visat att den polygonala jordvallen, vilken till viss del är eroderad av havet, är uppförd under 900-talet. Den var i funktion fram till cirka 1200 varefter en storman lät bygga sitt hus inom vallarna. Detta hus har under 1300-talet byggts om till kyrka. Vallanläggningen har rekonstruerats i samband med den arkeologiska undersökningen 1995.

Borret / Kongen Bakker som också kallas Stylteborg ligger söder om Ærököbing. Borggården är 70x80m och anläggningen har dubbla vallgravar. En praktfull anläggning som till läsarens stora förskräckelse schaktades bort i så modern och upplyst tid som 1938. Också denna anläggning verkar ha byggts under 1300-talet.

En oförstörd och imponerande anläggning är Söby Volde på norra Ærö. Borgen ligger i anslutning till en bosättning som var aktiv från tiden kring Kr.f. fram till 1300-talet medan borgen existerade från början av 1100-talet och var ödelagd före 1300. Troligen byggdes borgen på ett kungligt initiativ.

Kæstrup på Tåsinges östra sida är känd sedan 1200-talet och var bebyggd in i nyare tid. Anläggningen hade en kvadratisk borgbacke som var 65x65 m och från kusten upp mot borgen går en kanal, »Ormerenden« utan känd funktion.

De sista två borgarna i uppräkningsen är Horseslot och Saxenborg, båda på Tåsinge. Den förstämnda är troligen byggd under

1200-talet och har upphört att existera sekklet därpå. Den sistnämnda ligger på en udde i Svendborgsund och har troligen samma existensperiod som den föregående.

Därefter följer en uppräknings av icke lokaliserade borgar och inte befästa huvudgårdar med vilket den omfattande katalogen avslutas.

På sidan 340 börjar en analys av det presenterade materialet. Perioden 1050-1241 presenteras i en resumé av den danska historien där vendernas härjningar ges en stor plats. I alla dessa tre kapitel om borgutvecklingen presenteras den historiska/politiska utvecklingen och dess effekt på Öhavet. I denna första period finner man enbart två privatborgar, Lykkesholm och möjligen Sankt Alberts första torn som kom att utgöra en transept på den senare byggda kyrkan. Fem tillflyktsborgar kan definieras, Voldbjerg, Guldborg, Hannebjerg, Borrebjerg och det första skedet av Sankt Alban. Två kungliga borgar, Söby Volde och Tranekjær utskiljer sig genom storlek, prestigeföremål och den varierade kost som det osteologiska materialet utvisar. De ligger också precis som de andra riksborgarna vid Östersjön beroende på venderfaran. En märklig iakttagelse är att ingen av tillflyktsborgarna har brunn. Dessutom saknas jaktvilt, fisk och »elitära rätter« i benmaterialet från dessa vilket utgör ett bevis för att det var bygdens folk som för kortare perioder uppsökte sin borg. I detta sammanhang tas också de danska farledsspärrarna upp

Perioden efter Valdemar Sejrs död 1241 och fram till borgbyggnadsförbudet 1396 präglas av striderna mellan kungamakten och Abelssläkten med 16 av de 24 borgarna byggda av hertigar och andra frälsemän. Bland de av kungen/hertigarna ägda eller byggda borgarna var Tranekær den största och mest påkostade. Borgen förstärktes kraftigt under Valdemar Atterdags tid. Gråstens Skans och Styktenborg byggdes båda troligen av greve Gert omkring 1331 och den stora trätornborgen Absalons

Skans, med en existens i 1300-talets första hälft, byggdes 1319 av Ærös länsman Laurits Jonsen Panter, som senare ges ett stort utrymme i boken. Söby Volde finns, av fyndmaterialet att döma, kvar in i denna period och Köbingshoved har hela sin existens förlagd till perioden.

De privata borgarna från denna period är 15 styck där man finner två, Kalveborg och Hestehave, som utskiljer sig genom att vara tillflyktsborgar utan permanent bebyggelse. Enbart åtta av dessa anläggningar kan anses vara borgar (Hoborg, Kalveborg, Gråsten, Sankt Albets stenhus, Borret, Stylteborg, Kerstrup, Horseslot och Saksenborg) de övriga anses vara befästa huvudgårdar där de källarförsedda tornhuset har utgjort försvaret. På de anläggningar vilka betecknas som borgar är det svårt att påvisa närvaron av kvinnor och barn. Maten har i dessa anläggningar varit utmärkt med dovhjort, ål, frukt, kramsfågel med mera – varor av elitär karaktär.

Den sista perioden från borgbyggnadsförbudet fram till reformationen 1536 visar på en upprustning av den kungliga borgen Tranekær med den nya tidens artilleri men framför allt en omorganisation till ett administrativt centrum med en stor stab och en allt mer tandlöst militär funktion. Övriga borgar omformas till herrgårdar, ibland på den ursprungliga platsen och ibland som nyetableringar. Genom kungamaktens kommer också några borgar att köpas upp och rivas såsom Horseslot och Saksenborg. Likaså revs Söby Volde och Gråsten Skans medan Sankt Albert blev till en av landets mera märkliga kyrkplatser omgiven av försvarsvallen från Harald Blåtands dagar. En borg som dock gavs ett nytt liv i denna nedrustningstid var Faarevejle som så sent som på 1580-talet försågs med vallgrav och vindbrygga, porttorn och bastioner.

Slutligen följer en 40 sidor lång tysk sammanfattning av boken. Denna kommer naturligtvis att bli mycket uppskattad av den nordtyska läsekretsen vars förfäder

var delaktiga i händelserna men svår att ta sig igenom för den utomtyska gruppen av borgintresserade. Sammanfattningen är en tät skrift med minimalt inslag av bilder vilka ju finns så flödigare i de tidigare kapitlen. Efter detta lägger Skaarup pennan och överlåter fortsättningen åt andra skribenter

Anders Reinsert, stadsantikvarie i Malmö, med stort intresse i och stor kunskap om genealogi och det medeltida frälsets borgbyggande, presenterar en separat artikel om den redan omtalade Laurits Jonsen Panter som hade en stor roll i politik och borgbyggande under 1300-talet. Han var riksråd och drots under Christoffer II. Efter det att Christoffer abdikerat 1324 blev Laurits Jonsen åter drots åt kung Valdemar och blev länsherre på Langeland 1326. Han investerade stort i Langelands borgar och gjorde stora kyrkliga donationer under en minst sagt kaotisk period i Danmarks historia. Hans store motståndare blev Greve Gerhard som tillsammans med greve Valdemar byggde var sin belägringsborg framför Tranekær, ett företag som dock avbröts. Greve Gerhard mördades i Randers den 1 april 1340 och en vecka senare dog Jaurits Jonsen en naturlig död i sitt residens Tranekær på Langeland. En märklig berättelse om en man som hela tiden navigerade rätt trots alla politiska fallgropar i 1300-talets Danmark.

Innan boken avslutas får Sara Vebæk Gelskov presentera en artikel om »Dyreknogeterne fra Voldstederne på Langeland og Ærø.« Från 13 lokaler har 22.288 benfragment analyserats. I en rad lättlästa tabeller presenteras artlistor från de 13 anläggningar som har benfynd. I ett stapeldiagram redovisas syntesen av artlistornas information om de ätbara däggdjuren. Ett stort inslag av svin syns i de flesta anläggningar förutom i Guldborg där svin saknas helt och i Sankt Albert där svinen är mycket få. Dessa två borgar var tillflyktsborgar i den första borgbyggnadsperioden och avsaknaden på svin skulle kunna indikera

den vanlige bondens matpakket medan det stora inslaget av svin i de senare borgarna visar på elitens matvanor. Den osteologiska rapporten är den största samlade borgbensanalys jag sett i Skandinavien och kommer att utgöra avstamp för många framtida jämförelser. Redan nu jämförs de nordskånska »borgbenen« med Öhavets »borgben« i ett osteologiskt projekt som just påbörjats av osteolog Nina Petersson vid den arkeologiska institutionen i Lund.

Avslutningsvis kan sägas att boken är stor och tung och svår att få plats med i bokhyllan men den innehåller mycket fakta. Vad jag saknar är en vidare blick och jämförelser med övriga borgar i det medeltida Danmark. Hur ser grevarnas borgar ut på andra platser än Langeland och Ærø? Tornhus med källare, är det lika vanligt på alla »voldsteder« i hela gamla Danmark? Vad jag mer hade önskat var en standardiserad liten tabell med alla de 24 borgarna och deras form, byggningstid, tidpunkt för rasering, ägare/initiativtagare etc. Det var svårt att hålla allt i huvudet under den långa läsningen. Ett stort arbete och en stor bok.

Anders Ödman

Institutionen för arkeologi och
antikens historia
Lunds universitet

Marie Stoklund, Michael Lerche Nielsen, Bente Holmberg and Gillian Fellows-Jensen (red.): *Runes and their Secrets*. Studies in runology. København 2006. 461 sider. ISBN 87-635-0428-6. Bogladepris: 398 kr.

»Runes and their Secrets« består af 22 af de i alt 36 bidrag, som blev præsenteret på »The Fifth International Symposium on Runes and Runic Inscriptions« på Brandbjerg Højskole nær Jelling i august 2000. Symposiet var arrangeret af Marie Stoklund, Nationalmuseet og Gillian Fel-

lows-Jensen og Michael Lerche Nielsen, Institut for Navneforskning, Københavns Universitet og blev indledt med et indlæg af Anne Pedersen om Jelling-komplekset og dets forskningshistorie fra de ældste mytologiske forestillinger til de moderne arkæologiske undersøgelser fra 1800-tallet og frem. Symposiet omfattede dernæst følgende fire temaer: 1) Genstande med de ældre runer, 2) Runeskrift konfronteret med latinsk skriftkyndighed og kristendommens indførelse, 3) Kronologi og typtologi versus regional variation, 4) Runologi og runeforskning, metodologi og nye udfordringer ved årtusindskiftet. Artiklerne er alle forfattet på engelsk med undtagelse af et par tyske og en enkelt svensk-sproget. I det følgende gennemgås artiklerne efter tema.

Tema 1: Arkæologen Mathias Schön samt tre filologer Klaus Düwel, Rolf Heine og Edith Marold giver en meget grundig gennemgang af indskriften på skammelen fra Wremen, dens tolkning og kontekst. Gaby Waxenberger skriver om fortrinsvis *ī*- eller *ë*-runens stilling i det oldengelske epigrafiske materiale og når frem til, at de tekster, runen findes i, er meget problematiske både med hensyn til tolkning og sprog, ligesom de genstande, den findes på, er meget vanskelige at datere. Hans Frede Nielsen skriver om de ældste indskrifter bidrag til sproghistorien og deres egen placering inden for den germanske sprogfamilie. Han har ved flere lejligheder argumenteret for, at sproget i de ældste indskrifter kaldes for »early runic«. I denne artikel konkluderer han, at selv om early runic muligvis er forløberen for oldnordisk, kan sproget ikke kaldes for »nordgermansk«, fordi det har meget mere tilfælles med protogermansk end med oldnordisk. Man kan spørge sig selv, om termen early runic er en passende betegnelse af sproget i de første århundreder efter Kristi fødsel, fordi det giver så stærke associationer udelukkende til skriftsproget (runerne), som jo kun har udgjort en lille

og kronologisk begrænset del af sproget. Terje Spurkland skriver om de sprogforandringer, der fandt sted i løbet af germansk jernalder. Spurkland er fortaler for en diasynkron tilgang til sproghistorien. Han mener, de sproglige variationer, man kan skelne i materialet, ikke nødvendigvis har været kronologisk bestemte, men at der sagtens kan være regionale forskelle. Derfor kan de sproglige forandringer som omlyd og synkope ikke følges som en strengt kronologisk udvikling, og det er vanskeligt præcis at afgøre, hvornår forandringerne sker.

Tema 2: Lise Gjedssø Bertelsen giver en udmærket oversigt over billedindholdet på de 46 runesten, som er signeret af Öpir og argumenterer for, at billederne også indeholder en meddelelse, idet de kan understrege betydningen af vigtige elementer. Hendes artikel vil kunne danne et fint grundlag for en videre helhedstolkning af runestenenes samlede budskab både med hensyn til billeder og tekst. Jan Ragnar Hagland sætter i en artikel om Bent Billes håndskrift fra 1540'erne fokus på den senmiddelalderlige brug af runer. Hans undersøgelse viser, at det kun var ganske få, som i den allerseneste del af middelalderen kendte til denne form for skrift, idet runeskriften fungerer som kryptografi – ikke som almindelig anvendt skriftform i manuskriptet. Alan Griffiths skriver om runenavne og forbindelsen til Irland og drager en spændende sammenligning mellem runenavne og oghamnavne. Runenavne findes ikke i kilder fra tiden før den karolingiske renaissance, og Griffiths mener ikke, at der er et sæt fællesgermanske runenavne. Han gør desuden den udmærkede iagttagelse, at eksistensen af begrebsruner i det tidlige runemateriale er meget usikkert, fordi man ikke har klarlagt betydningen af de enkeltstående runer i de ældste indskrifter. Jørgen Steen Jensen skriver om introduktionen af runer på Svend Estridsens mønter omkring 1065. Det er muligt, at runerne indikerer en ny

serie af mønter i forbindelse med tvangsomvekslingen – *renovatio monetae* – som Svend Estridsens mønter efter Jørgen Steen Jensens mening er de første indikatorer af i Danmark. Samme fænomen ses muligvis i Norge, men i meget mindre målestok. Mindy MacLeod har foretaget en undersøgelse af ligaturernes betydning i hhv. de tidlige runeindskrifter og de tidlige latinske indskrifter. I de epigrafiske dedikationer til modergudinder i Rhinområdet fra 2. og 3. århundrede anvendes ligaturerne ofte til at fremhæve vigtige ord i indskriften. Herefter sammenligner hun med **erilaR**-indskrifterne, som næsten altid har ligatur, og når frem til den tese, at ligaturer i runeindskrifter er anvendt som ortografisk dekoration for at understrege en vigtig tekstdel. MacLeod har fat i en vigtig pointe, men kunne med fordel se lidt nøjere på den kronologiske udvikling, idet **erilaR**-indskrifterne er noget yngre end de romerske indskrifter, hun sammenligner med. Bernd Neuner skriver om de norske runedigte, at der er en sammenhæng mellem runernes udseende og versets anden del. Første del af verset giver runens navn, og anden del beskriver runens udseende. Per Stille argumenterer i en kort artikel for en udgivelse af Johan Bures Runaräftst, et håndskrift på omkring 260 sider, som endnu aldrig er udgivet i sin helhed. Kristel Zilmer har foretaget en dynamisk analyse af kristne indskrifter, hvor hun sammenligner de tidlige kristne indskrifter fortrinsvis på runesten fra 1000-tallet med kristne indskrifter på kirker og gravsten fra højmiddelalderen for at undersøge, om der er nogle træk, som overføres fra de tidlige kristne indskrifter til de sene kristne indskrifter. Zilmer når frem til, at indskrifterne i ældre middelalder er knyttet til etableringen af veje og broer, som har været vigtige for den rent fysiske udbredelse af kristendommen i missionstiden. I højmiddelalderen, hvor kirken bliver mere etableret, er indskrifterne knyttet stærkere til kirken og

præstestanden. Her er tale om en meget interessant artikel med en veludviklet metode, som burde afprøves også på andet materiale.

Tema 3: Michael Barnes problematiserer brugen af standardiserede futharker. Han mener, man skal forsøge at undgå anvendelsen af termerne kortkvist- og langkvistfutharker, idet futharker er moderne konstruktioner eller abstraktioner for at lette runologernes arbejde, mens virkelighedens runeformer har været meget mere varierede. I artiklen modificerer han desuden i nogen grad sin tidligere holdning, at kortkvistfutharken var ældre end langkvistfutharken, fordi runeformerne og variationerne har været så varierede, at det kan være vanskeligt at skelne mellem de to. Anne-Sofie Gråslund giver en velskrevet opsummering af hendes arbejde gennem 1990'erne om dateringen af de svenske runesten fra 1000-tallet med uddybende forklaringer på de valg, hun har foretaget, og de metoder, hun har fulgt. Bernard Mees har skrevet en måske lidt for hypotetisk artikel om runer i 1. århundrede, hvor han ved en gennemgang af de klassiske kilder mener, det er sandsynligt, at Tacitus og andre nævner alfabetisk skrift, som kan være runer. Marie Stoklund demonstrerer i en artikel om nye dateringsmæssige holdepunkter for rune-typologien sit store overblik over det danske runemateriale. I artiklen har hun etableret en kronologisk ramme ud fra et tværvidenskabeligt grundlag, funderet på ikke-runologiske, eksterne dateringer kombineret med pålidelige lingvistiske og typologiske kriterier i runeindskrifterne, og hun præsenterer udvalgte eksempler på vigtige nyfund og ændrede dateringer. Her er tale om en rigtig god oversigt, men man savner dog en del kildehenvisninger til dateringsgrundlagene.

Tema 4: Stephen E. Flowers problematiserer runernes relation til termen »magisk« i en artikel, hvor han inddrager termer fra nabadiscipliner som antropologi

og etnologi. Antropologiske sammenligninger tyder på, at runer var forbundet med magi fra begyndelsen. Han sammenligner kulturer, som lever i periferien af en stærkere kultur, som f.eks. afrikanerne i USA eller jøderne i de middelalderlige ghettoer, med germanernes forhold til Romerriget. Efter min mening er sammenligningen en smule drastisk, idet de germanere, som anvendte runer, ikke levede i Romerriget i germanske ghettoer, men derimod *uden for* Romerriget i deres egne samfund. Flowers mener desuden, at hele termen »magisk« skal omdefineres i en større teoretisk kontekst, og at man nok nærmere skal kalde »magisk« for »praktisk teologi«. Han forsøger at undersøge, *hvori* det magiske eller praktisk teologiske i indskrifterne består i stedet for at gå ud fra, at alle indskrifter er magiske eller har religiøs betydning. Han giver desuden nogle nyttige redskaber til arbejdet med magiske indskrifter ved f.eks. at sammenligne med græske, magiske papyri. Katrin Lüthi argumenterer mod en påtaget magisk/religiøs indgangsvinkel til forskningen i en artikel, som omhandler de sydgermanske indskrifternes vidnesbyrd om tidlig skriftkyndighed. Hun sammenligner runeindskrifterne med børns tidligste skrift, f.eks. navne, skriftefterligning, tilfældige bogstaver i rækkefølge, og hun konkluderer, at det er selve det at skrive, der har betydning. Hun mener ikke, at de åbenlyse fejl i de tidlige indskrifter kan tolkes som bevidste forsøg på at skjule meningen med indskrifterne som f.eks. jødisk kabbalistisk skrift i 13. århundrede, magiske papyri fra 4. århundrede i Egypten – dertil er skriftkyndigheden i de germanske samfund i et alt for tidligt stadie. Indskrifterne viser altså snarere problemerne med at lære at skrive end en sofistikeret brug af runer til magiske eller religiøse formål. Page skriver om statiske problemer i det angelsaksiske materiale, hvor han følger René Derolez' teori, at kun ca. 1% af det samlede runemateriale er bevaret for eftertiden. Han opfordrer

derfor til forsigtighed med konklusioner omkring materiale, fordi antallet af nye fund kan ændre vores opfattelse dramatisk, men samtidig mener han, at man alligevel forsøger at komme med konklusioner ud fra det materiale, man har for hånden. Endelig afsluttes temaet med Nancy Wickers artikel om, hvordan en brakteat bliver produceret.

Som kronen på værket har man afslutningsvis bragt Ray Pages »Closing Speech« om nyere tids runologi og runologer oplevet gennem nestors, Ray Pages, øjne. Talen indeholder et drys af ægte britisk sarkasme og er en fremragende afslutning på et fint samleværk om de mangeartede facetter inden for runeforskningen.

Lisbeth Imer
Nationalmuseet

Bjarne Stoklund: *Tingenes Kulturhistorie*. København 2003. 233 sider. ISBN 87-7289-795-3. Bogladepris: 248 kr.

»Tingenes Kulturhistorie«. Alene bogens titel bør vække enhver arkæologs interesse, og det må straks slås fast: denne bog bør være obligatorisk læsning for alle arkæologer. Ganske vist henvender den sig i første række til etnologer og er da også skrevet af en professor emeritus i etnologi, men dens indhold og budskaber har langt bredere kulturhistorisk relevans. Vurderinger og kommentarer i det følgende er alene foretaget ud fra et arkæologisk synspunkt. En kritisk vurdering af bogen ud fra etnologiens præmisser vil jeg overlade til Bjarne Stoklunds fagfæller.

Bogen er opdelt i en teoretisk indledning og ti udvalgte »studier«, der behandles i hver sit kapitel. Man skal ikke læse mange sider i dette værk, før man kan konstatere, at her skriver en kulturhistoriker, som forener et langt livs erfaring som museumsmand, forsker og universitetslærer med en vigtig mission: at anskueliggø-

re, hvordan man kan kombinere de seneste årtiers nye teorier og metoder inden for etnologien med de bedste dele af den traditionelle etnologis langt mere genstandsorienterede tilgange, som stadig rummer et værdifuldt potentiale. Missionen lykkes til fulde. Med stort overblik og didaktisk sans formår forfatteren tillige på forbilledlig vis at fremhæve interessante forskningshistoriske perspektiver og redegøre for en lang række centrale teoretiske problemstillinger i relation til materiel kultur. Den velskrevne tekst understøttes af talrige fine illustrationer.

Bogen har langt større arkæologisk relevans, end en hastig gennembladning lader ane. Slår man tilfældigt ned på følgende sætning i indledningen, kunne man måske få det indtryk, at bogen, på trods af den lokkende titel, er præget af en uoverstigelig forståelseskluft mellem nutidens etnologi og arkæologi: »Den menneskelige kulturs variationer er alt for mange og for store til at kunne rummes inden for den moderne arkæologis ofte noget firkantede tolkningsskema«. Den citerede sætning skal imidlertid læses i sin sammenhæng – og det er netop en af bogens pointer: tingene må og skal ses i deres kontekst. Den noget desillusionerende kommentar til den moderne arkæologi skal derfor ikke blot opfattes som en hovedrystende afstandtagen, men som en velment advarsel i forhold til ét af bogens hovedbudskaber: Tingenes »reenighed« af form, funktion og betydning må fastholdes. I den henseende har bogen overordentlig meget at byde arkæologer i form af indsigt og inspiration. For selv om vi må medgive forfatteren, at arkæologien i sagens natur står over for grundlæggende problemer med hensyn til at fastslå genstandenes oprindelige funktion og ikke mindst betydning, så er en dybere indsigt i de mulige sammenhænge dog et nødvendigt udgangspunkt for en meningsfuld arkæologisk tolkning, vel vidende at den altid vil være usikker og mangelfuld. Ikke mindre væsentlig er da også

forfatterens advarsel til nutidens etnologer: »Tingenes mening eller betydning lader sig imidlertid ikke adskille fra formen og funktionen ...«. Desuden understreges vigtigheden af at supplere det synkrone perspektiv med det diakrone. Ud fra disse betragtninger har den moderne arkæologi og etnologi et åbenlyst og betydeligt overlap i det overordnede problemfelt i forhold til materiel kultur. Det fremgår da også med al tydelighed af bogens ti »studier«.

Indledningen omfatter en overordentlig nyttig oversigt over kulturfagenes forskningshistorie, lige fra den tidlige kulturforskningens evolutionisme og diffusionisme til Bourdieus praksisteori. Vigtig er også den indgående behandling af centrale begreber som »ting« og »kultur«. Redegørelsen for den moderne etnologis fokusering på tingenes mening sætter et særligt perspektiv på den tilsvarende udvikling inden for arkæologien, som førte frem til bl.a. Ian Hodders »kontekstuelle« arkæologi. En fyldig note om den ofte meget forvirrende fagterminologi opfylder utvivlsomt hos mange et stort behov for opklaring.

Det første »studie« er bygget op omkring kulturforskeren Troels-Lunds virke i slutningen af 1800-tallet og begyndelsen af 1900-tallet. Etableringen af en egentlig historieforskning og de kulturhistoriske museers tidlige historie sættes her i relation til den nationale vækkelse efter 1864 og fremvæksten af de evolutionistiske forklaringsmodeller. Særlig interessant er redegørelsen for den holdning, Nationalmuseets direktør, arkæologen Sophus Müller, havde til de kulturhistoriske museer. Hans afstandtagen til frilandsmuseer og udstillinger med hele interiører, fordi de ikke begrænsede sig til en nøgtern opsætning af flytbare genstande, kan umiddelbart forekomme forældet. Men hans modstand mod at flytte bygninger ind på museerne var netop begrundet i nødvendigheden af at se tingene – her bygningerne – i deres rette kontekst. På det punkt er Sophus Müllers synspunkt stadig aktuelt.

Det er netop bygninger, der er i fokus i det efterfølgende kapitel. Udgangspunktet er Eilert Sundts banebrydende forskning i midten af 1800-tallet inden for landlig byggeskik. Her fremhæves den stærke inspiration fra Darwins udviklingslære i forklaringsmodellerne for boligformernes udvikling. Farerne ved en direkte overførsel af biologisk evolutionsteori på materiel kultur er meget tydelig i dette eksempel, og denne erkendelse kan uden videre overføres på de evolutionistiske modeller for genstandsformernes udvikling blandt samtidens arkæologer.

Kapitlet om høriven indledes med en redegørelse for udviklingen af de »historieløse« fag som arkæologi, etnografi og folkelivsforskning (etnologi) i det 19. århundrede, med hovedvægt på kulturhistorie frem for politisk historie. Herefter sættes først fokus på de diffusionistiske forklaringsmodeller i den ældre kulturforskning og de indbyggede farer, der ligger i at betragte »ledetyper« som aktive handlende væsner og »kulturer« som historiens aktører, f.eks. i forhold til fænomener som etniske grupper eller landbrugets oprindelse og spredning i et langt tidsperspektiv tilbage til oldtiden. Med høriven som eksempel demonstrerer forfatteren derefter, hvordan en sådan genstandsgruppe kan behandles ud fra et moderne teoretisk grundlag. Særlig interessant er de påviste sammenhænge mellem rivernes form, funktion og betydning. De forskellige rivetyper kan delvis forklares ud fra forskellige funktioner, som tillige kan være kønsdifferentierede. Rivene kan imidlertid også spille en rolle i markering af etnicitet og social status, og er som sådan særlig velegnet i de tilfælde, hvor den blev anvendt i sammenhænge, hvor mange mennesker samledes i forbindelse med høstarbejdet. Vigtig er også overvejelserne om den toleranceramme, der har været for, hvilke genstandsformer der har kunnet accepteres af de forskellige befolkningsgrupper, netop ud fra genstandenes betydning. Det indebærer, at en

genstandstype kan være produceret af én befolkningsgruppe udelukkende med henblik på afsætning hos en anden befolkningsgruppe, såfremt den falder uden for gruppens egen toleranceramme.

Hovedtemaet i det efterfølgende studie af gårdtyper og boligformer er etnicitet og den problematiske politiske anvendelse af såkaldt etniske gårdgrupper i forbindelse med etableringen af nationalstaten, idet gårdtyperne blev fremhævet som »et af de sikreste folkekendemerker«. Helt central er forfatterens fremragende redegørelse for en moderne tolkning af boligformer og gårdtyper og deres potentielle betydning med hensyn til at kommunikere kulturelt tilhørsforhold og identitet. Særlig bemærkelsesværdig er den påstand, at jo stærkere bygningernes symbolfunktion er, jo mere snæver bliver tolerancerammen. En tankevækkende betragtning i forhold til de næsten standardiserede boligformer og gårdtyper, som kendes fra store dele af oldtiden bl.a. i Sydskandinavien. De anførte eksempler på, at individer kan vælge at skifte gårdform og sprog for at ændre social status (men ikke nødvendigvis etnisk tilhørsforhold), giver stof til eftertanke i forhold til tolkningen af udbredelseskort inden for arkæologien.

Kapitlet om brødbagning på Læsø er i høj grad baseret på skriftlige kilder, historiske kort og etnologiske feltstudier af selve brødfremstillingen og den terminologi, der knytter sig hertil. Fokus er i højere grad rettet mod den varierende forekomst af møller, håndkværne og ovne end den konkrete udformning af disse. Den arkæologiske relevans af dette studie ligger derfor først og fremmest i de overordnede konklusioner: skiftende konjunkturer kan betyde, at en simpel evolutionistisk tolkningsmodel ikke er holdbar, og en afsides beliggenhed er ikke ensbetydende med en rolle som reliktområde, men kan tværtimod give grundlag for innovationer. Det sidste udsagn kan vække associationer f. eks. til marginalzoneteorien i relation til neolitiseringsforløbet i den Nære Orient.

I kapitlet om hudesko og træsko inddrages fund af sko fra bronze- og jernalder direkte i behandlingen af emnet i et langt tidsperspektiv, hvor især sammenhængen mellem skotyper, landskab og krav til ekspertise i forbindelse med fremstilling af skoene er interessant.

Landskabet kommer for alvor i centrum i kapitlet om kulturlandskab og bondeøkonomi, eksemplificeret ved sydskanaviske slettebønder og skovbønder. Kapitlet er i udpræget grad baseret på skriftlige kilder, og sammenhængen med bogens titel er ikke indlysende. Det betyder dog på ingen måde, at kapitlet er uinteressant i arkæologisk henseende. Diskussionen af selve definitionen på en »bonde« er vigtig, herunder differentieringen mellem en i hovedsagen selvforsynende traditionel bonde og en mere moderne bondetype med en markedsorienteret produktion. Forfatteren gøresuden op med den generelle forestilling om »bierhvervenes« sekundære betydning i den traditionelle, førindustrielle bondes økonomi. Frem til udskiftningen var »bierhverv« som håndværk eller kulsvieri i nogle tilfælde det vigtigste element i bondens økonomi. Samtidig kunne de regionale forskelle i bondeøkonomiernes sammensætning danne grundlag for symbiotiske relationer.

Sammenstillingen af 1800-tallets industriudstillinger, verdensudstillinger, kunstindustrimuseer og kulturhistoriske museer i det efterfølgende kapitel er overordentlig spændende. De tidlige kulturhistoriske udstillingers forudsætninger i kommercielle og nationalistiske interesser tydeliggøres og sættes i relation til den lidt senere etablering af kunstindustrimuseer, herunder Worsaaes syn på denne sag. Datidens målrettede manipulation med folkelig husflid og (for)historiske stilformer for at udvikle en særlig »national ejendommelighed« kunstindustri, herunder »folke-dragterne«, sætter samtidig også vor tids politisk styrede kanon-mani i perspektiv.

Folkedragterne er netop temaet for bo-

gens næste kapitel. Klædedragtforskningens historik i fht. national ideologi illustreres bl.a. ved skiftet fra en interesse for de forskellige samfundsgrupperes klædedragt til en mere eller mindre ensidig fokusering på egns- og nationaldragter. Den landsdækkende berejsning af Danmark med henblik på at registrere »nationale dragter«, iværksat i 1854 på initiativ af bl.a. C.J. Thomsen og Worsaae, må sidestilles med Nationalmuseets systematiske registrering af fortidsminder ved »herredsberejningerne«, der blev indledt en snes år senere. Klædedragtens særlige potentiale til signalering af identitet blev således udnyttet i den nationale ideologis tjeneste. Forfatteren påpeger i den sammenhæng det interessante forhold, at den første generation af danske provinsmuseer omkring midten af det 19. årh. havde karakter af små udgaver af »Oldnordisk Museum«, mens den næste generation af provinsmuseer omkring 1900 som regel var små folkemuseer, netop med særlig vægt på nyere tids bondekultur, herunder folkedragterne.

Det afsluttende kapitel omhandler tidsopfattelse hos danske bønder i første halvdel af 1800-tallet, belyst ved de skriftlige kilders vidnesbyrd om deres anvendelse af hhv. dagbog, almanak og ur. Den vigtige pointe er her, at en innovation som uret kan integreres i et eksisterende kulturmønster og tillægges en ny funktion og betydning inden for rammerne af en traditionel mentalitet. I det konkrete tilfælde vil det sige, at uret kan optræde hos et individ uden reelt at have været anvendt som tidsmåler, men derimod have haft betydning som prestigeobjekt – et godt eksempel på forfatterens budskab: sammenhængen mellem tingenes form, funktion og betydning er vigtig, men ofte kompleks.

Per Ole Rindel
SAXO-Instituttet
Københavns Universitet

Carl Zimmer: *Hvor stammer vi fra? En guide til den nyeste viden om menneskets oprindelse.* København 2006. 176 sider. ISBN 87-12-04268-4. Bogladepris: 249 kr.

Jørn Madsen: *Livets udvikling. 4 milliarder års evolutionshistorie A-Å.* København 2006. 370 sider. ISBN: 87-02-03562-6. Bogladepris: 299 kr.

Vi nedstammer *ikke* fra aberne. I al sin enkelthed kan dette siges at være et af hovedbudskaberne i Carl Zimmers bog. Det er næppe nødvendigt at understrege dette faktum overfor danske læsere, men forfatteren er amerikaner, og han har sine grunde. Fra de højreradikale, fundamentalistiske kristne i USA har tesen om Intelligent Design spredt sig med bekymrende hast til store dele af verden. Også blandt danske skolefolk har der været røster fremme om at gøre undervisningen i menneskets afstamning politisk korrekt, men det er intet imod det stormvejr, udviklingslæren har været udsat for i USA. Carl Zimmer er derfor også ude i et klart politisk ærinde med den originale amerikanske udgave »Where did we come from. An Intimate Guide to the Latest Discoveries in Human Origins«.

Carl Zimmer er en meget kompetent videnskabsjournalist, og han formår i enkle ord at skildre de store sammenhænge i den naturvidenskabelige udviklingshistorie, som vi alle er en levende del af. Dette tilsat et flot billedmateriale gør bogen særdeles læsevenlig. Med denne bog får vi derfor både en glimrende indføring i menneskets udviklingshistorie og et velformuleret indlæg i debatten mod Intelligent Design.

Emnemæssigt kommer vi vidt omkring, men som følge af det politiske sigte med bogen er der enkelte særligt fremtrædende fokuspunkter, f.eks. udviklingen af det binokulære syn, menneskets knæled og den oprejste gang. Dette er efterhånden klassiske temaer i Intelligent Design debatten. Forfatteren bruger også en del spalteplass på at understrege vores slægtskab med de

store menneskeaber og i samme åndedrag skarpt imødegå brugen af betegnelsen *Missing Link*. Tidligere søgte man dette såkaldte manglende led som udtryk for en mellemform mellem aber og mennesker, men da vi jo ikke nedstammer fra aberne, men blot har en fælles forfader, er det meningsløst at søge efter noget, som ikke findes. Argumentationen underbygges solidt med afsæt i de nyeste genetiske forskningsresultater, såvel som gængse palæoantropologiske undersøgelser, nye knogle- og fossilfund, undersøgelser af forskellige dyrs brug af redskaber, ja selv sprogforskernes bidrag trækkes frem i denne vidtfavnende skildring af menneskets udviklingshistorie.

Denne læser irriteres lidt af de indsatte »fakta bokse«, som desværre først og fremmest markeres af ændringer i skriftstørrelsen. Til tider skal man holde tungen helt lige i munden, når der tilsyneladende skiftes emne midt i en sætning. For den særligt interesserede læser er det desuden en klar mangel, at mange af de nye fund omtales kursorisk uden angivelse af fundsted og andre detailoplysninger. Til gengæld er hvert kapitel forsynet med en litteraturliste, som dækker et bredt udsnit af den nyeste litteratur om de behandlede emner. Der er således fine muligheder for at lade sig inspirere til egne detailstudier.

Carl Zimmers bog er ganske fremragende oversat af Jørn Madsen, der er vel-

bevandret i stoffet. Jørn Madsen er i øvrigt også forfatter til opslagsværket om »Livets udvikling«. En bog der utvivlsomt vil kunne afgøre adskillige væddemål, allerede længe før de er indgået. Fra A til Ø kommer vi gennem fire milliarder års evolutionshistorie, med alt hvad dertil hører. Et enkelt opslag kan således bringe kundskab om så forskellige emner som: Allosaurus og Altamira; foraminiferer og forhistorisk kunst; havøgler og Heidelbergmennesket; Litorinahavet og Little Green Men; Moustérien og muldvarpe; Velociraptor og venusfigurer. Det er fornøjelig læsning, og det går hurtigt således, at man har glemmt, hvad det egentlig var, man ville slå op, fordi man er blevet optaget af noget ganske andet.

Forfatteren har stor viden om disse mangfoldige emner og dertil en flydende pen. Bogen er således ikke kun et opslagsværk. Den indledes med et særdeles læseværdigt, knapt 80 siders langt essay »Livet formes«. Det er kendetegnende for dette indledende essay såvel som de efterfølgende alfabetiske opslag, at et særdeles varieret stof formidles sammenhængende, levende og let, så alle kan følge med. En passende mængde farveillustrationer bidrager til et godt indtryk. Den totale mangel på litteraturhenvisninger er dog beklagelig. Den interesserede læser, som måtte ønske mere viden om et af de mange spændende opslag, lades her i stikken.

Berit V. Eriksen
Moegård Museum

